

**T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİYE TEORİSİ PROGRAMI**

**OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE MODERNLEŞME
HAREKETLERİNİN VERGİ SİSTEMLERİ ÜZERİNE
ETKİLERİ**

**Hazırlayan
Burcu ALACA**

**Danışman
Prof. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR**

MANİSA – 2019

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 18/06/2019 tarih ve 20/24 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından “Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9. Maddesi” uyarınca Enstitümüz Maliye Anabilim Dalı Maliye Teorisi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Burcu ALACA'nın; “Osmanlıdan Günümüze Modernleşme Hareketlerinin Vergi Sistemleri Üzerine Etkileri” konulu tezi incelenmiş ve aday 11.07.2019 tarihinde saat 14:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 75... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ali Rıza GÜRBÜZAR

BASKAN

ÜYE

Doç. Dr. Hamza Kadirimay
H. Kadirimay

Evet

Hayır

ÜYE

Doç. Dr. Burcu Gebr. ORAL
B. Gebr. ORAL

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Osmanlı’dan Günümüze Modernleşme Hareketlerinin Vergi Sistemleri Üzerine Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20.05.2019

Burcu ALACA

İmza

ÖZET
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE MODERNLEŞME
HAREKETLERİNİN VERGİ SİSTEMLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Geçmişten günümüze kadar devlet, en eski toplumlarda dahi varlığını sürdürmüştür. Günümüze kadar gelen bu süreçte, varlığını koruyan devlet, çeşitli iktisadi görüşler çerçevesinde varlığı şekillenmiştir. Bu iktisadi görüşlerde devletin ekonomideki yeri değişiklik göstermiş Keynesyen görüşe göre ekonomide belirgin bir yeri olması gerektiği savunulurken Klasik İktisadi görüşe göre ekonomide sınırlı bir yeri olmalıdır. Bu noktada, vergiye bakış da günümüze kadar değişiklik göstererek gelmiş, önceleri hediye olarak gönülden sunulan vergi daha sonra devletin egemenlik gücüne dayanarak aldığı cebri bir gelir haline gelmiştir. Bu durum insanın varlığını sürdürmek için devamlı ihtiyaçlara gerek duyması ile bağdaştırılabilir. Bu sebeple, bireyleri bir arada tutan devletler, toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak ve kamusal harcamaları gerçekleştirmek için belirli kamusal gelirlere gereksinim duymaktadır.

Dünya'da değişen şartlar ile modernleşen hayat insan gereksinimlerinde farklılık göstermeye başlamıştır. Değişen bu şartlar sosyal hayat başta olmak üzere ekonomik hayatı da beraberinde değiştirmiştir. Vergiler de zamanın şartlarına uyarak devamlı değişim gösterdiği için vergi sistemi modern bir hal almıştır.

Bu çalışma, Osmanlı'dan günümüze kadar olan süreçte kullanılan vergileri ve bu vergilerin zaman içinde modernleşmesi ile vergi sistemi üzerinde meydana getirdiği değişiklikleri ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme hareketlerinin daha sonra Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle de devam ettiği ve bu modernleşme çabalarının sosyal hayattan ekonomiye siyasi hayata kadar bütün alanlarda etkili olduğu saptanmıştır. Dönemler itibari ile ayrıntılı olarak ele alınan vergiler üzerindeki modern değişimler incelenmiştir.

ABSTRACT

From the past to the present, the state has existed even in the oldest societies. This state, which has existed to this day, has formed its existence within the framework of various economic views. In these economic views, the position of the state in the economy has changed. Keynesian view argues that it should have a significant place in the economy, but that it should have a limited place in the economy in Classical view. At this point, the view of tax has also changed until today, and the tax, which was previously offered as a gift, has become a compulsory income which the state has taken on the basis of the sovereign power of the state. This situation can be combined with the need for continuous needs to sustain the existence of people. For this reason, states holding individuals together need certain public revenues to meet the needs of individuals living in society and to realize public expenditures.

The life that has been modernized with changing conditions in the world has started to show a difference in human needs. These changing conditions have changed the economic life, especially social life. The tax system has become a modern state since taxes are constantly changing according to the conditions of time.

This study was carried out in order to reveal the taxes used in the period from Ottoman to the present and the changes in the tax system over time with the modernization of these taxes. It was determined that the modernization movements which started with the Tanzimat Edict in the Ottoman Empire continued with the proclamation of the Republic and that these modernization efforts were effective in all areas from social life to economy. The modern changes on the tax system dealt with in detail by the periods are examined.

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana yardımcı ve destek olan bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ali Rıza GÖKBUNAR'a, çalışmalarım sırasında manevi desteklerini her zaman hissettiğim, eğitim öğretim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hep yanımda olan aileme yürekten teşekkür ederim.

Burcu ALACA

Manisa, 2019

İçindekiler	
YEMİN METNİ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ

1.1. MODERNLEŞME KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ	3
1.1.1. Modernleşme Kavramı.....	3
1.1.2. Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalizm.....	5
1.1.3. Modernleşme Süreci Bağlamında Oksidentalizm	5
1.2. MODERNLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI	6
1.3. MODERNLEŞMENİN GENEL SEYRİ	8
1.3.1. Dünya’da Modernleşmenin Genel Seyri	8
1.3.1.1. Sanayi Devrimi (1765)	9
1.3.1.2. Aydınlanma Çağı	10
1.3.1.3. Fransız İhtilali (1789).....	11
1.3.2. Osmanlı Devleti’nde Modernleşmenin Genel Seyri.....	12
1.3.2.1. Lale Devri (1718-1730).....	15
1.3.2.2. Nizam-ı Cedid	16
1.3.2.3. Sened-i İttifak (7 Ekim 1808).....	17
1.3.2.4. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839).....	19
1.3.2.5. Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)	20
1.3.2.6. I.Meşrutiyet.....	22

1.3.2.7. II.Meşrutiyet.....	23
1.3.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Modernleşmenin Genel Seyri.....	24
1.3.3.1. Modernleşen Türkiye: Siyasal Alan	25
1.3.3.2. Modernleşen Türkiye: Hukuksal Alan	26
1.3.3.3. Modernleşen Türkiye: Toplumsal-Kültürel Alan	27
1.3.3.4. Modernleşen Türkiye: Ekonomik Alan	28

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİNİN VERGİ YAPISI ÜZERİNE ETKİSİ

2.1. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ MALİ SİSTEMİNİN GENEL ANALİZİ	31
2.1.1. Vergi Yapısı	31
2.1.1.1. Şer'i Vergiler	33
2.1.1.2. Örfi Vergiler	36
2.1.1.3. Tekâlif-i Fevkalâde	38
2.1.2. Mali Teşkilat	38
2.1.3. Bütçe Yapısı	40
2.1.4. Defterdarlık (Bab-ı Defteri)	41
2.1.5. Mali Yapının Değerlendirilmesi	42
2.2. TANZİMAT DÖNEMİ MODERNLEŞME HAREKETLERİ	46
2.2.1. Tanzimat Fermanı Düzenlemeleri ve Modernleşme Hareketleri	46
2.2.2. Mali Yapı Üzerindeki Değişim	51
2.2.2.1. Bütçe Hakkı	51
2.2.2.2. Vergi Yapısı	56
2.2.2.3. Mali Teşkilat	57
2.2.3. Mali Yapıdaki Değişimlere Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler	59
2.2.3.1. Tanzimat Fermanı Öncesi Mali Düzenlemelere Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler	59
2.2.3.2. Tanzimat Fermanı Sonrası Mali Düzenlemelere Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler	63
2.3. ISLAHAT FERMANI VE MALİ DÜZENLEMELER	64
2.4. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ MODERNLEŞME HAREKETLERİ VE VERGİ SİSTEMLERİNDEKİ DEĞİŞİM	64
2.4.1. I.Meşrutiyet.....	64
2.4.2. II.Meşrutiyet.....	65

2.4.3. Meşrutiyet Dönemleri Sonrası Vergi Sistemlerine Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler ve Sonuçları	65
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE MODERNLEŞME HAREKETLERİNİN VERGİ YAPISI ÜZERİNE ETKİSİ

3.1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE MODERNLEŞEN MALİ YAPI	70
3.1.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mali Modernleşme	73
3.1.2. Maliye Bakanlığı Kuruluşu	74
3.2. TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN MODERNLEŞEN BİR YAPIYA KAVUŞTURULMA SÜRECİ	78
3.2.1. 1920-1946 Dönemi	80
3.2.2. 1946-1960 Dönemi	88
3.2.3. 1960-1980 Dönemi	91
3.2.4. 1980-2019 Dönemi	94
3.3. GÜNÜMÜZDE MODERNLEŞME ANLAYIŞI VE VERGİLER	104
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	107
KAYNAKÇA	112

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AATUHK	Amme Alacakları Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEP	Acil Ekonomik Plan
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
Ed.	Editör
GEGP	Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
IMF	Uluslararası Para Fonu
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
KDV	Katma Değer Vergisi
KMYKK	Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu
MB	Merkez Bankası
MTV	Motorlu Taşıtlar Vergisi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ÖTV	Özel Tüketim Vergisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
VUK	Vergi Usul Kanunu

TABLÖLÖR LİSTESİ

Tablo 1: Maliye Nezareti Yapısı

58

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Osmanlı Devlet Bütçesi Gelirleri:

Tahmin-Tahakkuk-Tahsil (Kuruş)

53

Grafik 2: Osmanlı Devlet Bütçesi Giderleri:

Tahmin-Tahakkuk-Tediye (Kuruş)

55

GİRİŞ

Toplumda yaşayan bireylerin ihtiyaçları sınırsızdır. Bu ihtiyaçların bir kısmı yani özel ihtiyaçlar piyasa koşullarından temin edilmekte iken, kamusal ihtiyaçlar piyasa koşullarında sağlanamaz. Buna en iyi örnek Milli Savuna hizmetidir. Bireyler bu tür ihtiyaçların giderilmesi için bu mal ve hizmetlerin üretimini siyasal tercihler aracılığıyla devlete bildirirler. Bu şekilde bireylere devlet tarafından kamusal mal ve hizmetler sağlanmış olur. Devleti de bir birey gibi düşündüğümüzde, kişilerin belirli ihtiyaçları giderebilmesi için nasıl ki gelire ihtiyacı varsa, devletin de aynı şekilde kamusal gelirlere ihtiyacı vardır. Geçmişten günümüze kadar devletlerin gelir kaynakları arasında en önemli kalemi oluşturan vergiler, kamusal ihtiyaçları gidermede devletin başvurduğu temel kaynaklar olmuştur. Ortaya çıktığı ilk yıllarda sadece gönüllülük ilkesine bağlı olarak bireylerin devlete ödediği vergiler, zaman içinde zorunlu ve kanuna dayanan şekilde cebri olarak toplanmaya başlamıştır. Ülkeden ülkeye farklılık gösteren vergi çeşitliği, ülkenin mali yapısına, ekonomik gelişmişlik seviyesine ve uygulanan maliye politikalarına bağlıdır.

Değişen günümüz şartlarına göre ülkeler ekonomilerini bu şartlara uydurmak zorundadır. Modernleşme kavramının ortaya çıkışı ile birlikte her alanda gelişimin yaşanması sonucu mali alanda da şüphesiz ki değişimler yaşanmıştır. Batılı ülkelerde başlayan modernleşme akımı Osmanlı zamanında ülkenin ileri gelenleri tarafından yakından takip edilerek Osmanlı'da uygulanmaya çalışılmıştır. Hatta Osmanlı'nın dağılma zamanına denk gelen modernleşme çabaları tek kurtuluş olarak görüldüğü için batı tümüyle örnek alınmaya çalışılmıştır. Askeriye büyük önem verilmesi ilk modernleşme hareketlerinin askeriye alanında yapıldığını bize göstermektedir. Osmanlı'nın yapılan savaşlar sonucunda ülke topraklarını yavaş yavaş kaybediyor olması halktan toplanan vergilerin azalmasına neden olmuştur. Ayrıca vergi toplama usullerinin de giderek bozulması çeşitli vergi toplama yöntemlerine başvurulmasına neden olduysa da başarı mali alanda sağlanamamıştır.

Osmanlı'nın modernleşmesinde Tanzimat Fermanı'nın yeri önemlidir. Çünkü bu ferman içinde yer alan mali reformlarda vergiler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu ferman ile Osmanlı vergi sisteminin temelini kurulu olduğu şer'i ve örfi vergilerden çoğu kaldırılarak yerine yeni vergiler getirilmiştir.

1920 yılında TBMM'nin açılması ile demokratikleşmeye ilk adım atılmıştır. Demokratikleşme ile ülkede Anayasa oluşturulması, kanunların oluşturulup yürürlüğe girmesi ve uygulanması başlamıştır. Anayasalarda vergi kanunları ile ilgili maddelerin eklenmesi ile verginin kanuniliği ilkesi yasal çerçeveye oturulmuştur.

Kurulan yeni düzende Osmanlı'dan kalan vergi uygulamaların birçoğu ya değiştirilerek ya da yeni tamamen tasfiye edilip yerine yeni vergi uygulamaları getirilerek modern bir vergi sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte uluslararası alanda yaşanan gelişmeler IMF, Dünya Bankası ve AB gibi kuruluşlar ile yakın ilişki içerisinde bulunmak vergi sistemimizi ister istemez batı şekilli modern bir yapıya zorlamıştır.

Bu çalışmada tüm bu açıklamalar doğrultusunda, günümüzde oldukça önemli bir yere sahip olan vergilerin, ortaya çıkışından günümüze kadar geldiği nokta ve modernleşmenin vergi sistemleri üzerine etkileri, Osmanlı'da ve Türkiye'de uygulanmış ve günümüzde değişen şartlara göre modern bir hale dönüşen vergi sistemleri incelenmek amacıyla yapılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde modernleşme kavramı ve bu kavramın dünyada, Osmanlı'da ve Türkiye'de ortaya çıkışı açıklanmaktadır. İkinci bölüme geçtiğimizde ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'in ilan edilmesine kadar geçen süre zarfında içinde bulunulan mali yapı, uygulanan vergi yapısı, Tanzimat Fermanı ile değişen modern yapıya kavuşturulmaya çalışılan vergi sistemi ve vergilere karşı halkın tepkisi olarak ortaya çıkan vergi isyanları ayrıntılı olarak incelenecektir. Son olarak üçüncü bölümde ise, TBMM'nin kurulması ile içinde bulunulan mali yapı, yıllar itibariyle değişen şartlara uyum sağlamaya çalışılan vergi sistemi, günümüzde vergi sistemindeki modernleşme anlayışı ve uygulamaları ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK MODERNLEŞMESİ

Bu bölümde, modernleşme kavramı ve özellikleri, ortaya çıkışı, modernleşmenin Dünya’da, Osmanlı Devleti’nde ve Türkiye Cumhuriyeti’nde genel seyri anlatılmaktadır.

1.1. MODERNLEŞME KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Modernleşme kavramının tam olarak ne zaman doğduğu bilinmemekle beraber kavram çeşitli anlamlar yüklenerek günümüze kadar gelmiş ve varlığının sürdürmektedir. Bu bölümde modernleşme kavramı tanımlanarak genel özellikleri ve modernleşme süreci bağlamında ortaya çıkan oryantalizm ve oksidentalizm incelenecektir.

1.1.1. Modernleşme Kavramı

“Modern” kelimesi, köken olarak Latince ‘modernus’dan gelmektedir. İlk kez Hegel tarafından kullanılan ve bu sözcük 5.yüzyılda günümüzdeki anlamına yakın bir anlam kazanmış olup, o dönemde Roma İmparatorluğu’nun iki dönemini birbirinden ayırt etmek için kullanılmıştır. Daha doğrusu Roma, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra geçmişle arasına set çekmek için bu kelimeyi kullanmıştır. Modernleşme, mevcut ve yakın zamana özgü, çağdaş olan, geleneksel tarzda olmayan, anlamlarına gelmektedir¹.

Modernin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı konusunda neredeyse yüzlerce tanımlama mevcuttur. Tanımlamalarda dikkat çekici nokta modernliğin sürekli olarak Avrupa merkezli tanımlanmasıdır. Kısaca, modernlik Batının tarihsel süreçlerinden kaynaklı olarak ortaya çıkan bir değişim ve dönüşüm zinciridir².

Modernleşme, toplumun içinde bulunduğu geleneksel yapıdan modern yapıya dönüşmesidir. Aslında bu bir toplumsal değişim ve gelişim sürecidir. Değişme, toplumda meydana gelen gözle görülen farklılaşmalar ve başkalaşmaların hepsine

¹ Ahmet Demirhan, **Modernlik**, 1.Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s.17.

² Adnan Çetin ve İbrahim Yücedağ, “Modern-Geleneksel Ayrımının Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Mukaddime**, Sayı:1, 2010, s.89.

denir³. Geleneksel toplum yapısını değişime sürükleyen olayların başında kuşkusuz Sanayi Devrimi (1848) ve Fransız İhtilali (1789) gelmektedir. Besin maddeleri dışında insanın ürettiği ve tükettiği her şey sanayi ürünü olduğu için, sanayileşme insanın dünya görüşünü tümüyle değiştirmiştir. Fransız İhtilali'nden sonra ise feodal düzen ortadan kalkmıştır. Bu iki önemli olay dünyada modernleşmenin temeli sayılmaktadır⁴.

Toplumsal yapı da birden çok alanı içinde bulundurduğu için değişim ister istemez bütün alanlarda etkili olmaktadır. Bu etki geri kalmış toplumları kendinden ileri seviyedeki bir medeniyete eşitleme süreci olarak görülmektedir. Modernleşme sürecinde toplum bünyesinde sosyal, kültürel, ekonomik, teknolojik, iktisadi siyasi ve hukuki alanlarda bir değişme ve gelişme olmuştur. Bunları genel olarak sınıflandıracak olursak; iktisadi ve teknolojik alanda iktisadi gelişme ve sanayileşme, sosyal, kültürel ve siyasi alanda toplumsal değişmeyi bir bütün olarak oluşturmaktadır⁵.

Modernleşme, kapsamlı bir şekilde ele alındığında, birbiriyle etkileşim içinde bulunan birçok etkenin karşılıklı dönüşümü, değişimi sorunudur. Modernleşme sürecinin etkileriyle, birbirinden farklı modernlik algılamaları ortaya çıkmıştır. Modernleşme sürecinin çözümlenmesine yönelik ortaya atılan kuram ve yaklaşımlar, ortaya çıktığı dönemin siyasi ve sosyal şartlarından beslenen hâkim ideolojilerin etkisi altında, zihinsel bir işleyiş ile geliştirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken ise modernleşme, modernite ve modernizm gibi kavramların birbirine karıştırılmadan analiz edilebilmesidir⁶.

Modernite, Avrupa'da belli bir tarihi dönemde yaşanan büyük ve köklü değişimlere karşılık gelir ve dönemin farklılığını belirlemek için kullanılır⁷. Modernizm, yeniyetaraftarlık etmek, eskiye düşman olmaktır. Aslında modernizm,

³ Murat Baran, "Avrupa'da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye'ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açıdan Bir Bakış", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt:8, Sayı:11, 2013, ss.58-59.

⁴ Metin İşçi, **Genel Olarak Türkiye'de Siyasal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul, 1998, ss.53-56.

⁵ Atilla Baransel, "Toplumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme", **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 1974, s.77.

⁶ Baran, ss.55-59.

⁷ Şeyhmus Demir, Mutlu Sesli ve Veysel Yılmaz, "Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, 2008, s.78.

modernleşme süreci içerisinde toplumu ve bireyi örgütleyen kurumsal bir ideolojidir⁸.

Modernleşmenin temelinde, aklın rehberliğinde çağın teknolojisine ulaşmak gerçeği yatmaktadır. Teknolojik gelişmelerden yararlanamayan toplumlar, asla modernleşemez. Günümüz koşullarında modernleşmeye baktığımızda, sosyal kalkınmayı teşvik eden sosyal seviyede bir değişimdir. Bunun için de bu kavram, bireyin zihinsel tutumu ile yakından ilişkilidir⁹. Modernleşme, toplumda meydana getirdiği dönüşümlerin yanı sıra, zihniyet dünyasında köklü değişimler yaratır. Kısacası modern toplumun bireyi, duyarak değil, temelde okuyarak öğrenen insandır¹⁰.

1.1.2. Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalizm

Oryantalizm, kelime olarak batının doğuya bakışını anlatmak için kullanılmaktadır. Batılı toplumların diğer toplumları ekonomik olarak nüfuz altına alması ile birlikte ortaya çıkan sömürgeleşme ile oryantalizm iç içe geçtiğinden dolayı oryantalizme olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Oryantalizm, bir siyasi görüş ya da bir bilim dalı olarak değerlendirilebilir. İlk zamanlarda batının olumlu ve toplumu ileri götüren yönlerini örnek almak olarak nitelendirilen kavram daha sonraları biz-onlar ayrımı yaparak doğuyu dışlamış, olumsuz anlamda kullanılmıştır¹¹.

1.1.3. Modernleşme Süreci Bağlamında Oksidentalizm

Oksidentalizm, genel kabul olan görüşe göre modernliğin sembolünün sadece Batı olmadığını savunan, Batı'yı kalabalık şehir yığını ve maneviyatsızlığın merkezi olarak gören görüştür. Bu görüş sayesinde Doğu'nun kendi modernitesini kendisinin yaratması gündeme gelmiştir. Doğu'da oksidentalizm ile başlayan modernleşme oryantalizm düşüncesiyle varlığını sürdürmüştür¹².

⁸ İşçi, s.59.

⁹ İşçi, s.60.

¹⁰ Cemil Oktay, **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, 2.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2009, s.251.

¹¹ Turgay Uzun ve Gülbahar Atasever, "Türkiye'de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidentalist Bakışlar", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:26, 2010, ss.175-176.

¹² Uzun ve Atasever, s.178.

1.2. MODERNLEŞMENİN ORTAYA ÇIKIŞI

Batının yükselişe geçmesi 10. ve 11. yüzyıllarda başlamıştır. Süreç olarak uzun yıllara dayanan bu yükseliş, ekonomi, siyasal, toplumsal örgütlenme ve askerlik alanlarında Batı uygarlığının temellerini oluşturmuştur. Çok çeşitli ve karmaşık olan Batı'nın yükselmesinin sebeplerine kısaca değinecek olursak; ağır sabanın bulunması, feodalizm, ticaretin doğuşu, Rönesans ve Reform gibi önemli olaylar sayılabilir¹³.

Ağır sabanın bulunması 10. yüzyılda Kuzey Avrupa'da yağışın fazla olması ve drenaj sisteminin bilinmemesi üzerine tarım yapılacak alanların çamur olması sonucu bulunmuştur. Ağır saban sayesinde düz olan yerlerde bile toprağın yeterli suyu alması sağlanmış ve nüfus bu sayede bu bölgelerde artmaya başlamıştır. İnsan gücü dışında ilk defa ağır saban sayesinde başka bir enerji kaynağı edilmiştir. Ekilebilir tarım alanlarının artması ile ürün fazlası vermeye başlayan Avrupa, Akdeniz'in verimli topraklarını geride bırakmıştır. İşte, Batı'nın üstünlüğünün başladığı gücünün ve kültürünün temeli de bu sayede atılmıştır¹⁴.

Tarım ürünlerinin fazlalaşması ile zenginleşen köylüden toplanan vergiler sayesinde askeri güç elde eden Avrupa şövalyelerden oluşan profesyonel ordu kurmuştur. Üzenginin de bulunması ile şövalyelerin atın üstünde dengede durarak daha rahat ve dengeli savaşabilmeleri sağlanmıştır. Ordunun kurulmasıyla da gerekli olan barış ve güvenlik sağlanamamıştı nedeni ise, feodalitenin varlığıdır. Feodalite, örgütlenmiş devletin bulunmadığı, büyük toprak parçasına sahip kişilerin diğer küçük toprak sahibi kişilerin koruyuculuğunu yapmasıdır. Avrupa'da hızla yayılan feodalizm yapısı büyük toprak sahiplerinin direnmelerine karşı çıkmalarına rağmen ilerde oluşacak merkezi devletlerin oluşmasını engelleyememiştir¹⁵.

Avrupa'da yerel güvenliğin sağlanması ve madenlerin bulunmasıyla ticaret yapılmaya başlanmıştır. Aslında bundan önce yapılmak istenen ticaret haydutlar ve korsanlar tarafından engellenmekteydi. Yerel güvenlik sağlandıktan sonra haydut ve korsanlık faaliyetleri son bulmuş hatta haydut ve korsanlar ticaret yapan birer tüccar

¹³ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 12.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, ss.71-78.

¹⁴ Abdulkadir Aksoy, "Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, 2016, s.32.

¹⁵ Sander, ss.72-75.

haline gelmişlerdir¹⁶. Tüccarların çalışkan, kendine yetebilen davranışları ile Avrupa'da kentler kurulmaya başlamıştır. Tüccarlar tarımla uğraşan kesimin efendisi olmaya çalışmadıklarından boş zamanlarında en kârlı ticaret yollarını arayıp bulmuşlar ve sağladıkları zenginliği sanat alanına yatırmışlardır. Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans da insanın kendini ve çevresini algılaması olarak kentlerde doğmuştur. Bundan dolayı Rönesans'ın kurucuları tüccarlar sayılmaktadır. Reform ile kilisenin halk üzerindeki etkisi kalkmış, papalık devlet yönetiminden ayrı dinsel olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. Rönesans ile Reform'un karşılıklı etkileşimi ise, Avrupa'da yeni temeller atarak Batı'nın üstünlüğünü daha da belirginleştirmeye başlamıştır¹⁷.

Modernliğin ortaya çıkışı her şeyden önce modern ekonomik düzenin yani kapitalist ekonomi düzeninin ortaya çıkışıdır. Toplumdaki bilginin yapısına bağlı olarak farklı örgütlenme türleri oluşmaktadır¹⁸. Bir toplumun modernleşmesi için, modernleşmiş toplumlardaki yer alan aynı kalıpları alması gerekmez. Çünkü her toplumun değer yargıları birbirinden farklıdır. Yani az gelişmiş olan ülkeler gelişmiş toplumları direk taklit etmemelidir. Örneğin, feodalite ve derebeylik, bu iki olgu Batı'da Kapitalizmin ve Liberalizmin doğmasına yol açmıştır diye diğer toplumlarında bunları uygulamasına gerek yoktur¹⁹.

Modernleşme 17. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişirken, 20. yüzyıla kadar Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarında yayılmıştır. Modernleşmenin bu yayılmacı etkileri 19.yüzyılda Osmanlı topraklarında etkisini göstermeye başlamıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle de 'Muasır medeniyet seviyesine yükselmek' olarak modernleşme devam etmiştir²⁰.

Avrupa ve ABD'de başladığı genel kabul gören modernleşme kavramı, batı ülkelerinde ve batılı olmayan ülkelerde süreç olarak farklılık arz etmektedir. Bu

¹⁶ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, (Çev., Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, ss.75-77.

¹⁷ Sander, ss.80-87.

¹⁸ Anthony Giddens ve Christopher Pierson, Anthony **Giddens'le Söyleşiler Modernliği Anlamlandırma**, (Çev., Serhat Uyurkulak ve Murat Sağlam), 1.Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.85.

¹⁹ İşçi, s.61.

²⁰ Mahmut Kaya, "Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler Kopuşlar ve Çatallanmalar", **Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish of Turkic**, Cilt:10, Sayı:2, 2015, s.520.

farlılığın nedeni modernleşmenin ilk olarak batı temelli olarak ortaya çıkmasıdır. Batı ülkelerinde modernleşme, toplumun kendi iç gelişiminden kaynaklanan ve aşağıdan yani halk tarafından istenen ve siyasilerin desteklediği bir olgu iken, batılı olmayan ülkelerde batıya uyum süreci ve mekanik aktarma olarak karşımıza çıkan devletin toplumu modernleştirmeye yönelmesi yani yukarıdan halka modernleştirme ideolojisinin benimsetilmesi sürecidir²¹. Modernleşme ülkemizde Batılı ülkelerin aksine yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşmektedir. Bunun en büyük kanıtı olarak da, Osmanlı'daki teokratik devlet yapısının değişerek laik devlet yapısına geçilmiş olmasıdır. Osmanlı modernleşmeyi laikleşme ile bir tutmuştur²².

1.3. MODERNLEŞMENİN GENEL SEYRİ

Geleneksel toplumdaki modern topluma geçişte rol alan ana faktörler; batıda meydana gelen Sanayi Devrimi, Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilali'dir. Osmanlı ise dünyayı etkileyen bu önemli olaylardan etkilenmiş ve kendi içinde de batıya uygun reformlar yapmaya başlamıştır. Lale Devri, Nizam-ı Cedid, Sened-i İttifak, vb. gelişmeler ile çeşitli reformlar yapılmıştır.

1.3.1. Dünya'da Modernleşmenin Genel Seyri

Modernleşme kavramı ortaya çıkmadan önce 'batının üstünlüğü' söz öbeği ortaya çıkmıştır. Batı kültürü, önce ekonomik ve sosyal alanda daha sonra diğer tüm alanlarda dünya görüşü olarak genişlediği için batı kültürünün gelişimine ayak uyduramayan başka kültürler için tek seçenek olarak modernleşmek kalıyordu²³. Bundan dolayı da modernleşmenin kavramının kaynağında, Batı'nın 19. yüzyılda, batılı olmayan toplumlara karşı geliştirdiği üstünlüğü bulunmaktadır. Batı ele geçirdiği üstünlüğü yayabilmek, doğu toplumlarını sömürebilmek amacıyla, kendini dünyaya merkez olarak kabul ettirmeye çalışmıştır²⁴.

Batı bu üstünlüğü elde ettiği ekonomik ve teknik gelişmişlikle sağlamıştır. Bunu yapabilmek için ise bilgiyi kullanmıştır. Yani artık dünya Batı merkezli

²¹ Ferhat Mirzazade, "Ekonomik Modernleşme Sürecini Etkileyen Faktörler", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:16, 2015, ss.100-104.

²² Tülay Gencer, "Cemil Meriç İle Türk Modernleşmesine Bir Bakış", **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2012, s.23.

²³ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3.Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s.20.

²⁴ Hakan Uzun, "Modernleşme Kuramı Ve Türkiye'de Modernleşme İle İlgili Düşünceler", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2002, s.43.

tanımlama ve bilgi sistemleri ile anlam kazanmıştır. Bilginin Batı dışındaki toplumları sömürgeleştirmek için kullanımı bu dönemde en üst seviyeye ulaşmıştır. Bunların temelinde ise Batı'nın geçirmiş olduğu dönüşümler (Sanayi Devrimi, Aydınlanma Çağı ve Fransız İhtilali) vardır. Bu dönüşümler Batı'ya ayrıcalıkları katmıştır²⁵. Bu ayrıcalıkların dünyayı çeşitli ölçülerde etkilemiş olduğu farklı yazarlarca belirtilmektedir. Bu değişim ve etkileşim süreci genel olarak modernleşme olarak tanımlanmakta ve bu kavram içerisinde tartışılmaktadır.

1.3.1.1. Sanayi Devrimi (1765)

Geleneksel üretim tekniklerinden (insan ve hayvan gücü) modern üretim tekniklerine (makine gücü) geçilmesi sürecine sanayi devrimi denir. Bu devrim, 18.yüzyılda İngiltere'de dokuma sanayinde başlayıp, sonra diğer tüm sektörlerle yayılmıştır. Devrim ile birlikte batı insanının yaşam tarzı tümünden değişmiştir. Çünkü makine gücüne dayalı üretime geçiş ile birlikte üretimin şekli ve miktarı artmıştır. Ekonomide var olan, kendi kendine yeterlilik durumu yani öz tüketim şekil değiştirerek piyasa içi üretime dönüşmüştür. Böylece sadece kendi üretim yapmaktan vazgeçen insanlar makine gücü kullanarak seri ve kitlesel üretim yapma imkânı bulmuşlardır²⁶.

Sanayi devrimi bilimsel buluşlarla ve teknolojik ilerlemeyle başlayıp sosyal, ekonomik ve kültürel değişimlerle devam etmiştir. Vaat ettiği maddi ilerleme nedeniyle büyük bir ilgiyle karşılanmış ve insanlığın tutsaklıktan kurtuluşu olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanında doğal yaşamı bozacağına dair olumsuz eleştiriler de zamanında yapılmıştır. Tüm bunlarla birlikte sanayi devriminin iktisadi, sosyo-ekonomik ve kültürel alanda meydana getirdiği değişimler azımsanmayacak derecededir²⁷.

Ekonomik olarak değerlendirdiğimizde, sanayileşen ülkelerde, tarımsal üretimin payı giderek azalmış ve sanayi ağırlıklı üretime geçilmiştir. Pazarlar genişlemiş, seri ve kitlesel üretimler başlamış, fabrikalar kurulmaya başlanmış ve artık insanlar bu fabrikaların buldukları yerlere göç etmeye başlamışlardır. Sosyal olarak getirdiklerine baktığımızda, sanayi devrimiyle birlikte nüfus ve insanların yaşam standardı beklentileri artmıştır. İlk sanayileşen ülkeler, Asya ve Afrika başta

²⁵ Çetin ve Yücedağ, s.90.

²⁶ Abdullah Mesut Küçükcalay, "Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 1997, ss.52-63.

²⁷ Aksoy, ss.33-34.

olmak üzere birçok yerde koloniler kurmuşlar ve bu ülkeleri sömürgeleştirmişlerdir. Bu durum derinlemesine irdelendiğinde, modernleşmenin karanlık yüzü karşımıza çıkmaktadır²⁸.

Sanayileşme ile birlikte yükselen batı toplumları hammadde ve pazar arayışı için batı dışı toplumlara yönelmiş, batı dışı toplumlar da bundan olumsuz etkilenmiştir. Ülkelerinde yerli sanayi üretim kalmayan toplumlar giderek gerileyen hâl almıştır. Diğer yandan batının etkisi sadece ekonomik ve ticari alanda kalmamış askeri ve silah teknolojilerinde de ilerleyen toplumlar kendilerinden geri kalmış diğer toplumları askeri ve nüfuz olarak etkileri altına almaya başlamışlardır²⁹.

Avrupa’da sanayileşme ile birlikte ülkeler arasında iş bölümü oluşmuştur. Devrimi gerçekleştiren ülkeler ihracatı konumunda olurken, gerçekleştirmeyen ülkeler ise üretici veya ihracatçı ülkelerin pazarı konumunda kalmıştır. Osmanlı ise pazar konumunda kalan ülkeler arasındadır. Yani, Sanayi Devrimi Osmanlı ekonomisinde negatif etki yaratmış, ülkede Merkez Bankası (MB) gibi bir otoritenin olmayışı beraberinde parasal genişleme ve kredi talebinde artışı, istikrarsızlıkları yok edecek bir otoritenin kurulması gerektiğini, mali finansmanda bir otorite boşluğu olduğunu ortaya koymuştur³⁰.

1.3.1.2. Aydınlanma Çağı

Aydınlanmaya yol açan başlıca düşünsel gelişmeler Rönesans ve Reform hareketleridir. Aydınlanma öncesi ‘batılılaşma’ şeklindeki reformist hareketler, aydınlanma ile birlikte ‘modernleşme’ olarak isim değiştirmiştir³¹. Yani, sanayileşme ve teknoloji, ilk olarak Avrupa ülkelerinde meydana geldiği için bu gelişmelere sonradan katılan ülkeler bu harekete, “batılılaşma” adını vermişlerdir³². Avrupa aydınlanma çağında modernleşme, geleneksel olandan kopuşu ifade etmektedir. O dönemde en köklü geleneksel kurum

²⁸ Şelale Özdemir, “Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim ve Teknoloji İç İç”, **Üretim Kongresi**, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 21-22 Mart 2014, ss.2-4.

²⁹ Vedat Bilgin, “21.Yüzyılda Türk Modernleşmesinde Paradigma Değişimi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, 2002, ss.65-66.

³⁰ Ömer Açıköz, “Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:12, 2010, s.377.

³¹ Ali Korkmaz ve İbrahim E. Bilici, “Şerif Mardin’in Sosyal Değişim ve Kültürel Tartışmalarında Modernleşme, İletişim ve Dil Bağlatısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:31, 2011, s.33.

³² Orhan Türkdoğan, **Kültür ve Sosyal Çözüm**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.76.

dindir. Yani modernleşme, dinsel olandan kopuşu ifade eden bir süreç olarak algılanmıştır³³.

Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans, insanın kendisini ve çevresini yeniden algılama ve kavrama biçimidir. 17. yüzyıla damga vuran akım ise hümanizm olmuştur yani insan merkezli bir felsefe anlayışı öne çıkarmıştır. Yine bu dönemde akılcı düşünme olan rasyonalizm, bilinç, düşünce gibi kavramlar bugünkü anlamlarıyla kullanılmaya başlanmıştır. Rönesans, aklın ön plana çıktığı aydınlanma çağına geçiş için gerekli zemini de oluşturmuştur³⁴.

Yeniden biçim verme anlamına gelen Reform, ilk olarak Almanya’da başlamış daha sonra bütün Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Reform hareketleri ile birlikte Avrupa’da mezhep birliği bozularak kilisenin düşünce, bilim ve kültür üzerinde kurduğu baskı ortadan kalkmıştır. Kısacası reform, Katolik mezhebinde yapılan düzenleme ve yeniliklere denir³⁵.

Aydınlanma, modernleşmenin düşünsel boyutunu oluşturmuştur. Birçok düşünür, “aydınlanmayı” modernliğin kaynağı olarak yorumlamaktadır. Gelenekselden modernliğe geçiş sürecinde, kırılma noktası olarak görülen “Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlendirmede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup, kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir. Aydınlanmak isteyen, insanın kendisi, aydınlatılması istenen şey de, insan hayatının anlam ve düzenidir”³⁶. İnsanın davranışlarını aklıyla aydınlatmaya başladığı bu çağ, aydınlanma çağı olarak adlandırılır.

1.3.1.3. Fransız İhtilali (1789)

18.yüzyılın sonlarında patlak veren Fransız İhtilali’nin temel sebepleri toplumda oluşan sınıfsal (asiller sınıfı, ruhban sınıfı ve halk sınıfı) farklılıklardır. Toplumunu basit bir şekilde üç gruba ayırdığımızda asiller sınıfı yüksek memurlardan ve ordu mensuplarından oluşmakta ama hiçbir şekilde vergi vermemektedir. Orta sınıf olan ruhban (din adamları) sınıfı ise sadece beş yılda bir, çok az vergi

³³ Ömer Çaha, **Bitmeyen Beraberlik Modern Dünyada Din ve Devlet**, 1.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s.15.

³⁴ Deniz Çalık ve Özge Pelin Çınar, “Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet”, **XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 12–13 Aralık 2009, s.79.

³⁵ Zafer Şen, “Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Fransız İhtilali’nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri”, <http://www.zafersen.com/cografikesifler-ronesans-reform-fihtilalinin-osmanliya-etkileri.pdf>. (Erişim Tarihi:07.10.2018).

³⁶ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 2.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.325.

ödemektedir. Köylüler ise toprak kendilerine ait olmadığı halde işleyip tüm vergileri ödeyen kesimdir³⁷.

Fransa ekonomik olarak iflasın eşiğine gelince çözüm olarak soyluların da vergi ödemesi kararlaştırılmıştır ama buna itiraz eden soylular, ülkede var olan üç sınıfın parlamentosunu açıp, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi yayınlanmıştır. Tüm bunlar İhtilal'in çıkmasını kolaylaştırmıştır. Fransız İhtilal'i ile eşitlik ve hürriyet sonucunda efendi-köle ilişkisi sona ererek, mutlak monarşi yıkılıp, kilisenin yetkileri sona ermiştir³⁸.

Fransız İhtilali sonucunda Avrupa'da milliyetçilik, eşitlik, özgürlük, cumhuriyet demokrasi gibi birçok kavram ortaya çıkmıştır ve bu kavramlar daha sonra tüm dünyada etkili olmuştur. Böylece Fransız İhtilali, modernleşmenin siyasal boyutunu oluşturmuştur³⁹. Fransız İhtilali'ne verilen diğer isimler, Burjuvazi İnkılabı, Batı İnkılabı veya Atlantik İnkılabı'dır⁴⁰.

Fransız İhtilali'nin Osmanlı'ya etkisi özellikle Balkanlarda, Rumlar ve Sırlar arasında görülmüştür. Buralarda ulusçuluk akımının etkisiyle önce bağımsızlık sonra da özerklik hareketleri görülmüştür. Burjuva sınıfının gelişmesi, ulusçu akımın etkisinde edebiyat kültürünün oluşması, İmparatorluklardaki adem-i merkeziyetçilik süreci devrimin Osmanlı halkı üstündeki etkileri olarak sayılabilmektedir⁴¹.

1.3.2. Osmanlı Devleti'nde Modernleşmenin Genel Seyri

Osmanlı Devleti hâkimiyeti bakımından baskıcı olmayan mutlak bir imparatorluktur, bu durum kuruluş ve yükselme dönemlerinde Osmanlı Devleti'ni diğer devletlere göre daha demokratik bir hale getirmiştir. Duraklama ve gerileme dönemleri olarak isimlendirilen dönemlerde ise bu özellikleri kaybolmuş ve baskıcı bir mutlakiyet idare haline dönüşmüştür. Batı, durmadan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zaferler kazanmakta ve Osmanlı içinde yayılmaktadır. Peki, niçin batılılaşmak zorundaydık? Çünkü batı Osmanlı İmparatorluğu'na ve doğuya göre hem daha teknik hem de medeni bir üstünlük arz etmektedir. O dönemde batılılaşmak, içinde

³⁷ Bengül Salman Bolat, "Fransız İnkılabı'nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2005, ss.150-151.

³⁸ Ömer Tuğrul Kara, "Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri", **The Black Sea Journal of Social Sciences**, Sayı:2, 2010, s.79.

³⁹ Albert Sorel, **Avrupa ve Fransız İhtilali**, (Çev., Nahid Sırrı Örik), MEB Yayınları, İstanbul, 1949, s.350'den aktaran Sezgin Kızılcıkelik, **Sosyoloji Yazıları II**, 2.Baskı, Yunus Emre Yayınları, Konya, 1994. ss.66-67.

⁴⁰ Suat İlhan, **Türk Devrimi ve Türk Dünyası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, ss.34-35.

⁴¹ Sina Akşin, "Fransız İhtilali'nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:3, Cilt:49, 2002, s.25.

bulunulan geri kalmış hayat şartlarından kurtulmak demektir⁴². Doğu ile ilgili olan bütünleşmemiz din ile olan bütünleşme, batı ile ilgili olan ise bilim ile bütünleşmedir. Tam anlamıyla modernleşme isteniyorsa, batının modern dünyada hâkim güç olmak için izlediği yolların, düşüncelerin, davranışların, tekniklerinin, araçların, amaçların ve dünya görüşlerinin süreci doğru bir şekilde izlemelidir. Bu şeklide yapıldığında batı başarısız sonuçlarla taklit edilmiş olmaz aksine sağlam temellerle atılan adımlar sayesinde doğru bir şekilde modernleşme sağlanabilmektedir⁴³.

Osmanlı Devleti'nde batı toplumlarında gerçekleşen Sanayi Devrimi gibi büyük bir ekonomik gelişme yaşanmamıştır. Yani, her faaliyeti etkileyecek kültürel bir değişim yaşanmamıştır. Ama Osmanlı'da batı toplumlarından farklı olarak güçlü bir askeri sınıf vardır. Devletin sürdürülebilirliği askeri zaferlere bağlandığı için bu askeri sınıf kimi zaman tehlikeli olacak derecede güçlü hale gelmiştir. Yeniçeri isyanları buna örnek oluşturmaktadır. Batıda yaşanan gelişmeler toplumun diğer kesimlerine göre daha iyi eğitim alan askeri sınıf tarafından hemen takip edilebilmektedir. Örnek verecek olursak, İttihat ve Terakki, Tanzimat Fermanı, ilk meclisin kurulması gibi olaylar askeri sınıfın öncülüğünde olmuştur⁴⁴.

Avrupa ülkelerinde yaşanan Sanayi Devrimi gibi bir endüstri gelişmesi Osmanlı'da gözlenemediyse de toplumun önde gelenleri modern yapıya geçmek için uğraşmışlardır. Osmanlı'dan Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin fen bilimlerini öğrenerek yurda geri döndüklerinde bu alanda gelişmeler kaydedilmesi umulmuştur. Fakat beklenen gelişmeler geri dönen öğrenciler sayesinde olmamıştır. Osmanlı'da ki endüstrileşme Avrupa'dan bizzat getirilen ustalar, işçiler ve mühendisler sayesinde olmuştur. Tanzimat'ın amaçlarından biri olarak başlayan endüstrileşme geleneksel toplum yapısına uygun olmadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü asıl olan endüstrileşme ile bitişik olan uygar toplumun da aynı anda gelişmesidir⁴⁵.

⁴² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss.8-18.

⁴³ Ali Şeriatî, **Kültür ve İdeoloji**, (Çev. Orhan Bekin), 2.Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.16.

⁴⁴ Ata Özdemirci, **Türkiye'de Modernizm, Yönetim ve Ayrımcılık**, Ayrımcılığın Türk Çalışma Hayatına Yansımaları, Nobel Yayıncılık, 2011, s.8.

⁴⁵ Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, 3.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s.39-40.

Osmanlı iktisadi yapısı da toplumsal yapı gibi gelenekçilik ilkesi üzerine kuruludur. İktisadi yapıdaki gelenekçilik (tradisyonizm), ithalatın serbest ihracatın kısılması (iaşe, provizyonizm) ve gelirden sabitlik (fiskalizm) gibi ilkeler* üzerine kurulu olmasından sonra Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın getirdiği serbestlik ve rahatlık ortamları ile devlet adamlarının ilgisini çekmiş ve bu fermanların reformları yaygınlaşmaya başlamıştır. Osmanlı devlet adamları, batılı devletlerin iktisadi yapılarını ve onlardaki kurumları örnek alarak Osmanlı iktisadi yapısını geliştirmeyi istemişlerdir⁴⁶.

1699'da Karlofça antlaşmasının imzalanmasıyla Osmanlı devleti batıda ilk kez geniş toprak kaybetmiştir. Bunun üzerine devlet müesseselerinde Batı örneğinde ıslahatlara girişilmiştir. Lale Devri yenilikleri, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Fermanı vb. yenilikler ile batı örnek alınmaya devam edilmiştir⁴⁷. Osmanlı Devleti Pasarofça Antlaşması ile Karlofça Antlaşması'nda kaybettiği bazı yerleri geri alabilse de toprakların büyük bir kısmı Avusturya'ya bırakılmıştır. Böylece Osmanlı aydınları arasında batının askeri üstünlüğü kabul görmüş Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığından itibaren Osmanlı Devleti'nde batılılaşma dönemi başlamıştır⁴⁸.

Osmanlı'da 16. yüzyılda kısmen başlayan modernleşme çabaları 18. yüzyıl başlarında açık bir şekilde kendini göstermeye başlamış, 19. yüzyıla gelindiğinde ise tam anlamıyla başlamıştır. Devlet, bu modernleşmenin merkezi otoriteyi güçlendirmekle olacağını saptamıştır. Ancak, merkezi yönetimin ortaya koyduğu politikalar, toplumun alt sınıflarıyla uyumadığından dolayı yönetim alanında beklenen gelişmeleri sağlamamıştır⁴⁹. İlk öne ıslahat, daha sonra muasırlaşma,

*Bu ilkelere kısaca değinecek olursak;

Gelenekçilik (tradisyonizm), devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi ve üretimin ve tüketimin dengede tutulmasıdır.

İaşe (provizyonizm), yurtiçi ihtiyaçlar karşılandıktan sonra kalan fazla malların ihraç edilme özel bir izin ile belirlenir ve yüksek gümrük vergilerine tabi tutulurdu. İthalat ise hiçbir izne gerek olmadan serbest bir şekilde gerçekleştirilmesidir.

Fiskalizm, hazineye ait gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek seviyeye çıkarmak ve bu yüksek düzeye çıktıktan sonra da mümkün olduğunca alt seviyelere inmesine engel olmaktır. (Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, 11.Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara, 2000, ss.55-60).

⁴⁶ Levent Odabaşı, "Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler", **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:4, 2014, s.77.

⁴⁷ Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, 1.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, ss.16-17.

⁴⁸ M. Demet Ulusoy, "Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi", **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul Journal of Sociological Studies, Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yılı, İstanbul, No:52, 2015, s.520.

⁴⁹ Recep Bilgin, "Karşılaştırmalı Olarak Türkiye'de Devlet ve Millet Modernleşmesi", **The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies**, Cilt:1, Sayı:2, 2015, s.97.

asrileşme ve garplılaşıma olarak bilinen modernleşme, yöneticiler için hep bir güç olarak kullanılmıştır. Osmanlı'da modernleşme ilk olarak 1793'de III.Selim'in merkezi ordu (Nizam-ı Cedid) yaratma çabasıyla başladığı bilinmektedir⁵⁰.

1.3.2.1. Lale Devri (1718-1730)

III.Ahmet döneminde başlayan Lale Devri yeni bir hayat anlayışının Osmanlı toplumuna uygulanma girişimlerini ifade etmektedir. İlk elçi olarak Yirmi sekiz Mehmet Çelebi Paris'e elçi olarak gönderilmiştir. Avrupa'daki günlük hayatı ve Osmanlı'da bulunmayan gelişmeleri, Yirmi sekiz Mehmet Çelebi yazdığı 'Seferatname' adlı eserinde anlatmıştır. Bu durum da Osmanlı'nın Batıyı tanıma gidişatının başlangıcıdır⁵¹.

Yine bu dönemde Avrupa'dan matbaayı getiren İbrahim Müteferrika Osmanlı'da ilk matbaayı kurmuştur. Müteferrika, yazdığı eserde batı karşısında Osmanlı'nın güçlenmesinin yollarını anlatmış ve farklı kültürleri kastederek 'medeniyeti beşeriye' tabirini kullanmıştır. Tercüme heyetleri kurulmuştur. Fransa'daki Versay Sarayı örnek alınarak Sadabat Sarayı yapılmıştır⁵². Tüm bunlara bakıldığında Batının üstünlüğünün Osmanlı içinde tek bir alanda değil, her alanda kabul edilmeye başlandığını görmekteyiz.

Halkın ekonomik durumunun kötü olduğu bilindiği halde, halktan alınan vergilerin yüksek olması, padişahın, sadrazamın ve saray kesiminin gece gündüz eğlenceler, ziyafetler düzenlemesi, padişahın İran savaşında yenildiğimiz halde hala sefere çıkmak istememesi, yüzünden halkın tepkisi gün geçtikçe artmıştır. Devletin esnafın üzerindeki ağır vergi yükü yetmezmiş gibi bu vergileri daha da artırmak istemesi ile halk isyan etmiştir. Tarihimizde Patronu Halil İsyanı olarak anılan isyan çıkmıştır. Bu isyan esnafın da desteğini alarak güçlenmiştir, tepki olarak o dönemde yapılan Sadabat Sarayı yıkılmış, III.Ahmet tahttan indirilmiş ve bazı vezirler öldürülmüştür. Böylece Lale Devri de sona ermiştir⁵³.

⁵⁰ Kemal Haşim Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, (Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan), 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.78.

⁵¹ Tunaya, ss.19-20.

⁵² Mustafa Kaçar, "Türkiye'de Modernleşmenin Öncü Kurumları", **Sosyoloji Dergisi**, Cilt:3, Sayı:19, 2009, s.132.

⁵³ Lale devri sonuçları, <https://toplumsaltarih.wordpress.com/2012/11/04/lale-devrinin-sonu-patrona-halil-isyani/> (Erişim Tarihi:15.10.2018).

III.Ahmet'ten sonra sırayla tahta çıkan padişahlarımız I.Mahmut, III. Mustafa ve I.Abdülhamit ve III.Selim batılışmanın kısmi kalamayacağını düşünmüşlerdir. Toplumunu oluşturan müesseseler birbirine bağlı oldukları için, askeri alanda yapılan ıslahatlar beraberinde ilmi, sosyal ve kültürel yenilikleri de beraberinde getirmiştir⁵⁴.

1768-1774 yılları arasında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti Rusya'ya yüklü savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Uygulanan iltizam sistemi gereği sadece devlet kısa vadeli kredi sağlayabilmekteydi. İltizamın bu eksikliğini gidermek için uygulamaya konulan malikâne sistemi devlete uzun vadeli kredi sağlayabilecek bir uygulama olmasına rağmen Rusya'ya ödenecek savaş tazminatı için yeterli olamamıştır. Bunun sonucunda devlet ortaya çıkan bu nakit ihtiyacını giderebilmek için de esham sistemini kullanmaya başlamıştır. Esham sözcüğü 'pay, hisse' anlamına gelmektedir. Sistemin işleyişi şöyledir; vergi kalemlerinden yıllık nakdi olanların özel şahıslara peşin meblağ karşılığında kayd-ı hayat şartı ile satılmasıdır⁵⁵. Esham sistemi özünde malikane uygulamasının değişik versiyonudur. Tek fark, malikanede vergi kaynakları bütün olarak hayat boyu iltizama verilmesidir. III.Mustafa döneminde kullanılan esham sistemi özünde bir iç borçlanma sistemidir. Uygulamaya konulmasıyla başarı sağlanan esham sisteminde, eshama ait talebi daha da artırmak için küçük tasarrufların hazineye borç sağlaması için hisseler giderek küçültülmüştür⁵⁶.

1.3.2.2. Nizam-ı Cedid

I.Abdülhamit'ten sonra tahta çıkan III.Selim'in yaptığı tüm ıslahatlar radikal (inkılap niteliğinde) olmuştur ve bu dönemde yapılan bütün ıslahatlara 'Nizam-ı Cedid' denir. Nizam-ı Cedid ıslahatlarının önemi batının Osmanlı Devleti'nden her alanda üstün olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. III.Selim'e kadar kendi toplum yapısının gerçekleri içinde modernleşmeye çalışan Osmanlı Devleti bu dönemden sonra batının üstünlüğünü mutlak olarak kabul edip tüm alanlarda modernleşmenin içine girmiştir⁵⁷.

⁵⁴ Tunaya, s.20.

⁵⁵ Genç, ss.184-186.

⁵⁶ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss.79-82.

⁵⁷ R. Bilgin s.97.

Fransız İhtilali'nin başlamış olduğu zamanlarda III.Selim, ihtilalin de etkisiyle Osmanlı Devleti'ndeki mevcut rejimin değişmesi gerektiğini düşünmüştür. Ama bu değişikliğin bir anda eskiyi tamamen ortadan kaldırıp yerine yenisini kurmakla mümkün olmayacağını, eskinin yanında yeniyi kurarak yapılacak ıslahatların kalıcı olmasını istiyordu⁵⁸. III.Selim'in istediği gibi gerçekten de her yenilik eskinin yanında amaçlamıştır. Eskiden beri var olan yeniçeri ocağının yanında Nizam-ı Cedid ordusu kurulmuş, medreselerin yanında teknik öğretim kurumları açılmış, devlet bütçesi yanında İrad-ı Cedid Hazinesi kurulmuştur⁵⁹.

Osmanlı Devleti batı âlemi dışında ilk defa daimi elçilik kuran bir devlettir. Bu daimi elçilikler Londra, Paris, Viyana ve Berlin şeklinde sırayla birbirini takip etmiştir. Daimi elçiliklerin Avrupa'ya açılışı, Osmanlı'nın batıya açılmış kapıları olarak yorumlanmaktadır. Bu elçilikler siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel olmak üzere üç yoldan da Türk toplumunun batılılaşmasına yardım etmiştir. Batıdan asker ve sivil görevliler getirilmesini sağlamışlar, batıya gönderilen öğrencilerin işlerini düzenlemişler, batıyı tanıyan devlet adamı yetiştirilmesine imkân vermişler ve batı yaşam tarzı ve sanat zevkinin Osmanlıya taşınmasını sağlamışlardır⁶⁰.

1.3.2.3. Sened-i İttifak (7 Ekim 1808)

Osmanlı padişahları yüzyıllardır mutlak ve sınırsız bir egemenliğe sahip olmuşlardır. Bunun temel sebepleri arasında, geçmişten beri eski Türklerde var olan Gök Tanrı inancının Osmanlı hanedanında da benimsenmiş olması ve İslam egemenlik anlayışında Osmanlı padişahının yetilerinin sınırsız olmasıdır. Zamanla âyanların güçlü hale gelmesi sonucunda II.Mahmut bu durumdan rahatsız olmuştur ve âyanlarla anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Padişah ile âyanlar arasında imzalanan padişahın ilk defa kendi gücünden hariç başka bir gücün varlığını tanıdığı ve mutlak otoriteyi sınırlandıran ilk gelişme Sened-i İttifak'tır⁶¹. Bu İttifak ile âyanlar sultana ait gelirlere el koymayacaklarını ve sultana bağlı olduklarını

⁵⁸ Kuran, Türk Çağdaşlaşması Çileli..., ss.20-21.

⁵⁹ Kuran, Türk Çağdaşlaşması Çileli..., s.21.

⁶⁰ Ercüment Kuran, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, 1.Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 1994, ss.11-12.

⁶¹ Aybars Pamir, "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:53, Sayı:2, 2004, s.79.

açıklıyor, Osmanlı içinde vergi sistemini koruyacaklarına ve merkezi otoriteyi koruyacaklarına söz vermişlerdir⁶².

Bu İttifakla padişahın ve hükümetin azalan otoritesi, âyanın ve taşra idaresinin artan otoritesi ile dengelenmiştir. Sened-i İttifak, padişahın mutlak yetkilerine sınır getirme çabalarından dolayı Osmanlı tarihindeki ilk demokratikleşme hareketi sayılmaktadır. Kısacası, bu belge hukuk devletine giden yolda atılmış önemli bir adım olmuştur⁶³.

Sened-i İttifak, dünyanın ilk anayasal hareketi olan 1215 tarihli Magna Carta'nın Osmanlı'daki karşılığı olmuştur. Manga Carta ile kral asillerin haklarını tanımış, Sened-i İttifak ile II.Mahmut yetkilerinin kısıtlandığını kabul ettiği için bu iki belgenin birbirine benzerlik gösterdiğini görmekteyiz⁶⁴.

Toplam yedi maddeden oluşan Sened-i İttifak incelendiğinde, bu belgenin içerisinde vergi ile ilgili olan madde 7'den bahsedebiliriz⁶⁵:

Madde7: "Yoksulun ve halkın gözetilip korunması temel ilke olduğuna göre hanedanlar ve ileri gelenler tarafından, yönetimleri altında bulunan ilçelerin güvenliğine ve yoksulun ve Hıristiyan uyrukluların verecekleri vergi konusunda fukara ve reayanın korunmasının esas olduğundan hanedan ve bakanlar tarafından, kendi yönetimlerindeki kazaların düzenine ve fukara ve reayanın vergi emri haddi aşmayacak konusunda düzenlemeleri kendi aralarında görüşerek karar verilecektir. Bu kararların devamlılığına ve zulmün yapılmamasına özen gösterilecek. Ve her hanedan diğerini kontrol edecek kurallara uymayan ve zalimlik yapan olursa Devleti Aliyyeye ihbar edecek ve bu konuda çalışmalar yapılacaktır."

Maddede yoksulun ve halkın korunmasının esas olduğu, hanedanlar birbirleri arasında denetim mekanizmasıymış gibi hareket ederek vergi ile ilgili düzenlemeleri kontrol edeceği belirtilmiştir. Burada dikkat çeken bir diğer konu ise halkın sırtına yüklenen ağır vergilerin artık adaletli bir şekilde toplanmasıdır. Ayrıca vergilemede

⁶² Adem Anbar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu:1800-1914", **Maliye Finans Yazıları**, Sayı:84, 2009, s.21-22.

⁶³ Hüseyin Yılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler", **Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi**, (Çev., Abdülhamit Kırmızı), Cilt:13, Sayı:24, 2008, ss.22-23.

⁶⁴ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak'ın İlk Tam Metni", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, 1998, ss.209-210.

⁶⁵ Akyıldız, s.220.

artık sadece padişahın söz sahibi olmadığı, taşradaki hanedanın da gerektiğinde tek başına vergi koyabileceği belirtilmiştir⁶⁶.

1.3.2.4. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839)

Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti'nde reformların düşünölmeye başlandığı ve hatta uygulamaya konulduğu ilk dönem olmamıştır. Buraya kadar bahsedilen klasik dönem Osmanlı kısmında, batının askeri alanda ve eğitim alanlarının örnek alınarak bunların Osmanlı ordusunda uyarlanmaya çalışılması Tanzimat Fermanı'ndan öncesine dayanmaktadır. Üst üste gelen askeri yenilgiler, toprak kayıpları ve hazinede büyüyen açık yüzünden Osmanlı yöneticileri yeni arayış içine girmişlerdir⁶⁷.

Batiya elçilik görevi ile giden devlet adamlarımız o ölkelerde uygulanmaya başlanan yeni devlet anlayışının, hürriyet, eşitlik, insan ve azınlık haklarının korunması fikirlerinin kaçınılmaz bir yol olduğunu anlamışlardır. Bunun üzerine II. Mahmut zamanında hazırlanan fakat ilanı geciktiği için Sultan Abdölmecid zamanında 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayun'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir⁶⁸. Aslında Ferman ilan edilmeden önce Osmanlı'daki idareciler batının gelişmişliğini görmüşlerdir. Ancak Ferman'ın ilan edilmesi ile birlikte batılılaşma hareketleri hız kazanmıştır. Geleneksel yapısından bir anda kurtulamayan Osmanlı hem eski yapıyı hem de yeni yapıyı aynı anda uygulayarak eski-yeni çatışmasını yaratmıştır. Eski kurumların bir anda kaldırılamamasının nedeni ise, halkın bir anda yeniye adapte olmasının zor olması ve halk tarafından yeniliklerin tepkiyle karşılanabileceği olgusu olmuştur⁶⁹.

Tanzimat Dönemi o güne kadar Osmanlı Devleti'nde uygulanmakta olan keyiflikten hukukiliğe, kanunsuzluktan meşrutiyete, emniyetsizlikten emniyete geçişi ifade eder. Yerel, bölgesel, kişisel hukuk kurallarının uygulanıyor olması merkezi otoriteyi zayıflattığı için yerel yönetimler vergi toplamada daha serbest davranıyorlardı. Tanzimat ile birlikte merkezi otoritenin güçlenmesi sonucunda vergi toplaması daha etkin ve herkesin gelirinö göre vergi alınacak maddesi gelmiştir.

⁶⁶ Pamir, s.77.

⁶⁷ Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, "Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, (Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay), Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss.13-15.

⁶⁸ Ülken, s.36.

⁶⁹ Abdullah Mutlu, **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2009/390, Ankara, 2009, s.39.

Evrensel hukuk kuralları oluşturulması, düzenli bir biçimde uygulanması ve padişahın bu kanunlara bağımlı bir şekilde hareket etmesi keyfi yönetimi sona erdirmiştir. Batı ile olan gerek ticari ilişkilerimiz gerekse diğer ilişkilerimizde kolaylıklar sağlamak için dahiliye, hariciye, adliye, maliye, ticaret, ziraat nezaretleri ve bankalar da bu dönemde oluşturulmaya başlamıştır⁷⁰.

Tanzimat'ın uygulama alanına bakıldığında, memurun aldığı rüşvete karşı ağır cezalar getirilmiş, Aşar Vergisi toplama usulü değiştirilerek artık Aşar'ı maliye memurlarının toplaması kararlaştırılmıştır. Hristiyan'ların ödedikleri Cizye patrikhaneler tarafından toplanacak, vergi işleri için defterdarlıkları kurulacak, ve askerlik yaşı 20 kabul edilmiştir. Mili eğitim işleri için Meclis-i Daimi-i Maaiif-i Umumiye kurulmuştur. İdari alanda yenilik ise memleket eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere, nahiyeler de köylere ayrılmıştır⁷¹.

Tanzimat Fermanı daha önceki dönemlerde yapılan yeniliklerin devamı niteliğindedir. Devlet yapısındaki keyfi işlemler sona erecek ve herkes kanun önünde eşit sayılacaktır. Böylece, Osmanlı içinde yaşayan azınlıkların da haklarının var olduğu artık kabul edilmiştir. Bu ferman ile kanun (hukuk) üstünlüğü benimsenmiştir ve Osmanlı Devleti içinde anayasacılığa geçişin ilk aşamasını oluşturmuştur⁷². Tanzimat Dönemi'nin aydınları, bir yandan ülke içinde yaşanan sorunlara çözüm ararken bir yandan da Avrupa'da yaşanan gelişmeleri yakından takip etmişlerdir⁷³.

1.3.2.5. Islahat Fermanı (18 Şubat 1856)

Fransız İhtilali'nin sonucunda oluşan fikir akımları ve sanayi devriminin getirdiği yenilikler kısa sürede Osmanlı topraklarına da ulaşmıştır. Osmanlı devletinin de bu yeni politikaları takip ederek içinde bulunduğu çöküntü durumdan kurtulması gerekiyordu. Bunun için de Tanzimat ve Islahat Fermanlarını yayımlayarak değişen şartlara ayak uydurma çabası vardı. Islahat Fermanı daha çok gayrimüslim halka yöneliktir yani bu fermanla müslüman ve gayrimüslim halk arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Kanun önünde eşitlik, herkesin askerlik yapma şartı ve memur olabilme imkânı, karma mahkemelerin kurulması, rüşvetle

⁷⁰ Kalaycıoğlu ve Sarıbay, ss.17-19.

⁷¹ Fahir Armaoğlu, **19.yy Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, ss.221-222.

⁷² Ülken, s.38.

⁷³ Osman Demirbaş, "Türkiye'de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:8, 2005, s.37.

mücadelede yeni önlemler ve vergi reformu gibi yenilikler bu fermanla getirilmiştir⁷⁴.

Islahat fermanıyla yabancılara mülk edinme hakkının verilmesi, Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti içindeki ekonomik çıkarlarını pekiştirmiş ve azınlıklarla kaynaşma aracı olmuştur. Yine bu dönemde gayrimüslimlerden alınan Cizye Vergisi kaldırılmış ve gayrimüslimler askere gitmemek için bir defalığına nakdi bir bedel ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulmuşlardır⁷⁵.

Tanzimat Fermanının devamı niteliğinde sayılan Islahat Fermanı ile din farkı gözetmeksizin Osmanlı vatandaşlığı kurulmaya çalışılmıştır. Yani Müslümanların imtiyazları bu vatandaşlıkla ortadan kalkacaktır. Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilen ve orada eğitim alıp Osmanlı Devleti'ne dönenler 'Yeni Osmanlılar' adıyla bilinir ve bunlar o dönemde fikir ve görüşleriyle Osmanlıyı etkisi altına almışlardır. Namık Kemal ve Ziya Paşa önderliğinde oluşan Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların batının ruhunu oluşturan parlamenter eğilimleri alamadıklarını savunmuşlardır. Yani bu dönemde tıpkı Lale Devri'nde olduğu gibi Batılılaşmayı yüzeysel hatlarıyla görüp derinine inmeden özümsemeyen değerlendirenler ve kullananlar olmuştur⁷⁶.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yapılan ıslahatları düzenlemesi için Meclisi Ali Tanzimat bu dönemde kurulmuştur. Bank-ı Dersadet adıyla Galatalı Bankerler tarafından ilk banka ve Bank-ı Osman-i adıyla İngiliz sermayeli ilk yabancı banka yine bu dönemde kurulmuştur⁷⁷.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri var olan iltizam sistemi kaldırılmış yerine vergileri toplamak için Muassıllık Meclisleri kurulmuştur. Bu dönemde yapılan ıslahatlara rağmen ekonomik olarak çöküntüden çıkamayan Osmanlı Devleti içinde Sultan Abdülmecit'i tahttan indirmek için darbe girişiminde bulunulmuştur. Tarihimizde bunun adına Kuleli Vakası denmektedir⁷⁸.

⁷⁴ Gül Bülbül, "Islahat Fermanını Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 1989, ss.175-177.

⁷⁵ Bülbül, s.177.

⁷⁶ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss.13-15.

⁷⁷ Nazım Kuruca ve Hüseyin Kara, "Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Hızlandıran Mali Hadiseler", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı, 2009, s.962.

⁷⁸ Nuran Ay, "Osmanlı Devletine Liberalizmin Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1-2, 2000, ss.475-480.

Abdülmecit'ten sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz borç para bulabilmek ve Osmanlı medeniyetinin batılı devletler kadar ilerde olduğunu gösterebilmek için sık sık yurtdışına seyahatlerde bulunmuştur. Ziraat Bankasının temelleri sayılan Memleket Sandıkları ve Emniyet Sandıkları bu dönemde kurulmuştur. Ramazan Kararnamesi ile devlet aldığı borçların faizlerini bile ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Sosyal yaşam alanında yapılan en büyük yenilik ise Ahmet Cevdet Paşa, batıdan örnek aldığı Mecelle adında Medeni Kanunu İslam hukukuna göre yazarak oluřturmuştur⁷⁹.

1.3.2.6. I.Meşrutiyet

Osmanlı Devletinde yapılan ıslahatlara rağmen çöküntü içinden çıkılamadığı için Sultan Abdülaziz tahttan indirilerek tahta ıkımadan anayasa ilan edeceğini söz veren V.Murat tahta geçirilmiştir. V.Murat'ın ruhsal sorunlarından padişahlık yapamaması üzerine yerine II.Abdülhamit gemiştir⁸⁰. Dönemin muhalefet partisi olan Yeni Osmanlılar, Tanzimat Fermanı'nı ilan edenleri batılılaşmayı yzeyssel, derine inmeden, özümsemeyen uygulamaya çalıştıkları için yetersiz olarak görmüşlerdir. Tanzimat ile Osmanlı birliğinin sağlanamadığını, Avrupa'nın tam olarak anlaşılamadığını sadece taklit edildiğini düşündükleri için tek çözüm olarak yeni bir anayasa ve parlamento olması gerektiğini savunmuşlardır. O dönemde Yeni Osmanlılar, Avrupa'da Jn Türkler olarak anılmış fakat bu ismi kullanmak istememişlerdir. Batının yaşantısını gözlemleyen Yeni Osmanlılar, batının siyasal ve toplumsal yaşantısını derine inerek Osmanlı'ya uyarlamaya alıřmıřlardır⁸¹.

Yeni Osmanlıların desteğini alan II.Abdülhamit I.Meşrutiyeti ilan etmiştir. Meşrutiyette l yapı söz konusudur yani, hem padişah hem halk hem de bir anayasa vardır. I.Meşrutiyetin ilan edilmesi ile Türk tarihinin ilk yazılı anayasası olan Kanun-i Esasi 23 Aralık 1876'da kabul edilmiştir. Aslında bakıldığında Kanun-i Esasi'nin içinde devletin ve halkın ekonomik durumunu düzenleyecek hiçbir reform bulunmamaktadır. Sadece padişahın ve halifenin yetkilerinin meclise, orduya ve halka karşı savunulması amacıyla düzenlenmiş bir anayasadır⁸².

⁷⁹ N. Ay, ss.480-481.

⁸⁰ İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, 2. Baskı, Merkez Kitaplar, Ankara, 2007, ss.70-72.

⁸¹ Demirbaş, ss.37-38.

⁸² Niyazi Berkes, **200 Yıldır Neden Borlanıyoruz?** 1, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.48.

Kanun-i Esasi'nin önemli maddelerine değinecek olursak; Osmanlı Devleti'nin resmi dili Türkçe, resmi dini İslam, yasama yetkisi âyan ve Mebusan Meclisleri olarak ikiye ayrılan meclislerdedir. Âyan meclisi üyelerini padişah atar ve ömür boyu görevde kalırlar, Mebusan Meclisi üyelerini ise dört senede bir yapılacak olan seçimlerle halk seçer. Yürütme yetkisi ise, Heyet-i Vükela'dadır. Yasama ve yürütme yetkisinin en tepesinde şüphesiz ki padişah vardır. Padişahın meclisi açma kapatma yetkisi vardır ve önüne gelen kanunları sınırsız veto hakkına sahiptir. Bu dönemde yaşanan 1977-1978 Osmanlı-Rus Savaşları nedeniyle meclis süresiz olarak padişah tarafından kapatılmıştır⁸³.

Bu dönemde yapılan ıslahatlardan en önemlileri ise 1863'de kurulan Memleket Sandıkları'nın Mithat Paşa'nın gayretleriyle Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür. Muharrem Kararnamesiyle Osmanlı Devleti resmen iflas ettiğini açıklamıştır. Bunun üstüne İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya birleşerek Duyunu Umumiye İdaresi (Borçlar İdaresi)'ni kurmuşlardır⁸⁴.

1.3.2.7. II.Meşrutiyet

II.Abdülhamit'in yönetimine karşı çıkan Jön Türkler 1889 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlar ve II.Meşrutiyet'in ilan edilmesinde büyük etkiye sahip olmuşlardır. 1908'de İttihat ve Terakkicilerin baskılarıyla II.Abdülhamit, inkılap (yenilik) niteliğindeki II.Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmış, böylece Kanun-i Esasi yeniden yürürlüğe girmiştir. Ancak meşrutiyet karşıtları monarşiyi tekrar geri getirebilmek amacıyla irticai (gericilik) niteliğinde 31 Mart Ayaklanmasını başlatmışlardır. Bu ayaklanma Osmanlı Devleti içinde rejimi değiştirmeye yönelik çıkan ilk ve son isyandır ve ayaklanmayı Hareket Ordusu bastırmıştır. İttihat ve Terakki tek söz sahibi olarak faaliyetlerini Babıali Baskını'na kadar sürdürmeye devam etmiştir⁸⁵.

II.Meşrutiyet bir saray darbesi değil, toplumsal tabana yayılan uzun ve köklü birikimlere dayanan bir hareket olmuştur. Tahtta olan II.Abdülhamit'in de meşrutiyete geçişe rıza göstermiş olması meşrutiyetin bir uzlaşma şeklinde olmasını

⁸³ İlyas Söğütü, "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2010, ss.9-10.

⁸⁴ Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 1: Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat Ve Meşrutiyet'in Birikimi**, (Ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil), 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.72-82.

⁸⁵ F. Orkunt Canyaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Bürokratik Elitin Modernleşme Çabaları ve Misyonerlik Faaliyetleri", **Journal Of Yaşar University**, Cilt:9, Sayı:33, 2014, s.5686.

sağlamıştır. Ayrıca I.Meşrutiyet ile II.Meşrutiyet arasındaki döneme ‘İstibdat Dönemi’ denilmektedir⁸⁶.

1.3.3. Türkiye Cumhuriyeti’nde Modernleşmenin Genel Seyri

I.Dünya Savaşı sonucunda savaşın başarısız olunması sonucunda, Osmanlı Devleti’nde halk, kurtuluşun çeşitli yollarda olduğunu düşünmeye başlamıştır. 8 Ocak 1918’de savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin yayınladığı Wilson İlkeleri maddelerinden birisi olan savaş sırasında yenen devletler, yenilen devletlerden savaş tazminatı ve toprak almayacak maddesi ile Osmanlı Devleti içinde yaşayan halktan manda ve himayecilik anlayışını kabul edenler Osmanlı için tek kurtuluşun bu olduğunu savunanlar vardır. Bunun için ABD mandaterliğini savunan Wilson İlkeleri Cemiyeti kurulmuştur⁸⁷. Diğer yandan kurtuluşun, Versailles Antlaşması ile kurulan Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam) üyelerinden birine düzenli bir yönetim kurma yetkisi vermek olduğunu düşünenler de vardır. Bunların yanında saltanat ve hilafet sevdalıları tek kurtuluşun hâlâ bunlar olduğunu düşünmüşlerdir⁸⁸.

Mekke emiri Şerif Hüseyin savaş sırasında Hicaz-Yemen cephesinde İngiltere ile Mac Mahon gizli Antlaşması’nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Medine, Mekke, Yemen Osmanlı Devletine verilmeyecek buralarda Arabistan Devleti kurulacak ve hilafet makamı Şerif Hüseyin’de kalacaktır. Böylece İngiltere hilafet makamı sayesinde Osmanlı Devletini Şerif Hüseyin vasıtasıyla elinde bulundurmuş olacaktır. Bunun için de İstanbul’da İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ni kurmuştur. Bu cemiyet sayesinde Osmanlı içindeki hilafet sevdalılarına yardım sağlanacaktır. Yine, zararlı cemiyetlerden olan Teali İslam ve Sulh Selameti Osmaniye de padişahın gelecek emirlerin kurtuluş olacağını düşünenlerin kurdukları cemiyetlerdir⁸⁹.

Savaş sonucunda yenen devletlerde yeni rejimler (Almanya’da Nazizm, Rusya’da Komünizm, İtalya’da Faşizm) ortaya çıkmıştır. Bunlardan Rusya’da çıkan Bolşevik İhtilali bizim için en önemlisidir. Çünkü Rusya, Osmanlı Devleti’ni gizli antlaşmalarla kendi aralarında paylaşan devletlerin belgelerini ortaya çıkarmıştır. Bunlara karşılık topraklarımızın işgallerini protesto edenler, Hakları Savunma

⁸⁶ N. Ay, s.500.

⁸⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 7.Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, ss.467-469.

⁸⁸ Berkes, Türkiye’de..., s.467.

⁸⁹ Berkes, Türkiye’de..., s.468.

(Müdafaa-i Hukuk) Cemiyetleri kurmaya başlamışlardır. Bu cemiyetlerin aralarında birlik bağlantıları yoktu, ortak özellikleri olmalarına rağmen hepsi bölgesel olarak oluşturulmuşlar ve düşmana karşı üstün güçleri olmadığı için gerilla savaşı yapmışlardır. Mustafa Kemal artık bu aşamada devreye girip bu cemiyetlerin tek bir devlet altında birleştirilmesi ve gerilla savaşı veren güçlerin (Kuvay-ı Seyyare ve Kuvay-ı Milliye) de tek bir ordu altında birleştirilmesi için çalışmalar başlatmıştır⁹⁰.

Havza Genelgesi ile başlattığı devamında Amasya Genelgesi ile devam ettiği sonra toplanan Erzurum Kongresi'nde başkanlığını Mustafa Kemal'in yapacağı yasama yürütme yetkisinin olduğu Temsil Heyeti kurulmuştur. Kongrenin kararlarına kısaca değinecek olursak, ulusal sınırlar içinde vatan bir bütündür bölünemez, Wilson İlkeleri'ne cevap olarak Misak-ı Milli (ulusal sınırlar) belirlenmiştir, manda ve himaye asla kabul edilmeyecek, kuvay-ı milliye etkin, milli irade hâkim kılınacak, Osmanlı Hükümeti'nden ayrı bir milli hükümet kurulacaktır. Daha sonra yapılan birçok kongre (Erzurum Kongresi, Balıkesir-Alaşehir Kongresi, Afyon Kongresi, vb...) ile de bu kararlar tekrar kabul edilmiştir⁹¹.

1.3.3.1. Modernleşen Türkiye: Siyasal Alan

Sivas kongresinin ardından meclis kurulabilmesi için ülke genelinde küçük çaplı da olsa seçimler yapılmıştır. Mustafa Kemal ilk önce Meclis-i Müessisan (Kurucu Meclis) adıyla yeni meclisin kurulmasını istemiştir. Daha sonra buna tepki gösteren hâlâ padişah yanlılarının olduğunu düşününce olağanüstü yetkilere sahip meclis olarak Türkiye Büyük Meclisi 23 Nisan 1920'de açılmıştır. Bu meclisin yetkilerinin tanımlanabilmesi için de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (Temel Örgüt Kanunu) çıkarılmıştır. Bu kanun Kanun-i Esasi'nin çelişmeyen maddeleri ile uygulanmıştır. Nedeni ise halkın bir anda yeniliklere adapte olamaması ve halkın TBMM'ye güvenini kazanabilmektir⁹².

I. İnönü Savaşı'ndan sonra 27 Kasım 1922'de toplanan Londra Konferansı'na hem Osmanlı Hükümeti hem de TBMM Hükümeti ikililik çıkarmak için davet edilmiştir. Konuşma sırası Osmanlı Hükümeti'ni temsil eden Tevfik Paşa'ya verildiğinde “Bu milletin hakiki temsilcisi TBMM'dir” diyerek sözü orada bulunan

⁹⁰ Tunaya, ss.100-103.

⁹¹ Tunaya, ss.103-106.

⁹² Ülken, ss.353-355.

ve TBMM Hükümeti'ni temsil eden Bekir Sami Bey'e bırakmıştır. Böylece müttefiklerin ikililik çıkarma çıkarları suya düşmüştür⁹³.

Kurtuluş Savaşı sonunda toplanan Lozan Barış Konferansı'na yine Osmanlı Hükümeti ve TBMM Hükümeti çağırılmıştır. Müttefik devletlerin çıkarlarını yerine getirmemek için konferansa gitmeden önce, TBMM'nde Dr. Rıza Nur'un önerisiyle 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Böylece Osmanlı Devleti resmen sona ermiş ve ulus egemenliğinin önündeki en büyük engel böylece kalkmıştır. Saltanatın kaldırılması, laiklik yolunda atılan ilk adım olması nedeniyle de önemlidir ve I.TBMM'nin yaptığı tek inkılaptır. I.TBMM savaştan yeni çıktığı 1920-1923 yılları arasında görev yaptığı için inkılap yapan bir meclis olamamıştır. 1923-1937 yılları arasında II.TBMM görev yapmıştır ve en yoğun inkılapların yapıldığı yıllar bu aralıktadır⁹⁴.

Saltanatın kaldırılması ile devlet başkanı kimin olacağı ve devlet rejiminin ne olacağı sorunları ortaya çıkmıştır. Böylece gündeme 'halk cumhuriyeti' fikri gelmiştir. Ekim 1923'de devletin yönetim şekli olarak Cumhuriyet kabul edilmiştir. 3 Mart 1924'de halifeliğin de kaldırılmasıyla yeni kurulan Türk devletinin laik bir temele oturtulacağı ortaya çıkmıştır⁹⁵.

Sivas kongresinde alınan kararla Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti altında yararlı cemiyetler birleştirilmiştir. Bu cemiyet Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin ilk partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin temeli sayılmıştır. Daha sonra ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. 1925 yılına gelindiğinde ise, cumhuriyet rejimine karşı ilk ayaklanma olan Şeyh Sait Ayaklanması çıkmıştır⁹⁶.

1.3.3.2. Modernleşen Türkiye: Hukuksal Alan

Atatürk'ün kendisinden önceki batılılaşma ile arasındaki farkların en büyüğü cumhuriyetçiliktir. Cumhuriyetçiliğin adımları ilk olarak 20 Ocak 1921'de TBMM'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile başlamıştır. Yeni Türk

⁹³ Ülken, s.356.

⁹⁴ Ülken, ss.351-357.

⁹⁵ Hikmet Yurdu, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış", **Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2012, ss.111-112.

⁹⁶Seyfettin Aslan ve Mehmet Alkış, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası", **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2015, s.24.

devletin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye'nin ilk maddesi 'hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir' olmuştur. İkinci adım olarak 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması ve hemen ardından cumhuriyetin ilanı ile bu adımlar tamamlanıp cumhuriyet rejimine geçilmiştir. O dönem batıda cumhuriyet rejimini kullanan çok az ülke olduğu için cumhuriyet rejimi çok radikal bir karar olmuştur⁹⁷.

1926 yılında İsviçre'den aldığımız Medeni Kanun, hemen arkasından aynı yıl İtalya'daki kanundan yararlandığımız Ceza Kanunu ve İtalya ve Almanya kanunlarından yararlandığımız Ticaret Kanunu kabul edilmiştir. 1924 Anayasası'nın 1928 yılında yapılan değişikliğe göre 'Devletin dini İslam'dır.' ibaresi anayasadan çıkarılmıştır. 1930'da kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı, 1933'de muhtar olma hakkı ve 1934 milletvekili seçme ve seçilebilme hakkı tanınmıştır. 1934 yılında ise Soyadı Kanunu çıkarılmıştır⁹⁸.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla başlayan Atatürk döneminde batıcılık anlayışına baktığımızda Osmanlı'dan farklı olduğu görülmektedir. Çünkü Atatürk'e göre modernleşmek, medeniyeti tümünden ilerletmektir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde bu ilerlemeyi yaparken de devrimlerden yararlanmıştır. Osmanlı'nın modernleşme çabalarına başlamasından beri uygulanan gelişmelerin hiçbirinde devrimciliğin olmaması Atatürk'ün batı medeniyetçiliğini onlardan ayırmaktadır. Ulusal bağımsızlık, egemenliğin halkın kalkınmasına yarayacak şekilde olması ve devrimci usullere başvurulması Atatürk medeniyetçiliğinin özünü oluşturmuştur. Yani Atatürk bu üç halka ile batılılaşmayı tümünden almak yerine belirli şartlara bağlı kalarak almayı yeğlemiştir. Çünkü batılılaşma batının ekonomik yapısına ve prensiplerine göre değil, geri kalmışlığın zorunlu tuttuğu toplumsal kalkınma prensiplerine göre olmalıdır⁹⁹.

1.3.3.3. Modernleşen Türkiye: Toplumsal-Kültürel Alan

Halifeliğin kaldırılmasıyla aynı gün Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarıldı ve din ve devlet işlerinin beraber yürütüldüğü Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılıp yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Erkan-ı

⁹⁷ Tunaya, ss.103-105.

⁹⁸ Aslan ve Alkış, s.23.

⁹⁹ Berkes, Batıcılık..., ss.142-143.

Harbiye Umumiye kaldırılarak yerine Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı kurulmuştur¹⁰⁰.

1925 yılında yapılan inkılaplara baktığımızda tekke ve zaviyeler kapatılmıştır, Şapka Kanunu getirilmiştir. 1926 yılında uluslararası geçerliliği olan miladi takvim kullanımına geçilmiş ve Maarif Teşkilatı (Milli Eğitim Bakanlığı) kurulmuştur. 1928 yılına gelindiğinde Latin harfleri kabul edilmiş ve öğretim seferberliği başlamıştır. Bunların yanında yapılan birçok inkılaplar da vardır. Örneğin hafta tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması uluslararası ticareti kolaylaştırmak için bir avantaj olmuştur. Yapılan bu batılılaşma çabaları Osmanlı Devletinde zamanında nasıl tepki gördüyse hemen kabul edilmediyse Cumhuriyetin ilk yıllarında da aynı sorun yaşanmıştır. Daha yeni rejime alışmadan yeni inkılapların arka arkaya yapılması halk tarafından zamanla kabullenilmiştir¹⁰¹.

1.3.3.4. Modernleşen Türkiye: Ekonomik Alan

Osmanlı Devleti'nin İngiltere'den Kırım Savaşı sırasında aldığı borçları ödeyemediği için zamanla diğer ülkelere de borçları artınca Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Duyun-u Umumiye İdaresi ile ekonomik olarak batılı ülkelere bağılılığımız arttığı için iç işlerimize karışmalarını kolaylaştırmıştır. Bu durum da Duyun-u Umumiye İdaresi'nin devlet içinde devlet oluşturduğunun kanıtıdır¹⁰².

Lozan Antlaşması'nın hükümlerine göre Osmanlı Devleti'nin borçlarını Türkiye Devleti ödeyecektir. Büyük bunalımın yaşandığı 1929 yılında Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ilk taksit ödemeleri başlamıştır. 17 Şubat 1923'de daha ülkenin siyasal rejimi belirlenmeden İzmir'de Milli İktisat Kongresi toplanmıştır ve Misakı İktisat adıyla ülkeyi ilgilendiren kararlar alınmıştır. Milli İktisat Kongresi'nde sanayinin teşvik edilmesi, üreticinin ve işçinin korunması, demiryollarının geliştirilmesi gibi liberal unsurların ağırlıkta olduğu kararlar ağır basmıştır. Ekonomi dışa açık tutulmuş ve özel sektöre dayalı iktisadi kalkınma uygulanmaya çalışılmıştır¹⁰³.

¹⁰⁰ Yaşar Suveren, "Cumhuriyetçi Radikal Modernizme Karşı Anti- Modernist Bir Entelektüel Olarak Nurettin Topçu", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, 2014, ss.29-30.

¹⁰¹ Aslan ve Alkış, ss.23-24.

¹⁰² Berkes, İki Yüz..., ss.51-52.

¹⁰³ Korkut Baratov, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 8.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, ss.45-49.

1924’de kurulan İş Bankası, 1925’de kurulan Sanayi ve Maadin Bankası özel sektörün desteklenmesi için 1926’da Emlak ve Eytam (Yetimler) Bankası inşaat girişimlerini desteklemek, yetimleri korumak için ve 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Yasası sanayi kuruluşlarına destek ve teşvikler vermek için kurulmuştur. Bu durumların hepsi bize Mustafa Kemal’in ülkenin rejimi kadar ekonomiye de önem verdiğini ve bir ekonominin ülkenin kalkınması için temel dayanak olduğunu göstermektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan en büyük yenilik ise, yıllardır uygulanan köylünün sırtında ağır yük oluşturan Aşar Vergisi’nin 1925’de kaldırılmasıdır¹⁰⁴.

1929’da Wall Street’te ekonominin çöküşü ve hatalı para politikaları sonucu dünya genelinde ekonomik bunalım başlamıştır. Tarıma dayalı ekonomisi olan Türkiye de bu bunalımdan aşırı etkilenmiştir. İhracat ve ithalat payı azalmaya, ekonomi dışı kapalı hâl almış ve ithal ikamesi yoluyla sanayileşme başlamıştır. Para piyasasını düzenlemek ve hazine denetimini yapmak amacıyla 1930 yılında Merkez Bankası kurulmuştur¹⁰⁵.

Kapitülasyonlar ve dış borçlar yüzünden ekonomik olarak çöküş içerisinde olan Osmanlı Devleti, ekonomik olarak yenileşme sağlamaya çalışırken bireylere mi öncelik vereceğine yoksa devlete mi öncelik tanıyacağına dair ikilimde kaldığı için Atatürk bu duruma 1930 yılında ‘Devletçilik’ ilkesi ile karşılık vermiştir. Bu ilke ile devlet ve birey birbirlerine rakip olmadan kolektif bir şekilde çalışacaklardır¹⁰⁶.

1933 yılına gelindiğinde yapılan yeniliklerin ve alınan önlemlerin hala yetersiz olması sanayileşmenin sağlanamamasından dolayı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) hazırlanmıştır. 1934-1938 yılları arasında uygulanan plan başarılı bir şekilde yürütülmüştür. Plan, tarım ve hizmet sektörlerini kapsamadığı için ulusal makro plan özelliği taşımaz, bir sanayi sektörü planıdır. 1938 yılına gelindiğinde İkinci Beş Yıllık Planı (İBYSP) hazırlanma aşamasındayken 2.Dünya Savaşı’nın

¹⁰⁴ Fikret Yücel, **Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014, ss.6-8.

¹⁰⁵ Necmettin Kaymaz, “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, **Tarih Kritik Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2015, ss.33-35.

¹⁰⁶ Kaymaz, s.35.

başlaması gerekçesiyle bu plandan vazgeçilerek yerine İktisadi Savunma Planı hazırlanmıştır¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Yücel, ss.33-34.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ MODERNLEŞME HAREKETLERİNİN VERGİ YAPISI ÜZERİNE ETKİSİ

Bu bölümde, Osmanlı Devleti'ndeki mali sistemin genel analizi Tanzimat Fermanı öncesi-sonrası vergi yapısı, mali teşkilat, bütçe yapısı değişiklikleri ve bu değişikliklere karşı çıkan toplumsal tepkiler, Islahat Fermanı ve Meşrutiyet dönemi sonrası vergi sistemlerine karşı çıkan toplumsal tepkiler ve sonuçları anlatılmaktadır.

2.1. MODERNLEŞME SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ MALİ SİSTEMİNİN GENEL ANALİZİ

Osmanlı Devleti'ndeki vergi, bütçe ve mali teşkilat yapısı, bu yapının değerlendirilmesi bu başlık altında incelenecektir.

2.1.1. Vergi Yapısı

Devletin fonksiyonlarını yerine getirebilmesi yani kamu hizmetlerini yürütebilmesi için mali araçlara ihtiyacı vardır. Vergiler, bu mali araçlar içinde geçmişten günümüze kadar en önemli gelir kaynakları olmuştur. Devletin kamu hizmetlerini karşılayabilmesi için egemenlik hakkına dayanarak gerçek veya tüzel kişilerden kanunla aldığı parasal tutardır¹⁰⁸. Osmanlı devleti kuruluşundan itibaren vergi (virgü, tekâlif, teklif) kaynakları için tahrir (sayım) yöntemini benimsemiştir. Bu yöntemle fethedilen yeni yerlerde sayımlar yapılmış kayıt altına alınmıştır. Ayrıca vergilerin gözden kaçmaması ve vergilendirilmeyen kaynak kalmaması için çok çaba sarf edilmiştir¹⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde tam olarak vergi adıyla değil de, vergiyi işaret ederek kullanılan; bâc (pazarcılardan alınan vergi), bâd-ı hevâ (kaynağı belli olmayan vergiler), arusâne (bekar kızın evlenince ödediği vergi), mücerred (bekar erkek çiftçilerden alınan vergi), derbent (geçit ve köprülerden alınan vergi), ihtisab (esnaftan alınan panayır vergisi) gibi terimler de vardır. Bazı kaynaklarda bâc-ı

¹⁰⁸ Nihat Edizdoğan, Özhan Çetinkaya ve Erhan Gümüş, **Kamu Maliyesi**, 2.Baskı, Ekin Basım, Bursa, 2011, s.116.

¹⁰⁹ Ayşe Özdemir Kızılkın, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:20, 2008, s.58.

resmi, Osman Bey zamanında kullanılan ve devletin ilk uyguladığı vergi olarak yer almaktadır¹¹⁰.

Osmanlı Devleti'nde vergilendirme süreci, matrah, kaide, tevzi ve tahsil olarak dört basamaktan oluşmaktadır. Matrah, verginin tarh edileceği (hesaplanacağı) şahıs veya maldır. Kaide, verginin tarh edileceği eşya ve malların kıymetinin belirlenmesi esasıdır. Tevzi, umumi servetten alınacak vergi hisselerinin mükelleflere taksim edilmesi demektir. Tahsil, tarh olunan verginin zamanı geldiğinde mükelleften alınmasıdır. Her kişinin vergi borcu 12 eşit taksite bölünerek tahsil edilmektedir. Resimler ise taksidde bağlanamayıp peşin tahsil edilmiştir. Nedeni, resimlerin gelip geçici mal üzerinden alınmalarıdır. Ayrıca vergi tahsil zamanları önceden belirtilmiştir¹¹¹.

Vergilerin konulması ve tarh edilmesi hükümet sistemlerine göre değişen bir olgudur. Örneğin, mutlakiyet ile yönetilen devletlerde padişah ferman çıkararak tarh edilecek vergiyi ilan ederken, meşrutiyetle yönetilen devletlerde ise meclis vergi kanunu çıkararak vergiyi ilan etmektedir. Osmanlı Devleti 1876 tarihinde I.Meşrutiyet ilan edilinceye kadar monarşi ile daha sonra da meşrutiyet ilan yönetilmiştir. Yani 1876 Kanun-i Esasi ilan edilene kadar Osmanlı'da vergiler padişah fermanıyla ilan olurken, 1876'dan sonra meclisin çıkardığı vergi kanunlarıyla ilan olmuştur¹¹².

Osmanlı ekonomisi, devletin toprak mülkiyetini elinde tutması ve tarımsal faaliyetleri kontrol edebilmesi için iktidarını iyi bir şekilde sağlamlaştırabilmenin yolunun vergilerle sağlanabileceğini düşünüp bu şekilde hareket etmiştir. Ekonomi denince akla tarım gelirdi, devlet de iktidarını vergilerle güçlendirmek ve toplumsal örgütlenmeyi sağlayabilmek için tımar sistemi ile toprağa dayalı vergi sistemini getirerek askerlerin giderlerini toprağa bağlamıştır. Tarımsal üretim fazlası yapan kişilerden yani tarımla köylü kesimden, ayan-bürokratlar (mültezimler) tarafından toplanan vergiler devlete gelir olarak gönderilmiştir. Böylece merkezi idareye aktarılan gelirlerin yaklaşık %90'ı Aşar, geriye kalan Ağnam Vergisi ve Emlak ve

¹¹⁰ M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:43, 2013, s.56.

¹¹¹ Kenanoğlu, s.57.

¹¹² İsmail Özsoy, "Süleyman Sûdî'nin Osmanlı Maliyesi ve Vergi Sistemi ile İlgili Görüş ve Tesbitleri (1881)", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Osmanlı Özel Sayısı, Sayı:4-5, 2000, s.8.

Gümrük Resimleri'nden oluşmaktaydı. Yine bu dönemde gayrimüslimlerden alınan Cizye vergisinden oluşmaktadır¹¹³.

Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyılın son çeyreğinden 16. yüzyılın sonuna kadar en güçlü dönemi yaşamasının bir nedeni de, vergileri etkili bir şekilde kullanarak otoritesini sağlamlaştırmasıdır. Bu yüzyıllarda kullanılan tımar sistemi bunun en güzel örneğidir. Devlet bu şekilde askerlerin giderlerini karşılarken toprak üstünden de vergisini alabilmektedir¹¹⁴. Tımar sistemi ile toprağın işlenmesi için kişilere verildikten sonra bu toprağın vergisini devlet direk almamaktadır. Toprak üstünden alınacak vergi kadar toprak sahibi tımarlı sipahi yani asker beslemektedir. Bu askerler savaş zamanı ülke savunmasında kullanılır, savaş olmadığı zamanlarda da toprağı işleyen kişilere yardım ederek tarımda çalışmaktadırlar. Böylece toprak boş kalmayarak, tarım verimi artırılacak ve devlet gelirleri ile doğrudan asker beslenecektir¹¹⁵.

17. yüzyıla gelindiğinde savaşlarda alınan üst üste yenilgiler idari, askeri ve mali krizleri tetiklemiştir. Merkezi otoritenin zayıflaması, askeri yenilgilerin artması, eyaletlerin giderek kaybedilmesi vergi gelirlerinin düşmesini de beraberinde getirmiştir. Devlet, merkezi otoriteyi daha da güçlendirmek ve mali olarak rahatlamak için merkezi idare tarafından atanan yöneticiler ile vergileri toplamaya başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda ise ayanlar tarafından vergiler toplanmaya başlamıştır¹¹⁶.

Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önceki Osmanlı vergi yapısına baktığımızda, vergiler genel olarak Tekâlif-i Şer'îye (Şer'î Vergiler), Tekâlif-i Örfiye (Örfî Vergiler) ve Tekâlif-i Fevkalâde olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Tekâlif-i Fevkalâde Vergiler zamanla örfî vergiler içinde yer aldıkları için bazı kaynaklarda Tanzimat öncesi vergiler iki sınıfa ayrılarak işlenmiştir¹¹⁷.

2.1.1.1. Şer'î Vergiler

Şer'î vergilerin kaynakları Kur'an, sünnet, icma ve kıyastır. Bu sayılanlar temel kaynak olup, İslamiyet'i kabul eden ülkelerde uygulanmaktadır. İslam

¹¹³ Anbar, ss.19-20.

¹¹⁴ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.26.

¹¹⁵ Mutlu, ss.41-42.

¹¹⁶ Gökbnar, **Osmanlı'dan Cumhuriyete...**, s.179.

¹¹⁷ Mutlu, s.43.

hukukunun temel kaynağı kabul edilen esas kaynak Kur'an, İslam'ın anayasası olarak nitelendirilmektedir. Sünnet ise ikinci kaynak olup Hz. Peygamber'in söz, hareket ve takrirlerine denir. Kur'an ve sünnetin bu şekilde kesinlik belirten hükümlerine 'Nass' denilmektedir. Üçüncü temel kaynak icma, aynı yüzyıllarda yaşayan din adamlarının Müslüman hukukçuların bir şer'i hüküm konusunda görüş birliğine varmalarıdır. Dördüncü temel kaynak olan kıyas, şer'i hükmü olmayan bir olayı, şer'i hükmü olan bir olaya benzeterek yani aralarında bağ kurarak bir içtihat ile karara bağlamaktır¹¹⁸.

Genel olarak bakıldığında şer'i vergiler, toprağın ekilmesi suretiyle sağlanan mahsulden veya bu mahsul sayesinde elde edilen hayvan mahsulleri üstünden çiftçiden alınan vergilerdir. Bu vergiler çeşitli vergilerden oluşsa da temelde altı vergiye dayanmaktadır. Zekât, Öşür (Aşar), Cizye, Haraç, Ganimet ve Gümrük Vergileri şer'i vergiler başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Bunların içinde en önemlisi olan Aşar Vergisi şer'i vergilerin genel çerçevesini oluşturmaktadır¹¹⁹.

Zekât: Kaynağını İslam Hukuku'ndan alan Şer'i vergilerin ilk sırasında yer alan Zekât, Kur'an'da bahsedilen şekilde belirli şartlar yerine getirildikten sonra ödenmektedir. Kendilerine gerekli olandan fazla malı bulunan kişiler, ellerindeki mal belirli bir miktara eriştikten ve üzerinden bir sene geçtikten sonra (yıllanmış) mallarının kırkta birini zekât olarak vermektedirler. Ayrıca bu vergi, İslam dininin paylaşımcı bir din olduğunun kanıtıdır¹²⁰.

Aşar (Öşür): Arapçada onda bir anlamına gelen bu kelime toprak ürünlerinin zekâtıdır. İslam'da Aşar sadece Müslümanlardan alınır ve oranı %5 veya %10'dur. Osmanlı Devleti'nde ise mülkiyeti devlete, tasarrufu (kullanımı) gayrimüslimlere ait olan miri araziden de alınmaktadır. Ürünün değeri üzerinden aynı veya nakdi olarak alınan %12,5 oranında ve tarımsal üretim dışında da talep edilebilen bir vergidir. Aşar'a, Harac-ı Mukasem'e denmesinin nedeni, toprağın asıl sahibi devlet olduğundan toprağı işleyen kişi ile devletin elde edilen geliri bölüşmesidir¹²¹. Osmanlı tarımla uğraşan bir devlet olduğu için bu vergi halkın hepsi tarafından iyi

¹¹⁸ Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, **Vergi, Zulüm ve İsyân**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002, ss.3-7.

¹¹⁹ Mutlu, s.48.

¹²⁰ Mustafa Miynat ve Barış Tunçay, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim", **Prof. Dr. Naci Birol Muter'e Armağan**, (Ed. Ramazan Gökbnar ve diğerleri), Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basım Evi, Manisa, 2014, ss.39-40.

¹²¹ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2015, ss.169-170.

bilinmektedir. Alınan mahsulün türüne göre öşür farklı isimler almaktadır. *Resm-i Bağ*; üzüm bağından bağ bozumunda alınan öşür, *Resm-i Şıra*; pekmezden alınan öşür, *Resm-i Penbe*; pamuktan alınan öşür, *Resm-i Harir*; ipekten alınan öşür, şeklinde çeşitleri vardır. Ülkemizde uzun yıllar uygulanan bu vergi 1925 yılında yürürlükten kaldırılmıştır¹²².

Cizye: Şekli ve miktarı ikinci halife Hz. Ömer tarafından belirlenen Cizye bir baş (kelle) vergisidir. İslam devletlerinde gayrimüslim halktan (reaya) alınan bu vergi, 15 yaşını doldurmuş erkek çocuklarından alınmaya başlanırdı. Bu vergiyi vermekle yükümlü olan kişi İslamiyet'i kabul ettiği takdirde bu vergiden muaf olmaktadır. Fakat İslamiyet'i o seneki vergi hesaplandıktan sonra kabul eden kişiler, hesaplanan vergiyi o sene için de ödemek zorunda olup, bir sonraki sene muafiyetleri başlamaktadır. 1909 yılında ise bu vergi tamamen kaldırılmıştır¹²³.

Haraç: Fethedilen topraklardaki araziler fethedilenler arasında paylaştırılmayıp, bu arazileri elinde bulunduran işlemlerini bilen kişilere, mülkiyetleri bu kişilere verilmek şartıyla Haraç Vergisi alınarak bırakılmasıdır. Böylece üretim yapmayı bilmeyen kişilere bu topraklar geçmemiş olacak ve üretimin devamlılığı sağlanacaktır. Toprağın tarıma elverişli olup olmadığı sulanabilir alan olması vb. şartlar değerlendirilerek devletin atadığı kişilerce haraç oranı belirlenmektedir. Kısacası, verimsiz toprak üzerinden alınmayan bu vergi, üretken arazilerden alınan bir toprak vergisidir. Devlet gerekli gördüğü şartlarda mali durumu kötü olan haraçgüzarların (haraç ödeyecek olan) vergi borçlarını da affedebilmektedir¹²⁴.

Ganimet: Ganimet, Müslüman devletin savaş sırasında gayrimüslim devletlerden elde ettiği her türlü mal ve ele geçirilen esirler demektir. Beşte biri askerlere verilen bu vergi sayesinde askerin harbe giderken morali yüksek tutulmuştur¹²⁵.

Gümrük Vergisi (Gümrük Resmi): Sanayileşme öncesi toplumlarda bölgeler ve şehirlerarası ticaretin konusunu oluşturan Gümrük Vergileri, Tanzimat dönemine kadar iki şekilde uygulanmaktadır. Dahili Gümrük Vergisi, Osmanlı sınırları içinde bir iskeleden diğer iskeleye veya bir şehirden diğer şehre gönderilen mallardan

¹²² Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, s.138.

¹²³ Kenanoğlu, s.56.

¹²⁴ Miynat ve Tunçay, s.41.

¹²⁵ Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş s.138.

alınmaktadır. Bu vergi Balta Limanı Antlaşması ile uygulamadan kaldırılmıştır. Harici Gümrük Vergileri, ithalat, ihracat ve transit geçen yabancı menşeli eşyalar üzerinden alınan vergidir¹²⁶.

2.1.1.2. Örfi Vergiler

Uzun yıllar süren savaşlar nedeniyle devletin devamlı gelire ihtiyacı vardır. Şer'i vergilerin yetersiz kaldığı zamanlarda padişahın tamamen toplumun yararı için şeriatın kendisine tanıdığı alanlarda kanun koymasıdır. Kısacası, İslam devletlerinde var olan geleneklere dayanılarak halktan örf ve adetlere uygun olarak, devletin mali ihtiyaçları doğrultusunda alınan vergilerdir. Bu durum, her yeni çıkan ihtiyaç için gelir unsuru olarak yeni bir vergi konulmasını kolaylaştırmıştır¹²⁷.

Osmanlı içinde hükümdarların zaman içinde keyfi şekilde çeşitli konular üzerinden vergi aldıkları bilinmektedir. Aslında uygulamaya konulan bir örfi verginin insan aklına yatması ve şeriata uygun alınması gerekmekte iken Osmanlı'da toplanan vergiler halk tarafından kabul görmemiş ve zorunlu ödemeler olmuştur. Uygulanan örfi vergilerin türleri ve oranları kanunnamelerle ve fermanlarla belirlenmektedir. Yalnız uygulanan bir kısım vergiler kanunnamelerde bile yer almamıştır. İlk örfi vergi, II.Beyazıt zamanında savaş masraflarını karşılamak amacıyla halktan alınmaya başlanan imdadiye-i şerefiyedir¹²⁸.

Örfi vergilerin her bölge için kanunnamelerde miktar ve oranlarının farklı olması, bu tür vergilerin genelde olağanüstü bir durumda konulup daha sonra olağan dönemde de toplanmaya devam etmesi, aynı vergilendirme dönemi içinde benzer örfi vergilerin aynı anda tahsil edilmesi, sarayın ve devlet görevlilerinin bütün masrafının halk tarafından bu vergilerle karşılanması örfi vergilerin zamanla uygulamada keyfiliğe dönüştüğünün göstergesidir. Bunlara bakılarak ideal bir vergi sisteminde olması gereken ilkelerin (genellik, adalet, açıklık, kesinlik, vb.) Osmanlı Devleti'nde uygulama alanı bulmadığı görülmektedir¹²⁹.

Sipahiye ödenen örfi vergiler, hem müslüman halktan hem de gayrimüslim halktan periyodik olarak devamlı alınmaktadır. Müslüman olan halktan alınan vergilere baktığımızda hane üstünden alınan ülkenin her tarafında uygulanan Çift

¹²⁶ Eroğlu, s.62.

¹²⁷ Miynat ve Tunçay, s.41.

¹²⁸ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., s.61.

¹²⁹ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., ss.62-65.

Resmi, Bennak Resmi ve Mücerred Resmi, bazı bölgelerde uygulanan Hane Akçesi, Hane Filorisi, Hane-şumar gibi vergiler vardır. Gayrimüslimlerden alınan vergiler ise, İспенç Resmi, Resm-i Asiyab, Resm-i Aruz, Hayvan Vergisi ve Yave ve Kaçkun Resmi'dir. Burada bizim için önemli olan farklı oranlarda toplanıyor olsa bile ülke genelinde uygulanan müslümanlardan toplanan Çift Resmi, Bennak Resmi ve Mücerred Resmi, gayrimüslimlerden alınan İспенç Vergisi'nden aşağıda bahsedilecektir¹³⁰.

Çift Resmi: Çiftlik, toprağın verimliliği baz alınarak hane halkına işletilmesi için verilen arazidir. Evli olmayan kişiler hane sayılmadığı için o kişilere çiftlik verilemezdi. Burada önemli olan halkın üretici olarak işletmecilik yapmasını sağlamaktır. Çifhane sistemi denilen bu işleyiş karşısında haneden alınan vergiye Çift Resmi denir. Kişi ölse bile oğulları bu araziye en fazla iki parçaya bölerek ya da hiç parçaya bölmeden bir bütün olarak işlemek zorundadır. En fazla iki parçaya bölünen bu parçalardan her birine nim çift ya da öküzlük denilmektedir. Çift Resmi'nin en önemli özelliği ise, bölgelere göre farklılık göstermesine rağmen ülke genelinde toplanan bir vergi olmasıdır¹³¹.

Bennak (Benlak) Resmi: Ekinli Bennak, ellerinde nim çiftten daha küçük arazi bulunan ve bunu işleyen evli kişilerden alınan vergidir. Ekilen arazide iki dönüm için bir akçe olarak alınır. Eğer 12 akçeyi geçen Bennak Resmi olursa o artık Resm-i Dönüm Vergisi olarak alınır. Caba (Kara) Bennak ise, evli olan fakat işlediği toprak kendisine tapu ile verilmeyen kişilerin ödedikleri vergidir¹³².

Mücerred Resmi: Mücerred, kelime anlamı bekâr demektir. Bu vergi Osmanlı sınırları içinde yaşayan müslüman olup kendi kendine yetebilen bekar erkeklerden alınmaktadır. Buluş çağına girmiş olmaları ve ailesinin yanında otursa bile bir iş tutabilme gücüne sahip olmaları bu verginin alınmasının şartıdır¹³³.

İспенç: İспенç Vergisi, bazı yerlerde evli olan erkelerden bazı yerlerde evli şartı aranmadan hane sahibi gayrimüslim erkeklerden 25 akçe olarak alınan vergidir. Bu kişilerin yanlarında yetişkin erkek evlatları varsa 25 akçe onlardan da

¹³⁰ Ünal Taşkın, "Rüsum-u Örfiye", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:14, 2013, s.59.

¹³¹ Halil İnalçık, "Osmanlılar'da Raiyyet Rüsümü", **Belleten Dergisi**, Cilt:23, Sayı:92, 1959, ss.581-583.

¹³² Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:5, 1942, s.491.

¹³³ Taşkın, s.61.

alınmaktadır. Müslümanlardan alınan Çift veya Bennak Resminin karşılığı olarak nitelendirilen bir baş vergisidir¹³⁴.

2.1.1.3. Tekâlif-i Fevkalâde

Tekâlif-i fevkalâde, olağanüstü ihtiyaçları karşılamak için divanın kararı ve hükümdarın emriyle konan vergilerdir. Olağanüstü dönemlerde alınan bir vergi olduğu için bazı kaynaklarda sınıflandırılmaya dâhil edilmemiştir. Genelde sadece savaş zamanı bu vergilere başvurulurken daha sonraları hazinenin nakit ihtiyacı çektiği her durumda başvurulmaya devam edilmiştir. Bu vergiler zamanla örfi yani geleneksel bir hâl almıştır¹³⁵.

Avarız Vergileri: Uygulanmaya başlandığı ilk zamanlarda hane üzerinden alınmakta olan bu vergiler zamanla üç, beş hatta daha fazla hane bir bölge kabul edilerek bu haneler üstünden bir avarız vergisi alınmıştır. Mal, hizmet ve para şeklinde toplanan bu vergi aynı olarak kadılarca toplanmaktadır. En önemli toplanan aynı vergi olarak ordunun yiyecek ihtiyacı olan hububatın toplanması gelmektedir. Derbentçi, köprücü, menzilci gibi devlete yararlı işler yapan kişiler avarız vergilerinden muaf tutulmuştur¹³⁶.

2.1.2. Mali Teşkilat

Maliye; halkın ihtiyaçlarının esas alınarak, devletin bu ihtiyaçları temin ederken kaynakları uygun yöntemlerle sağlamaya çalışmasıdır. Yapı; verilerin ekonomik bütünü belirleyen oranlar ve ilişkilerdir. Mali yapının işlevi ise, kamu ekonomisine yeterli kaynak sağlamak ve özel kesimde sektörler arası fon aktarımını gerçekleştirmektir¹³⁷.

16. yüzyılda Osmanlı Devleti, güçlü bir merkezi yönetime sahip olduğu için bu dönemde toplanan vergi gelirlerinin büyük bir kısmı tımar sisteminden sağlanmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde ise tımar sistemi yavaş yavaş terk edilerek iltizam usulüne geçilmesi ile vergi gelirleri nakit ve tek elden toplanmaya başlanmıştır. Savaşların artması, arkası kesilmeyen yenilgiler yüzünden azalan devlet gelirleri, mali reform uygulamalarında başarıya ulaşamaması ve artırılan vergi

¹³⁴ Ünal, s.181.

¹³⁵Berna Çaçan, "Osmanlı Devleti'nde Vergi Sistemi ve Bir Çeşit Vergi Toplama Usulü Sistemi: Temettuat Defterleri", *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Cilt:5, Sayı:1, 2015, s.10.

¹³⁶ Necdet Öztürk, *Çadırdan Saraya 14-15.Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2012, s.85.

¹³⁷ Metin Meriç, *Türkiye'nin Mali Yapısı*, 2.Baskı, Gazi Kitabevi, İzmir, 2007, s.4.

oranlarına halk tarafından sık sık tepkiler verilmesi 18. yüzyılda devletin ekonomisini daha da çıkmaza sokmuştur. Halk arasında başlayan vergi isyanları yabancı ülkelerin desteklemesi ile Osmanlı Devleti için ciddi sorun olmaya başlamıştır. 19. yüzyılda ise yaşanan toprak kayıpları ile devlet ekonomisi küçülmeye başlamıştır¹³⁸.

Osmanlı Devleti, kendisinden önce yaşayan devletlerden maliye alanında da etkilenmiştir. İlhanlılar'ın defterdar (maliye şefi) kavramını benimsemişlerdir. Defterdar, devletin alacaklarını kişi ve kurumlardan tahsil etmektedir. Başdefterdar ise, mali işler hakkında padişah adına tuğralı hüküm verme yetkisine sahip kişidir. Defterdarlık daha sonraları birçok evrim geçirerek günümüz Hazine ve Maliye Bakanlığı'na dönüşmüştür¹³⁹. 1793 yılına kadar Osmanlı Devleti'nde tek hazine olarak Hazine-i Amire yer alırken, 1793 yılında İrad-ı Cedid Hazinesi'nin kurulması ile birlikte artık mali yapı içinde tek hazine dönemi sona ermiştir. Bunu takip eden sonraki yıllarda III.Selim tarafından Zahire ve Tersane Hazineleri kurularak Osmanlı içindeki hazine sayısı dörde çıkarılmıştır. Bu hazinelerin hepsinin başında ayrı birer defterdar bulunmaktadır. Yani zamanla genişleyen ülke sınırları ile birlikte büyüyen ekonomide artık dört defterdar görev yapmaktadır¹⁴⁰.

Mali teşkilatın daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı Devleti'nde mali alanda reform hareketlerinin başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı baz alınarak bir ayırım yapılmıştır.

Tanzimat ilan edilinceye kadar Osmanlı Devleti'nde bütçe sistemi yoktur. Devletin gelir ve giderleri sadece defterlere kaydedilmiş, geleceğe yönelik gelir gider tahminleri yapılmamıştır. 17. yüzyılda ise geçmiş yılların gelir ve giderlerinin hesaplanması ile bütçeye benzeyen hesap özetleri oluşturulmaya başlanmıştır. Bu dönemde artan bütçe açıklarını finanse etmek isteyen devlet tağşiş yöntemini ve olağanüstü dönemlerde uygulamaya koyduğu vergileri sürekli toplamaya başlamıştır. Tağşiş yönteminin sık sık uygulanması ülkedeki fiyatları artırmış, satın alma gücünü

¹³⁸ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev., Ayşe Bertay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss.8-17.

¹³⁹ Serkan Ağar, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:73, 2007, ss.378-379.

¹⁴⁰ Ağar, s.377.

düşürmüştür bundan memnun olmayan halk bu durumun giderilmesi için devlete karşı ayaklanmaya başlamıştır¹⁴¹.

Osmanlı Devleti içinde kuruluşundan Tanzimat ilan edilinceye kadar geçen süre içinde değişen zamana ve koşullara göre mali yapıda değişiklikler meydana gelmiştir. Fakat bu değişiklikler Tanzimat'a kadar geçen süre içinde önemli farklılıklar göstermemiştir¹⁴².

2.1.3. Bütçe Yapısı

Kelime anlamı olarak 18. yüzyılda ilk kez İngiltere'de kullanılmaya başlanılan bütçe, zamanla tüm ülkelere yayılmış ve uygulama alanı bulmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde modern anlamda olmasa da devletin yapısına özgü olarak bütçe benzeri çalışmalar yapılmaya başlanılmıştır. Daha doğrusu bütçe olarak adlandırılmayan bu çalışmalar her mali yılın sonunda çıkarılan umumi muhasebe cetvelleri şeklindedir. Tanzimat Fermanı'ndan sonra uygulamaya başlanılan bütçe, dönemin bazı bürokratları tarafından Avrupa hayranlığına bağlanmıştır. Fakat uygulamaya bakıldığında bütçe kullanımı Osmanlı mali modernleşmesi için önem arz etmektedir. Bu dönem hazırlanan bütçeler teknik ve işlerlik açısından günümüzdeki gibi modern bir yapıya sahip olmasa da günün şartlarına uygun olarak çağdaş bir yapıdadır¹⁴³.

Tanzimat dönemine kadar uygulanan bütçelerde İslami esaslar egemen olmuştur. Gelirler bazı giderlere tahsis edilerek tahsis-i varidat esasına uygun ve hicri yıl (ay yılı) esas alınarak oluşturulmuştur. 16. yüzyılda gelir ve giderlerin kaydedilmesi defterdarlıklara bırakılmışken, 17. yüzyılda hazırlanan bütçeler maliye kalemlerine göre hazırlanmıştır. Yine bu dönemde hazırlanan bütçelerde gelir ve giderler düzenlenirken önce gelirler kaydedilmiş daha sonra giderler gelirlerden çıkartılarak fazlalıklar belirtilmiştir¹⁴⁴.

¹⁴¹ Ali Rıza Gökbunar, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Mali Sistemdeki Değişmelerin Toplumsal Yapı Üzerine Etkisi", **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:2, 2006, s.181.

¹⁴² Açar, s.381.

¹⁴³ Erdoğan Keskinliç, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:14, 2003, ss.319-325.

¹⁴⁴ Keskinliç, ss.320-322.

2.1.4. Defterdarlık (Bab-ı Defteri)

Osmanlı Devleti zamanında ilk maliye teşkilatı yani defterdarlık (günümüz Maliye Bakanlığı) I.Murat zamanında, Çandarlı Kara Halil Paşa ve Kara Rüstem Paşa'nın çabalarıyla kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar olan kanunlarımız, İslam'ın getirdiği esaslardan oluşan ve geleneklerimizden oluşan örfi hukuk kurallarından oluşmaktadır. Fatih Sultan Mehmet bu kuralların hepsini Kanunname-i Al-i Osman adıyla yazılı halde tek kanun altında toplatmıştır. Bu kanun ile defterdar yılda bir kez devletin gelir ve giderlerini divanda padişahın huzurunda okuyacaktır¹⁴⁵.

Maliye teşkilatının kurulmasından sonra II.Beyazıt döneminde Anadolu'da, Rumeli Defterdarlığı (Baş Defterdarlık) ve Anadolu Defterdarlığı olarak ikili yapı oluşturulmuştur. Daha sonraları sınırların giderek genişlemesi ile devletin her iline bağlı birer defterdarlık kurulmuştur. Ancak, sadece Baş Defterdar Divan-ı Hümayun denilen meclis toplantılarına katılabilmektedir. Rütbe olarak vezir ve kazaskerden sonra gelen defterdar günümüz Maliye Bakanı olarak görev yapmaktadır¹⁴⁶.

Defterdarlıkta devletin gelir ve giderlerinin kaydedildiği defterler tutulurdu. Merkez teşkilatı ve taşra teşkilatı olarak ikili ayrıma göre oluşturulan defterdarlıklarda merkez teşkilatında çeşitli kalemler vardır. Osmanlı maliyesinde defterdarlık kadar önemli olan başka bir daire de başmuhasebe kalemidir. Başmuhasebe kalemi devletin bütün gelir ve giderlerinin kayıtlı olduğu kalemdir. Yine defterdarlığa bağlı merkez yapı içerisinde alt birim olarak çalışan büyük ruznamçe kalemi günlük gelir ve giderlerin kaydedildiği kalem olarak, Anadolu muhasebesi kalemi Anadolu'daki askerlerin maaşlarına ait kalemlerin kaydedildiği kalem olarak, maaşlar kalemi devlet memurlarının maaşlarına ilişkin defterleri tutan kalem olarak birçok isimde kalem oluşturulmuştur. Bu kalemler sayesinde devletin gelir ve giderleri tek bir kurumun alt birimleri arasında kayıtlar altına alınarak tutulmuştur¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Keramettin Tezcan, "Türk Vergi İdaresinin Tarihsel Gelişimi ve Bu Süreçte Geçirdiği Aşamaların Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:12, 2003, ss.128-129.

¹⁴⁶Kaya Bayraktar, "Osmanlı Mali Yapısı Üzerine Araştırmalar", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2003, ss.115-116.

¹⁴⁷ Açar, ss.383-390.

Osmanlı'da ekonomi tarıma dayandığı için vergiler ve tarım toprakları arasında sıkı bağ vardır. Vergi sisteminin anlaşılabilmesi için toprak yapısının bilinmesi gerekmektedir. Tımar sisteminin uygulandığı bölgelerin vergilerini kendi tımar ve zeamet sahipleri toplardı ve bu topladıkları vergileri hazineye göndermezlerdi. Has adı verilen toprakların gelirleri ise mütesellim, voyvoda ve âyan denilen kişiler tarafından toplanıp hazineye gönderilirdi. 17. yüzyıldan sonra tımar ve zeamet sisteminin bozulması ve has toprakların artık iltizam usulü ile idare edilmesi sonucu tımar sahiplerinin vergi toplama görevleri mütesellimlere geçmiştir. Böylece mütesellimler, devletin gelirlerinin zamanında mükelleflerden toplanıp devlet hazinesine gönderilmesinde aracı olmuşlardır¹⁴⁸. Voyvodalar da mütesellimler veya âyanlar gibi o bölgede yaşayan halkın arasından seçilen tanınmış kişilerdir. Ayrıca voydoların vergi toplama yetkisini bazen kendi yararlarına kullandıkları ve halktan haksız yere fazla vergi topladıkları da bilinmektedir. 1840 yılına kadar devlet ile mükellef vergi konusunda doğrudan birbiri ile temas kurmamış arada hep mütesellim veya voyvoda gibi vergi vekilleri aracılığıyla vergiler toplanmıştır. 1840 yılında ise ilk defa mali idare, merkezden eyaletlere muhassıllar göndererek doğrudan mükelleflerle temasa geçmiştir¹⁴⁹.

2.1.5. Mali Yapının Değerlendirilmesi

III.Ahmet döneminde yaşanan Lale Devri 12 yıllık süreç, mali anlamda gereksiz harcamaların yapıldığı bir dönem olmuştur. Kaybedilen savaşların etkisiyle azalan savaş gelirleri, uzun süren savaşlar nedeniyle askeriye masraflarının artması vergilerin etkin toplanamaması mali bunalımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mali bunalıma çözüm arayışları Osmanlı devlet adamlarını diğer ülkeleri örnek almaya sürüklemiştir. Padişahlar ve devletin üst yöneticileri içinde bulunulan ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için Avrupa ülkelerini örnek almaya yönelmişlerdir. Sonuç itibarıyla 16.yüzyılın sonunda başlayan mali kriz 17. ve 18. yüzyıllarda da devam etmiştir. Mali bunalımın nedenleri genel olarak üç başlık altında toplanmaktadır. Bunlar konjonktürel, ekonomik ve sosyal nedenlerdir¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Taner Timur, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 3.Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 1994, ss.225-229.

¹⁴⁹ Açar, ss.395-397.

¹⁵⁰ Murat Şeker, "Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2007, ss.116-118.

i. Konjonktürel Nedenler

Dış konjonktür; coğrafi keşifler sayesinde bulunan büyük denizlerin keşfi ile Akdeniz giderek önemini kaybetmeye başlamıştır. Akdeniz ticaretinin bu olumsuz etkilenişi Akdeniz'i elinde bulunduran Osmanlı Devleti'nin ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Diğer yandan savaşların olumsuz etkileri savaşa girmeyen ülkeleri bile olumsuz etkiliyor, ticareti aksatıyor ve gümrük gelirlerini azaltıyordu¹⁵¹. 18.yüzyılda Osmanlı içinde yaşayan yabancıların sadece toptan ticaret izni olmasına rağmen zamanla merkezi otoritenin gevşemesinden dolayı yabancılar Osmanlı içinde yaşayan diğer yabancı ve yerli yaşayanlarla ticareti artırmaları sonucunda Osmanlı iç ticareti giderek azınlıkların eline geçmiştir. Yine bu dönemde yaşana olumsuzluk olan Osmanlı aleyhine işleyen kapitülasyonların da unutulmaması gerekir. Osmanlı'nın kapitülasyonları vermesindeki mali amacı, bu yolla ticaretten elde edeceği vergi veya vergi benzeri gelirlerdir. Politik amacı ise kapitülasyonları siyasi koz olarak kullanma isteğidir. Ama kapitülasyonlar bu amaçlardan çıkarak gittikçe bizim aleyhimize dönüşmüştür¹⁵².

İç konjonktür; Osmanlı da giderler güneş yılını esas alan Miladi takvime göre, gelirler ise ay yılını esas alan Hicri takvime göre yapılmaktadır. Bu iki takvimin uygulanması arasında yılda 11 gün fark oluşmaktadır. Hesaplandığında 33 yılda ise 1 yılın artık oluşması tam da bu zamana denk gelmiş, Osmanlı bir senelik gelirlerden bu artık yıl yüzünden mahrum kalmıştır. Bu durum zaten kötü olan ekonomiyi daha da olumsuzluğa itmiştir¹⁵³.

ii. Ekonomik Nedenler

Üretim yetersizliği; dünyada meydana gelen gelişmeler ekonomisi tarıma dayalı olan Osmanlı'da üretimin azalmasına neden olmuştur. Emek ve vasıf olarak yetersiz olan tarım ekonomisinde zirai üretim fazlası söz konusu değildi. Kısacası, ülkedeki üretim yetersizliği iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılayamadığı için dış talep artmıştır. Böylece vergi gelirleri azalmıştır¹⁵⁴.

¹⁵¹ Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'nda Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Özel Sayı, 2013, s.2.

¹⁵² Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı:2, 2005, ss.140-141.

¹⁵³ Şeker, s.118.

¹⁵⁴ Dikmen, ss.141-142.

Gelir düşüklüğü; teknolojik olarak yeterli düzeyde olmayan Osmanlı'da kuraklık, salgın hastalık, olumsuz iklim koşulları gibi olaylar tarıma doğrudan etki etmiştir. Zaten az miktarda zorla yapılan üretim bu koşullar gerçekleştiğinde daha da azalmıştır. Bunu fırsata çevirenler bazı ürünleri stoklayarak fiyatların daha da yükselmesini sağlamıştır. Ülkeye yurtdışından mamul madde girişi de sanayide gerilemeye yol açmıştır. İşgücünü besleyecek alan bulunamadığı için ekonomi tamamen çıkmaza girmiştir¹⁵⁵.

Harici borçlanmalar; 1854 yılında ilk defa Kırım Savaşı sırasında alınmaya başlanan dış borç daha sonraki yıllarda giderek sayıca ve miktarda artmıştır. Alınan bu dış borçlar ülke için ekonomik kalkınmada kullanılması gerekirken bütçe açıklarının kapatılmasında kullanıldığı için ekonomiye katkısı olumsuz olmuştur. Çıkardığı Muharrem Kararnamesi ile dış borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayan Osmanlı Devleti için, borç aldığı devletler tarafından Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu idare devletin topladığı bazı vergileri direk kendi toplamaya başlamıştır. Bu durum Osmanlı'nın ekonomik olarak egemenliğini kaybettiğinin bir göstergesi olmuştur¹⁵⁶.

Enflasyon; Osmanlı'da para birimi olan akçe bir gümüş paradır. Akçenin 1580'li yıllarda Amerika'da bol miktarda bulunması sonucu Osmanlı sınırları içinde bollaşan akçenin zamanla değerini kaybetmesi sonucu ülke içinde enflasyon yaşanmıştır. Paranın değerinin düşmesi sonucu Osmanlı'nın askeri, mali ve sosyal yapısı olan tımar sistemi de bozulmaya başlamıştır. Devlet, üstüne düşen görevleri yerine getirebilmek için yeni gelir kaynakları bulmaya çalışmış ve vergi sisteminde değişikliklere gidilmiş, madeni para değerinde oynamalar yapılmıştır¹⁵⁷.

Kağıt para rejimi; Abdülmecit zamanında Osmanlı-Mısır arasında yapılan savaş sırasında, daha önceki kaybettiği savaşların tazminatlarını ödemek için 'kaime' adında kağıt para çıkarmıştır. Bu paralar ilk önceleri el yazması ile hazine bonusu şeklinde daha sonraları ise matbaada basılarak çıkarılmıştır. Tüccarlar bu paraların değerlerini istedikleri gibi yükseltip düşürebilen sarraflarla anlaştıkları için ülkede yaşanan vergiye tabi tüccarlar bundan olumsuz etkilenmiştir. Ülkedeki enflasyon

¹⁵⁵ Hakan Ay, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Sebepleri", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, 1991, s.328.

¹⁵⁶ Aysal, s.6.

¹⁵⁷ Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası Dönemsel Bir Analiz", **Bankacılar Dergisi**, Sayı:56, 2006, s.14.

oranının hızla yükselmesiyle de besin gibi zorunlu ihtiyaçların fiyatlarının artması sonucu devlet memurlarının rüşvet alması olayları artmıştır. Devlet ise sadece paranın değerini sık sık düşürerek ekonomiyi bunalımdan kurtarmaya çalışmıştır¹⁵⁸.

Askeri harcamaların artışı; savaş yıllarında ordunun genişletilmesi için askeri harcamaların artması, askerlere ödenen ulufe maaşlarının önemli bir gider kalemi olması, her padişah değişikliğinde askerlere ödenen cülus bahşisi de devletin ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Savaş yıllarının barış yıllarından daha uzun sürmesi devamlı olarak sefere çıkılması yine askeri harcamaların devlet ekonomisi içinde önemli boyutlarda olduğunu bize göstermektedir¹⁵⁹.

Mali sistemin düzensizliği ve maliye teşkilatının bozukluğu; Tanzimat ilan edilinceye kadar devletin düzenli vergi, bütçe sistemi bulunmamakta ve maliye teşkilatının görevleri tam olarak açık ve yeterli bir şekilde belirtilmemiştir¹⁶⁰.

iii. Sosyal Nedenler

Toprak düzeninin bozulması; Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri'nde uygulanan ikta sisteminin Osmanlı'daki karşılığı tımar sistemidir*. Tımar sistemi bir bütün olarak sosyal ve ekonomik yaşamı da etkilediği için sistemin bozulması başta vergi gelirleri olmak üzere bütün alanlarda da olumsuzluklar yaratmıştır. Daha sonra devlet sınırlarının büyümesi ile bazı faaliyet alanlarından bu şekilde vergi toplanamaması ve tımar sisteminde aksamalar yüzünden iltizam usulü* benimsenmiştir. Mültezimlerin en çok vergi hasılatını elde etmek için vergi kaynaklarını aşırı tahrip etmesi sonucunda yeni bir uygulama olan malikâne sistemine* geçilmiştir¹⁶¹.

¹⁵⁸ Erdem, s.12.

¹⁵⁹ H. Ay, s.323.

¹⁶⁰ H. Ay, s.324.

*Tımar sistemi, genel olarak mahsul olarak toplanan vergi gelirlerinin merkez tarafından toplanıp paraya çevrilmesi ve devlet görevlilerine dağıtılması zor olduğu için belli başlı bazı asker ve memurlara belli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına vergileri tahsil etmeleridir. Bu sayede devletin amme hizmetleri aksamadan yürütülmüş olmaktadır. (Genç, 2000, s.95).

*İltizam sistemi, nakdi olarak toplanan vergiler veya aynı olarak toplanıp nakde çevrilecek olan vergilerin merkezi hükümet tarafından geri maaş şeklinde devlet çalışanlarına ödenmesidir. Mültezim denilen özel bir kişi, en çok vergi geliri hasılatını elde edeceğini beyan ederek iltizam sisteminin uygulayıcısı olurdu. Mükelleflerden vergileri toplayıp nakde çevirerek devlet hazinesine gönderdiğinde sistem uygulanmış olurdu. (Genç, 2000, ss.97-98).

*Malikâne sistemi, devletin mukataa toprakları muaccelle denilen satış bedeli karşılığında kişinin hayatı boyunca kiralanmasıdır. Böylece toplumun önde gelen kişileri yani ayanları malikâneleri ele geçirerek önemli güç elde etmiştir. (Genç, 2000, s.100).

¹⁶¹ Şeker, s.120.

Halk tarafından çıkarılan ayaklanmalar ve eşkıyalık hareketleri; yaşanan olumsuz mali durumlar devlet içinde iç güvensizlik yaratmakta bu durum da halkın hoşnutsuzluğunu artırarak ayaklanmalara neden olmaktadır. Devletteki üst yöneticilerin yaptığı iddia edilen yolsuzlukların ve rüşvet olaylarının artması halktan alınan vergilerin artırılması ile halk köylerden şehirlere göç etmeye veya eşkıya gruplarına katılmaya başlamıştır. Buradaki yolsuzluk ve rüşvet olaylarından dolayı uygulanan müsadere cezasıyla bunların önüne geçilmeye çalışılmıştır¹⁶².

2.2. TANZİMAT DÖNEMİ MODERNLEŞME HAREKETLERİ

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra vergi yapısı ve mali yapı üzerindeki değişim ile bu değişime karşı ortaya çıkan toplumsal tepkiler bu başlık altında incelenecektir.

2.2.1. Tanzimat Fermanı Düzenlemeleri ve Modernleşme Hareketleri

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi ile mali alanda ıslahatlar yapılmaya başlamıştır. Bütçe, mali idare ve mali hukuk alanlarında devletin gelir ve giderleri batı tarzı düzenlemeler ile yeniden yapılandırılmıştır. Örfi vergilere, iltizama, angaryaya, aynı yükümlülüklerle son vermek, maliyede merkezileşme, yeni vergi konuları ve tasnif şekli oluşturulması bakımından köklü değişikliklere gidilmiştir. Aslında incelemede iki kısma ayrılan Tanzimat Dönemi 1860 yılına kadar eski yeni kurumların çatışması ve yapılan reformların kısmi pilot bölge uygulamaları ile geçmiştir. 1860 yılından sonra ise reform niteliğindeki mali ıslahatlar tam olarak uygulanmaya başlanmıştır¹⁶³.

III.Ahmet Lale Devri ile başlayan modernleşme hareketleri Tanzimat Fermanı ile hemen her alanda kendini göstermeye başlamıştır. Ferman içinde mali ıslahatlara ve vergi reformlarına daha çok yoğunlaşmıştır. Ferman'ın çıkarılmasından kısa bir süre sonra vilayetlere bu fermanın devamı niteliğinde mali ıslahatların sıralandığı küçük bir ferman daha gönderilmiştir. Özetleyecek olursak Tanzimat Ferman'ı içinde yer alan mali ıslahatlar¹⁶⁴:

İltizam usulünün kaldırılması; Tanzimat Fermanı ile birlikte yapılan ilk ıslahat, bir vergi toplama şekli olan iltizam yöntemi kaldırılmıştır. Bu yöntemde her

¹⁶² Ahmet Uzun, "Tanzimat Döneminde Vergilere İlişkin Temel Sorunlar", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 39.Seri, 2001, ss.99-100.

¹⁶³ Kenanoğlu, s.56.

¹⁶⁴ Coşkun Çakır, "Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Vergi İhtilalleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt:51, Sayı:1, ss.71-74.

türlü devlet gelirleri mültezim denilen belirli kişilerce toplanmaktaydı. Devlet içinde derinleşen kriz yüzünden iltizam sistemi, sosyo-ekonomik hayat üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Devlet ekonomik durumunu düzeltmek için vergileri iltizama vererek peşin tahsil etmeye başlamış, mültezimler de devlete ödedikleri vergileri çıkarmak için halktan daha çok vergi toplamaya başlamıştır. Böylece köylüler devlet görevlilerinin ulaşamayacağı yerlere yerleşmeye ve konulan yüksek vergileri ödeyemeyen köylüler topraklarını kaybetmeye başlamışlardır¹⁶⁵.

1840 yılında iltizam yönteme son verilmesi ile artık devlet gelirleri doğrudan devlet hazinesine muhassıl (vergi toplayıcısı) aracılığıyla toplanacaktır. Muhassıllar atandıkları yerlerde küçük meclisler kurmuşlar ve meclis içinden bir sandık emini seçmişlerdir. O bölgede toplanan vergi gelirleri sandık eminine teslim edilir, yapılan masraflar düşüldükten sonra sandık emini kalanını, Hazîne-i Âmire'ye gönderirdi. Zamanla azalan vergi gelirlerini artırmak isteyen muhassıllar, mültezimlerden daha yüksek olacak şekilde, halktan vergi toplamaya başlamışlardır. Bunun üzerine yaklaşık iki yıl süren muhassıllık uygulaması 1842'de kaldırılmıştır¹⁶⁶.

Örfi vergilerin kaldırılması ve yerine herkesin serveti oranında vergilerin belirlenmesi ve tek bir vergi ile vergilendirilmesi; Muhassıllıkların kaldırılması üstüne, çeşitli meclisler kurulmuştur. En küçük idari birim olan köylerde ihtiyar meclisi, köylerden meydana gelen kazalarda kaza idare meclisi, kazalardan meydana gelen sancaklarda liva idare meclisi, sancaklardan meydana gelen eyaletlerde ise vilayet idare meclisleri oluşturulmuştur. Bu yerel meclislere vergi miktarını belirleme ve halkın mali durumuna göre vergi toplama görevi verilmiştir. Bu meclisler, örfi vergi olarak çeşitli isimlerle bir senede toplanacak olan tutarı tespit edip bu tutardan bazı indirimler yaparak kalan tutarı tek bir vergi olarak halktan herkesin gelirin'e göre alınan vergiye Ancemaatin denilmektedir. Ancemaatin Vergi'nin tahsili hiçbir zaman iltizama verilmemiştir¹⁶⁷.

Tahrir'e dayalı vergiler; Ancemaatin Vergi'nin kaldırılmasından sonra yerine tahrir'e dayalı ödeme gücünün esas alındığı Emlak, Arazi ve Temettü vergileri

¹⁶⁵ Mehmet Göküş, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Modern Türkiye'ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:3, 2010, s.232.

¹⁶⁶ Aslıhan Nakiboğlu, "19.Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezaretinin Kurulması", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, 2012, s.77.

¹⁶⁷ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001, ss.49-50.

getirildi. Böylece sadece tarım sektöründe çalışanlar değil şehirlerde yaşayan halktan da vergi alınmaya başlanmıştır. Vergilemede uygulanan dağıtım (tevzi) sistemi terk edilerek sayım (tahrir) yöntemi uygulanmaya başlanmıştır. Tahrir yöntemi ile muhassıllar köylerden başlayarak herkesin adını, unvanını, ne kadar arazisinin, hayvanının olduğunu, tüccar veya esnaf ise ne kadar kazancı olduğunu tespit edip sayıp yazarak kaydetmişlerdir. Günümüzde kullanılan vergilendirme yönteminin temeli olarak, tahrir yöntemi görülmektedir¹⁶⁸.

*Müsadere*nin kaldırılması; Tanzimat ile birlikte müsadere uygulaması da kaldırılmıştır. Müsadere, İslam hukukuna dayalı temeli olan ceza, bedel veya tedbir olarak kullanılmaktadır. Suçlunun malının zapt edilmesi, herhangi bir savaşa girişilmesi durumunda ani gelire ihtiyaç duyulduğu için zenginlerin mallarına el konulması veya mirasçısı bulunmayan mirasın devlet tarafından el konulması şeklinde tanımlanabilir. Devlet, vergi toplamada iltizam sistemini uygularken, mültezimler yolsuzluk yaparak halktan haksız yere vergi topladıkları için onlara müsadere uygulamıştır. Günümüz Ceza Hukuku müsadereyi zamanın şartlarına uygun hale getirerek, özel müsadere olarak suçlularla mücadele de hâlâ kullanılmaktadır¹⁶⁹.

Devlet gelirlerinin tümünün merkezi hazinede toplanması ve giderlerin bu hazineden yapılması yani bir bütçenin oluşturulması; Defterdarlıklar kaldırılarak yerine Maliye Nezareti kurulmuştur. Böylece devlet gelir ve giderleri merkezi elde toplanmıştır. Tanzimat ile dilimize giren bütçe kavramı, Osmanlı Devleti'nde batılı devletlerdeki gibi modern anlamda kullanılmamıştır. Yani bütçe, devlet harcamaları yapılması gerekirken uyulması gereken miktarları değil, sonradan hesapların kapatılması sırasında bir mali yılın gelir ve giderlerinin değerlendirilmesi olarak hazırlanmıştır. Osmanlı'da ilk bütçe vergileri bir araya getirerek hazırlanan 1849-1850 mali yılı bütçesidir¹⁷⁰.

Dikkat edilecek bir başka husus da Osmanlı Devleti bütün gelir ve giderleri tek bir bütçe altında birleştirmeyi hedeflerken buna engel olan durum, borç aldığımız devletlerin sınırlarımız içinde kurduğu Duyun-u Umumiye İdaresi'nin de kendi gelir

¹⁶⁸ Çakır, Tanzimat Dönemi..., s.75-76.

¹⁶⁹ Mehmet Karataş, "18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsadere Uygulamaları", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:19, 2006, s.221.

¹⁷⁰ Eroğlu, s.68.

ve giderleri vardır. Duyun-u Umumiye, devlet bütçesini fiilen ikiye ayırmıştır bunun için de “devlet içinde devlet oluşturma” kavramı bu idare için kullanılmaktadır. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra 1909 yılında oluşturulan bütçenin, âyan ve Mebusan Meclisleri’nce onaylanması bütçe hakkının padişah’tan halka geçtiğini göstermektedir. 1909 yılında yapılan bir diğer yenilik ise, Muhasebe-i Umumiye Kanunu’nun çıkarılmasıdır. Bu kanun ile devlet bütçesi uygulaması bir yıllık değil, devamlı olarak bir düzen altına alınmıştır¹⁷¹.

Müslüman ve gayrimüslimler için vergi adaletinin sağlanması; Tanzimat’a kadar olan dönemde geleneksel olarak uygulanan vergileme yöntemlerinde vergi istisna ve imtiyazları fazla yer almaktadır. Bu durum da halk arasındaki vergi adaletinin bozulmasına neden olmaktadır. Ferman ile birlikte herkesin ödeme gücü nispetinde vergilendirileceği vergi gelirlerinin merkezde yönetileceğine ait bir vergi sistemi benimsenmiştir¹⁷².

Tımar sisteminin yerine devlet memurlarının maaşa bağlanması; Osmanlı Devleti’nde tımar sistemi uygulamasını anlayabilmemiz için öncelikli olarak taşra teşkilatlanmasını bilmek durumundayız. Kısaca bahsetmek gerekirse, toprakları genişleyen Osmanlı, otoriteyi sağlamak için yönetim birimlerinde düzenlemeler yapmıştır. 1840 Vilayet Nizamnamesi’nde köyler kazaları, kazalar sancakları, sancaklar eyaletleri oluşturmuştur. 1871 Yılında oluşturulan Vilayet Nizamnamesi’ne ise köy ve kaza arasında birim olarak nahiyeler eklenmiştir. Devlet tımar sistemini uygularken eyaletleri baz alarak bu uygulamaya gitmiştir¹⁷³. Eyaletler imtiyazlı, yurtluk-ocaklık, saliyaneli ve saliyanesiz olarak dörde ayrılmıştır. İmtiyazlı eyaletler, adı üstünde ayrıcalıklı eyaletler olup bazıları devlete asker verir vergi ödemezdi, bazıları devlete asker vermez ama vergi öderdi, bir tanesi (Hicaz Eyaleti) ise devlete ne asker verir ne de vergi öderdi. Yurtluk-ocaklık eyaletlere baktığımızda genellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde aşiretlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde devlet aşiret desteğini kaybetmek istemediğinden bu eyaletlere içişlerinde serbestlik vermiştir. Örnek olarak, Dersim (Tunceli), Çölemerik (Hakkari) eyaletleri vergi uygulama konusunda devlete karşı sorumlu değillerdir. Saliyaneli

¹⁷¹ Eroğlu, ss.68-70.

¹⁷² Harun Şahin, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü Vergisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:37, Sayı:1, 2013, s.46.

¹⁷³ İbrahim Solak, “Osmanlı Devleti’nde Taşta Teşkilatı”, **Osmanlı Teşkilat Tarihi**, (Ed. Tufan Gündüz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.76-77.

eyaletler toprakları verimsiz olduğu için tımar sisteminin uygulanmadığı devlet memurlarına çalışmaları karşılığında maaş verildiği eyaletlerdir. Saliyane eyaletler ise, toprağın verimli olmasının sağladığı yarar sayesinde tımar sisteminin uygulandığı memurlara maaş yerine toprağın verildiği eyaletlerdir¹⁷⁴.

Avarız ve Nüzul Vergileri'nin kaldırılması; Memurların görev için gittikleri yerlerde giderleri kendi maaşlarından ödemeleri uygulaması getirildiği için Avarız ve Nüzul vergileri kaldırılmıştır¹⁷⁵.

Meclis-i Muhasebe-i Maliye kurulması; 9 Eylül 1940'da kurulan meclis, vergi ve hazineye ilişkin konulara ve Tanzimat ile getirilen yeni düzenlemelerin uygulanmadığı alanların muhasebelerine bakmaktadır. Günümüz Sayıştay'ın o dönemdeki karşılığı olan bu kurum, bütçe hesaplarının denetimini yapmaktadır. 1855'de çıkarılan Bütçe Nizamnamesi ile bütçe hesaplarının denetimi ile bu meclisin görevi sonlandırılmıştır¹⁷⁶.

Aşar Vergisi'nde iltizam usulünün kaldırılması; Tanzimat Fermanı'nın getirdiği diğer bir yenilik ise, Aşar Vergi oranının ülkenin her tarafında sabit bir oranda uygulanması ve iltizam tahsil şeklinin kaldırılmasıdır¹⁷⁷.

Yabancı tüccarlara Gümrük Resmi muafiyetleri getirilmesi; Tanzimat Fermanı'ndan önce uygulanan Gümrük Resimleri, hem dışına ihraç edilen hem yurtdışından ithal edilen, hem de yurtiçinde kara ve deniz yoluyla bir yerden diğer yere sevk edilen mallardan alınmaydı. Tanzimat ile birlikte 1838 Ticaret Antlaşmaları ile yabancı tüccarlar Gümrük Resimleri kapsamında çıkarılmış, 1874'de ülkelerdeki bütün kara gümrükleri kaldırılmış ve 1909'da iskelelerdeki Gümrük Resimleri de kaldırılmıştır. Yine Tanzimat ile birlikte gelen diğer yenilik ise, devletin bastığı kâğıtların kullanılması veya pul yapıştırılması yolu ile alınan Damga Vergisi'nin 1845'den itibaren Osmanlı gelirleri içinde yer almasıdır¹⁷⁸.

Tanzimat Fermanı ile yapılan mali reformlarda istenilen başarı elde edilememiştir. Nedeni, uygulamada görülen düzensizlikler ve reformlar pratik amaçlarla benimsendiğinden toplumsal ve kurumsal direnmelerle karşılaşmasıdır.

¹⁷⁴ Solak, s.85.

¹⁷⁵ Şeker, s.121.

¹⁷⁶ Aşar, ss.406-407.

¹⁷⁷ Çağan, s.10.

¹⁷⁸ Çağan, ss.10-11.

Batının gelişmesine ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, toprakları için, toplanamayan vergiler ve dış borçların giderek artması yüzünden birçok devlet kurumunda reforma gitmiştir. Bir reform düşünülüp ona göre bir kurum oluşturuluyordu fakat o günlerde tam bağımsızlığın olmamasından dolayı dış güçlerin etkisi ve baskısı ile o kurumun kaldırılacağı uyarısı üzerine kurum kaldırılıyordu¹⁷⁹.

2.2.2. Mali Yapı Üzerindeki Değişim

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra başlayan bütçe hakkı ve vergi sistemindeki köklü değişiklikler ile Osmanlı Devleti'nde mali yapı alanında değişikliklerden bahsedilecektir.

2.2.2.1. Bütçe Hakkı

Osmanlı'nın ilk bütçesi olarak farklı yıllara ait bütçeler gösterilse de 1845 yılına ait bütçe çoğunluk tarafından ilk modern bütçe uygulaması olarak kabul edilmektedir. Kısacası, Tanzimat öncesi bütçe benzeri uygulamalar var olsa da esas olarak Tanzimat'tan sonra modern ve batılı bir kavram olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1854-55 ve 1855-56 mali yılları dışında her yıl düzenli olarak bütçeler hazırlanmıştır. 1855 yılına gelindiğinde ise Osmanlı'nın ilk bütçe nizamnamesi yapılmıştır. Bu nizamname ile bütçeyi onaylama yetkisi halkı temsil eden bir meclis olmadığı için tayin ile iş başına getirilmiş olan meclise verilmiştir. Her yıl bir muvazene defteri tutularak bu deftere devletin gelir ve giderlerin tamamı kaydedilmiştir. Meclis tarafından onaylanan bütçe, son olarak padişahın da görüşü ile resmileşecektir. Ayrıca kurumlar arası gelir aktarımları padişahın onayı olmadan yapılmayacaktır¹⁸⁰. Bu nizamnamenin uygulamada eksiklikleri giderememesinden dolayı 1873 yılında yeni bir bütçe nizamnamesi yayımlanmıştır. Bu yeni nizamname ile bütçenin işlerliği ve hesap kontrolünün nasıl yapılması gerektiği belirtilmiştir. Daha önceki komisyondan farklı olarak çeşitli devlet memurlarından oluşturulan günümüz Sayıştay'ın yetkilerine yakın yeni komisyon kurulmuştur. Bu komisyon, gelir ve gider defterlerini inceleyerek gerekli gördüğü şartlarda ilgili memurları

¹⁷⁹ Tezcan, s.131.

¹⁸⁰ Hüseyin Güçlü Çiçek & Süleyman Dikmen, "Osmanlı Devleti'nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, 2015, ss.89-90.

çağırarak gerekli incelemeleri yapma, ilgili makamlarla yazışma yetkisine sahip olmak gibi birçok yetkiye sahiptir¹⁸¹.

Fransız anayasasındaki gibi ülkemizde yürürlüğe giren 1876 Anayasası'nda da bütçe hakkı ilk kez kabul edilmiştir. Böylece bütçeyi halkın temsilcilerinden oluşan bir meclisin onaylaması dönemi başlamıştır. Meclis-i Mebusan'ın açılmasının ardından 14 Mayıs 1877'de mecliste ilk bütçe görüşmeleri başlamıştır. 1877 ve 1878 yıllarına ait bütçelerin ekonomi politikaları hakkında milletvekillerine sağlıklı bilgiler vermediği hâlde büyük tartışmalar ile gecikmeli de olsa kabul edilmiştir. Bazı araştırmacılar Osmanlı'nın modern anlamda ilk bütçesinin 1909 yılında uygulamaya konulan bütçe olduğunu savunmaktadır. Bunun nedeni ise bu bütçenin ardından 1911 yılında yayımlanan Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile eski mevzuatın değiştirilerek modern bir vergi mevzuat sisteminin oluşturulmasıdır¹⁸².

Osmanlı'nın zaman zaman içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara rağmen 1908-1920 yılları arasında 1913-1914 mali yılı hariç olmak üzere her yıl gecikmeli de olsa bütçelerin hazırlanmış olması mali sistemin modernleşerek geldiği noktayı bize göstermektedir¹⁸³.

Osmanlı'nın basılı olan bütçelerine teknik olarak bakıldığında çeşitli isimlerle anıldıklarını görmekteyiz. Kısaca değinecek olursak, 1863'den 1887 yılına kadar oluşturulan bütçelere muvazene-i umumiye denilmekte, 1888'den 1908 yılına kadar uygulanmış olan bütçelere sal hesabı denilirken, 1909 yılından sonra uygulanmış bütün bütçelere devlet bütçesi ismi verilmiştir. Bütçelerin çok sayfalı olmaları ise içerik olarak kapsamlı şekilde oluşturulmalarından kaynaklanmaktadır¹⁸⁴.

Osmanlı'da Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilan edilmesinden sonra oluşturulan bütçeler modern anlamda düzenlenen ve uygulamaya konulan bütçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Grafik 1'de yer alan bütçe gelirlerine baktığımızda devletin gelirlerinin tahmin-tahakkuk ve tahsil olarak üç analiz şeklinde yorumlanması daha doğru olacaktır. Çünkü bütçeler kesin olarak uygulanmaya konulmadan önce tahmin edilen bütçe gelirleri ile fiili gerçekleşen bütçe gelirleri

¹⁸¹ Keskinılıç, ss.326-330.

¹⁸² Keskinılıç, ss.332-335.

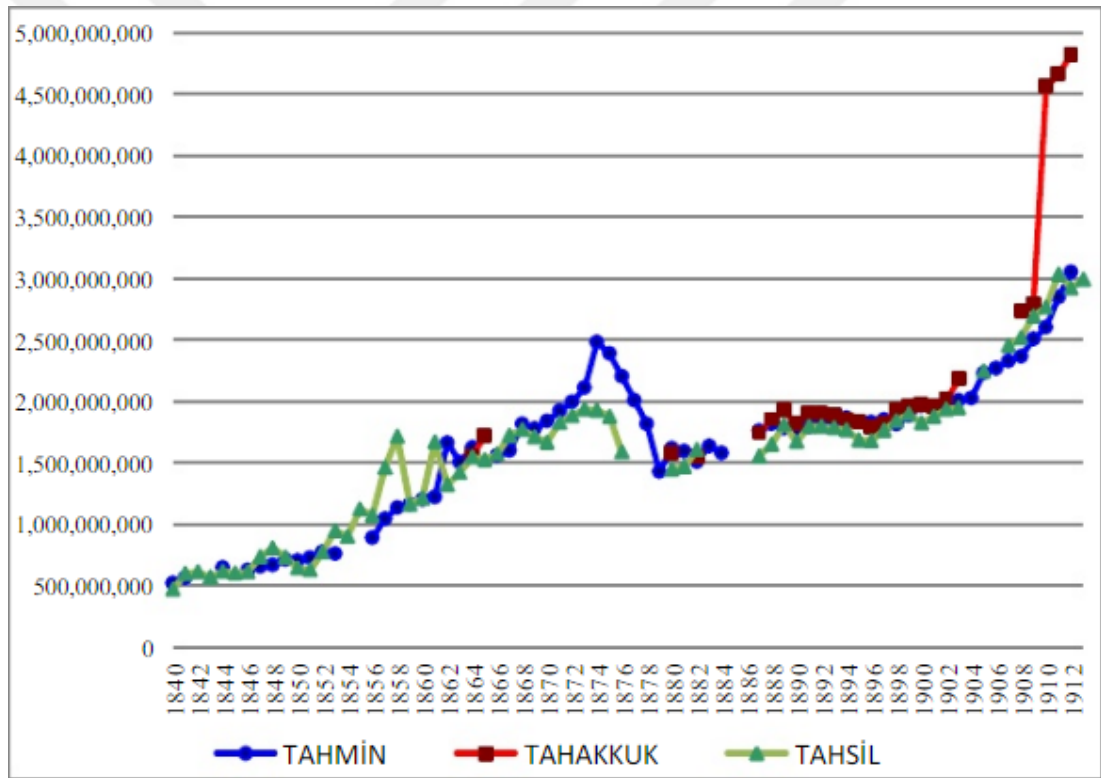
¹⁸³ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, 2001, s.323.

¹⁸⁴ Keskinılıç, ss.336-337.

arasında bazı yıllarda aşırı farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıkların nedenleri ise ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum, savaş yılları olması ve vergi toplama usullerindeki değişikliklerdir. Yukarıda vergi yapısı içerisinde başlıkta da anlatıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin gelirleri içinde her zaman birinci sırada vergi gelirleri yer almaktadır¹⁸⁵. Grafik 1'de yer alan yıllar itibariye Osmanlı'nın devlet bütçesi gelirlerine bakıldığında, bu tabloyu vergi gelirleri üzerinden yorumlamak daha doğru olacaktır.

Genel olarak Osmanlı döneminde uygulanan bütçe gelir ve giderleri 1840 yılından başlayarak 1912 yılı da dâhil olmak üzere kuruluş cinsinden aşağıda grafiklerde verilmiştir.

Grafik 1: Osmanlı Devlet Bütçesi Gelirleri: Tahmin-Tahakkuk-Tahsil (Kuruş)

Kaynak: Yakup Akkuş, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalıdır?", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt:40, Sayı:2, 2013, s.157.

Grafik 1'de yer alan devlet bütçesi gelirlerine baktığımızda 1840-1854 yılları arasında tahmin ve tahsil edilen bütçe gelirleri rakamları birbirine yakın olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında devlet gelirlerinin artışının nedeni ise 1838

¹⁸⁵ Süleyman Dikmen, "Osmanlı Bütçeleri Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt:4, Sayı:3, 2015, s.812.

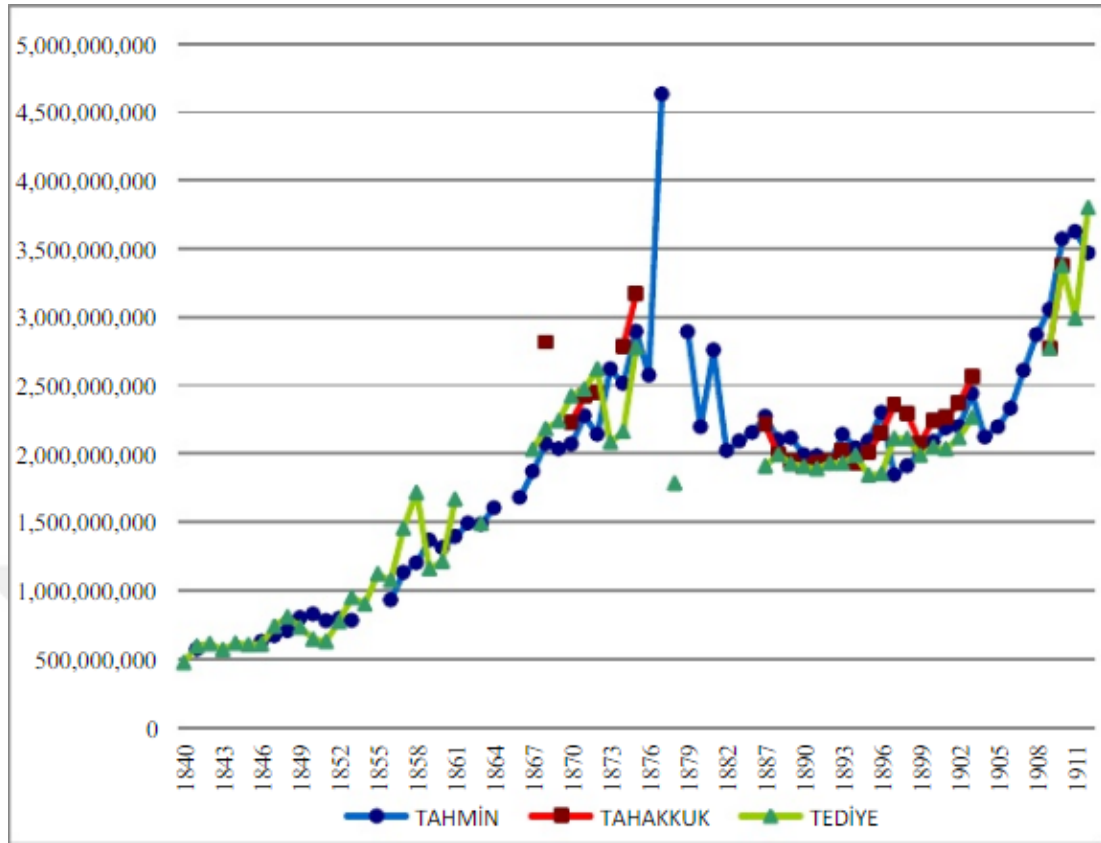
sonrasında gerçekleştirilen liberal dış ticaret rejimi altında ithalat ve ihracat eğilimlerinin göstermiş olduğu artıştır. 1854 yılından sonra ise Kırım Savaşı'nın çıkması sonucunda mali baskılar artmış, Osmanlı Devleti Avrupa mali piyasalarına tahvil satarak borçlanmaya başlamış böylece bütçe gelirlerinde önemli artışlar yaşanmıştır. Devlet gelirlerinin savaşın olumsuz etkisinin giderilmesi için çıkarılan tahviller sayesinde devlet borçlanma yolu ile tahmin edilenden fazla devlet geliri tahsil edilmiştir¹⁸⁶. 1862-1874 yılları arasına uzun vadeli olarak bakıldığında bu borçlanma ile elde edilen gelirin geri ödenmesi aşamasında devletin elde ettiği gelirlerin tahmin ve tahsilat rakamları birbirine yakın olduğu için 1876 yılında aldığı borçları ödeyemeyeceğini ilan etmek zorunda kalmıştır. 1874 yılından sonra kötüleşen ekonomik durumun etkisiyle tahsil edilen devlet gelirleri tahmin edilen gelirlerin çok altında kalmıştır. Devlet, 1881 yılında gelir kaynaklarından bir bölümünü Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakarak borçlarının bir kısmının bu şekilde ödenmesini sağlamıştır¹⁸⁷. 1881 yılından 1908 yılına kadar tahakkuk eden gelirlerin tahsil edilen gelirlerden çok olmasının en önemli sebebi olarak bu yıllara ait tahakkuk eden vergilerin geçmiş yıllara ait bakayaları içermemesinden kaynaklanmıştır. 1909-1912 yılları arasında tahakkuklarla tahsiller arasında oluşan uçurumun nedeni de geçmiş yıllara ait tahsil edilemeyen bakayaları içermesidir¹⁸⁸.

¹⁸⁶ Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:191, 2009, s.32.

¹⁸⁷ Şahin Yeşilyurt ve Mehmet Cural, "Osmanlı İmparatorluğunda Bütçe Dengesinin Gelişimi:1643-1918", **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:17, Sayı:2, 2015, s.169.

¹⁸⁸ Yıldırım, s.315-324.

Grafik 2: Osmanlı Devlet Bütçesi Giderleri: Tahmin-Tahakkuk-Tediye (Kuruş)

Kaynak: Akkuş, s.158.

Grafik 2’de yer alan Osmanlı gider bütçesi gerçekleşen gider miktarları 1840-1852 yılları arasında zaman zaman gerçekleşen giderlerin tahmin edilen giderlerin altında olmasının yanında genel olarak tahmin edilen gider tahminleri ile yakın değerler sergilemektedir. Devletin giderlerinin devamlı artış seyirinde olması hiç şüphesiz ki Tanzimat’ın ilanından sonra devletin yüklediği yeni hizmetlerdir. 1854-1858 yılları arasında Kırım Savaşı’nın etkisiyle artan devlet giderleri tahmin edilen rakamların üzerinde seyir izlemiştir. 1877 yılında tahmin edilen toplam giderlerin diğer yıllara göre çok yüksek bir değere ulaşması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın getirdiği yüklü masraflardan kaynaklanmıştır¹⁸⁹. 1887-1902 yılları arasında tahakkuk eden giderler ile tediye edilen (ödenen) giderlerin birbirlerine yakın rakamlar içermesi aynı devlet gelirleri kısmında bahsedildiği gibi tahakkuk verilerinin geçmiş yıllardan kalan bakayaları içermemesinden kaynaklanmaktadır¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Yeşilyurt ve Cural, s.165-166.

¹⁹⁰ Yıldırım, s.323.

Osmanlı bütçelerinde yer alan gelir ve gider kalemlerin hangi gelirlerden ve giderlerden oluştuğunu bilmek bütçe analizinin yapılması için faydalı olacaktır. Fakat 1846-1860 yılları arasında hazırlanan bütçelerin bazılarında gelir ve gider kalemleri ayrıntılı olarak yer almamış bazılarında ise gelir kalemleri ayrıntılı olarak yer aldığı halde gider kalemlerinden bahsedilmemiş ya da tam tersi olarak hazırlanmıştır¹⁹¹.

2.2.2.2. Vergi Yapısı

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle vergilerde düzenlemeye gidilmiştir. Çok sayıda vergi kaldırılıp yerine şer'i vergi olarak Aşar, Cizye ve Ağnam Resmi, örfi vergi olarak da Ancemaatin Vergi konulmuştur. Aşar ve Cizye Vergisi yukarıda anlatıldığı gibi uygulanmaya devam edilmiş ve Cumhuriyet ilan edilinceye kadar yapılan çeşitli değişikliklerle varlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁹².

Ağnam Resmi (Hayvanlar Vergisi): Osmanlı Devleti'nde koyun ve keçi sahiplerinden alınan bu vergi bölgeler arası çok farklılık göstermemektedir. Genellikle iki koyuna karşılık bir akçe vergi alınır ve yavrusu olan koyunun kuzusundan ayrı vergi alınmamaktadır¹⁹³.

Ancemaatin Vergi: Tanzimat ile getirilen en büyük vergi reformlarından birisi örfi vergiler yerine Ancemaatin denilen tek bir vergi getirilmiştir. Kısaca bu verginin işleyişi muhassıllar, geçmiş yıllarda örfi vergileri ödeyenlerin isimlerini ve hangi vergiden ne kadar ödediklerini defterlere yazacaklar bu bilgiler doğrultusunda örfi vergilerin yerine herkesin kazancına göre tek bir vergi olan Ancemaatin Vergisi hesaplanacaktır. Bu uygulama büyük bir yenilik olduğu için ilk başlarda ülke genelinde değil, sadece bazı bölgelerde uygulanmıştır. Tanzimat ile getirilen bu vergi, ödeme gücü baz alınarak hesaplanmasına rağmen haksızlıklar ve uygulamada yaşanan aksaklıklar yüzünden halkı memnun etmediği için 1860 yılından itibaren aşamalı olarak kaldırılmaya başlanmıştır, yerine Emlak, Arazi ve Temettü Vergileri getirilmiştir¹⁹⁴.

¹⁹¹ Gürsu Galip Gürsakal, "Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900)", **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt:4, Sayı:7, 2010, ss.118-119.

¹⁹² Kenanoğlu, s.57.

¹⁹³ Ünal, s.175.

¹⁹⁴ Mehmet Emin Türklü, "Tanzimat Döneminde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikayetler (1841-1865)", **Current Research in Social Sciences**, Cilt:2, Sayı:3, 2016, ss.132-133.

Temettü (Temettuat) Vergisi: Tanzimat ilan edilene kadar halktan toplanan vergilerin yerine getirilen Temettü Vergisi, herkesin kazancına ve malvarlığına uygun olarak farklı bölgelerde farklı oranlardan devlete ödediği vergidir. Senelik kazançların önceden tahmin ve takdir edilerek temettuat defterlerine yazılıp daha sonra hesaplanmasıyla ödenecek vergi miktarı bulunur. Vergiyi ödeyecek kişinin adı, verginin kaynağı, yıllık ödenecek vergi miktarı bu defterlerle kayıt altına alınmaktadır. Böylece Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde vergi kaçırma olayları zorlaşmış ve kayıt dışı ekonominin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Muhassıllar aracılığıyla toplanan bu vergide toplamak için harcanan para tahsil edilen vergilerden fazla olduğu için uygulamadan kaldırılmıştır¹⁹⁵.

2.2.2.3. Mali Teşkilat

Tanzimat Fermanı'nın getirdiği reformlar şüphesiz ki en fazla mali alanda yapılan reformlardır. Maliye Teşkilatı da yapılan reformlarla klasik yapıdan modernleşmeye doğru geçilirken en çok değişikliğe uğrayan kurumdur. Tanzimat Fermanı'ndan önce Osmanlı içinde tek hazine sistemi uygulanmaya başlanmış fakat zamanın değişen şartlarına ayak uydurmak için çoklu hazine sistemine geçilmiştir¹⁹⁶. 1838 yılına gelindiğinde çoklu hazine sisteminin verdiği zararlar dolayısıyla Hariciye Nezareti, Dâhilîye Nezareti gibi kurumlar kaldırılarak Osmanlı içinde tekli hazine yapısına geri dönmüştür. Daha sonra Başdefterdarlık kaldırılarak Darphane-i Amire Defterdarlığı kurulmuştur. Bundan sonra bu kurum birçok isim değiştirerek yapılan değişiklikler sonunda Maliye Nezareti oluşturulmuştur¹⁹⁷.

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra her bölgede bir anda uygulanamamıştır. Bundan dolayı da ülkede yine ikili hazine sistemi oluşmuştur. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde kurulan Maliye Hazinesi ikinci bir hazine olarak kurulmuştur. Uygulamada yine ikili yapının oluşmasından dolayı çıkan aksaklıklar nedeni ile 1840 yılında tekrar Umur-ı Maliye Nezareti ülkenin tek hazinesi ve maliyenin tek sorumlusu olarak kabul edilmiştir¹⁹⁸.

Maliye Nezareti'nin kurulma amaçlarına baktığımızda, çoklu hazine yapısını ortadan kaldırıp devletin gelir ve giderlerini tek elden yürütmek ve vergilerin tarh,

¹⁹⁵ Kızıllan, ss.60-63.

¹⁹⁶ Açar, ss.397-398.

¹⁹⁷ Nakiboğlu, ss.76-77.

¹⁹⁸ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.111.

tevzi ve tahsilini tek elden yürüterek oluşabilecek yolsuzlukları önlemek ve devletin gelirlerini artırmaktır¹⁹⁹.

Osmanlı'nın ekonomisinin bozulması ve dış borçlarının giderek artması üzerine 1863 yılında günümüz Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yerini tutan Hazine-i Vezne kurulmuştur. Bu kurum devletin borç kayıtlarını tutup, devlet gelirlerinin yer ve zaman bakımından denkleştirilmesi işlemlerini yürütmüştür²⁰⁰.

Günümüzdeki mali idarenin temellerinin atıldığı Maliye Nezareti için 1876 Kanun-i Esasi'nin kabul edilmesinden sonra düzenlemelere gidilmiştir. 1880 yılında görev ve yetkileri padişah fermanı ile belirlenen Maliye Nezareti, devletin mali durumundan sorumlu olmuştur. Maliye Nezareti'nin başında olan Maliye Nazırı da gerekli gördüğü mali önlemleri hükümete bildirmekle görevlendirilmiştir²⁰¹. Tablo 1'deki gibi Maliye Nezareti, merkez, taşra ve bağlı kuruluşlar şeklinde teşkilatlandırılmıştır.

Tablo 1: Maliye Nezareti Yapısı

Merkez Teşkilatı	Taşra Teşkilatı	Bağlı Kuruluşlar
i. Heyet-i Teftişiye-i Maliye ii. Varidat İdare-i Umumiyesi iii. Masarifat İdare-i Umumiyesi iv. Duyun İdare-i Umumiyesi v. Maliye Mektupçuluğu vi. Sandık Emaneti vii. Evrak Müdüriyeti viii. Tercüme ve Tahrirat-ı Ecnebiye Müdüriyeti ix. Muhasebat-ı Atika Muhasebeciliği	i. Tüm varidat ve emanet maliye memurları ii Vilayet ve liva maliye müdürleri iii. Kaza mal memurları iv. Sandık eminleri	i. Vergi Emaneti ii Rüşumat Emaneti iii. Aşar ve Ağnam Emaneti iv. Meskukât Müdüriyeti

Kaynak: Ağar, s.416.

Yukarıdaki tabloda Maliye Nezareti iç yapısı gösterilmiştir. Bu şekilde görev ve yetkileri padişah fermanı ile belirlenen Maliye Nezareti, devletin mali

¹⁹⁹ Ağar, ss.397-404.

²⁰⁰ Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Özel Sayı, 2010, s.70.

²⁰¹ Ağar, ss.400-417.

durumundan sorumludur. Maliye Nezareti'nin başında olan Maliye Nazırı da gerekli gördüğü mali önlemleri hükümete bildirmekle görevlendirilmiştir²⁰².

Batı tarzında mali teşkilat kurulmasını sağlayacak modern mali ilkeler de Tanzimat Fermanı ile oluşturulmuştur. Bu ilkelere bazıları, halktan mali gücüne göre vergi toplanacağı, adil bir vergileme sisteminin oluşturulması devlet gelir ve giderlerinin denetlenmesinin yapılacağı gibi konulara ilişkindir²⁰³.

2.2.3. Mali Yapıdaki Değişimlere Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler

Devletin artan bütçe açıklarını giderebilmesinin yolu sık sık tağşiş yöntemine başvurmasına neden olmuştur. Tağşiş ile piyasadaki para artmış ve paranın içindeki gümüş miktarı azalmıştır. Böylece piyasadaki fiyatlar yükselmiş halkın satın alma gücü düşmüştür. 1584-1586 yıllarında güçlü konumda olan yeniçeriler, artan fiyatlardan ve düşen satın alma gücünden kurtulmak için maaşlarının artmasını talep etmişlerdir. Bu talep olumsuz karşılanınca Osmanlı içindeki ayaklanma başlamıştır²⁰⁴.

Osmanlı içinde çıkan ayaklanmaların sadece ekonomik yönlü olduğu söylenemez. Dini, siyasi veya etnik ayaklanmalar çıktıktan sonra da halk bu ayaklanmaların içinde mali sıkıntılar çektiği için yer almıştır. Aslında bakıldığında ekonomik olarak halkın mali gücünün düşük olması, vergiyi koyan yönetici sınıfın halkı düşünmeden çok ağır vergi yükü koymaları, diğer ayaklanmaların içinde de halkın bütünüyle yer almasına neden olmuştur. Halkın bu ayaklanmalarla padişahı değiştirmek hiçbir zaman amacı olmamıştır ama sonuç olarak bakıldığında ya padişah değişmiş veya vergiyi koyan yönetici sınıf değişmiştir²⁰⁵. Konumuz gereği halkın üstünde, artan vergi yükünün neden olduğu ayaklanmaları inceleyeceğiz.

2.2.3.1. Tanzimat Fermanı Öncesi Mali Düzenlemelere Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler

Devletin artan masrafları, sefer giderlerinin çok olması finansman kaynağının bulunamaması gibi nedenlerden dolayı devlet ya yeni vergiler koymaya başlamış ya da var olan vergileri artırarak halkın tepkisini çekmiştir. Zaten ekonomi tarıma dayalı olduğu için vergilerin büyük kısmı köylüden alınmaktaydı halk bundan kurtulmak

²⁰² Tezcan, s.129.

²⁰³ Açar, s.401.

²⁰⁴ Gökbnar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., s.181.

²⁰⁵ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., ss.197-199.

için toprakları ekip biçmemeye, terk etmeye başlamıştı. Böylece tımar sisteminin yararı da etkinsizleşmişti. Köylerini bu şekilde terk edenlere çiftbozan denmiştir. Daha sonra bu kişiler göç ederek vezir, sancakbeyi gibi kişilerin yanlarında cebelü olarak yazılarak sekban, iş bulamayan boş kalanlar ise levent gruplarını olmuşlardır. İşte bu sayılan çiftbozan, cebelü, sekban, levent grupları ve bunlara ek olarak medreselerde öğrenim gören öğrenciler ile devletin bazı önemli görevlerinde çalışan yönetici kişiler Celali İsyânlarını başlatmışlardır²⁰⁶.

i. Celali İsyânları

Celali İsyânları, çok uzun sürmüş (Yavuz Sultan Selim zamanında başlayıp IV.Mehmet'e kadar) ve büyük alanlara yayılmıştır. İsyânı başlatanların halkın içinden kişiler olup zamanla bu isyan sayesinde halka zulüm ederek ellerindeki toprakları alması yönleriyle önemlidir. Bu isyanların içinde değerlendirilen isyanlar ise, Şah Kulu, Şeyh Celal, Baba Zünnun, Kalender Çelebi ve Karayazıcı'dır. 16. ve 17. yüzyıllarda etkili olan bu isyanların ortak özelliği ağır vergi yükü altında ezilenler, toprakları ellerinden alınan sipahiler, toprak mülkiyeti ellerinde olmayan köylüler, vb. grupların çıkarmasıyla oluşmalarıdır²⁰⁷.

Şeyh Celal İsyânı (1519): Şeyh Celal, vergi yükünün altında ezilen topraksız kalan insanların mutluluğu için yaklaşık 20 bin kişinin öncülüğünde bu isyanı başlatmıştır. Bu isyan çok büyük alanlara yayıldığı için, devlet daha sonraları hangi amaçla olursa olsun isyan başlatanları Celali İsyânı adıyla nitelendirmiştir. İsyânlar kısa süre içerisinde Sivas, Maraş, Adana, Çukurova bölgelerinde yayılarak genişlemiştir²⁰⁸.

Şah Kulu İsyânı (1525): Tımarları ellerinden alınan ve haksızca başkalarına verilen sipahiler tarafından çıkarılmıştır. Genellikle Antalya (Teke) de bulunan sipahilerce çıkartılan isyan ilk önce Türkmenlerle yapılan mezhep çatışmasıyla başlamıştır²⁰⁹.

Baba Zünnun İsyânı (1525): Bozok sancağında yaşayan Baba Zünnun, kadının arazi vergilerini artırması sonucu halkın öncüsü olarak isyan hareketini

²⁰⁶ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., ss.200-201.

²⁰⁷ Ali Rıza Gökbnar, "Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2007, ss.8-9.

²⁰⁸ Selçuk İpek, **Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyânı**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s.52.

²⁰⁹ Gökbnar, Celali Ayaklanmalarının..., s.9.

başlatmıştır. Baba Zünnun, çevresinde halk tarafından sevilen bir kişi olduğu için çevre köylüler de isyana destek olmuştur. Sonunda isyan, vergileri haksız yere artıran kadının öldürülmesiyle sona ermiştir²¹⁰.

Kalender Çelebi İsyanı (1528): Celali İsyanları birçok bölgeye yayılmıştır ama içlerinde en şiddetli olan Kalender Çelebi tarafından çıkartılan olmuştur. Diğerlerinden etkisi yönüyle ayrılan bu isyanı bastırmak için bizzat vezir bir orduyu harekete geçirmiştir. Ancak bu orduyu Kalender Çelebi yenilgiye uğratmıştır. Vezir tek çare olarak Kalender Çelebi yanında isyanda yer alan beyleri çağırarak onlarla anlaşma yapmış ellerinden alınan dirliklerin devlet tarafından onlara geri verileceğini taahhüt etmiştir. Bunun üzerine Kalender Çelebi'nin yanında yer alan isyancıların azalması üzerine yenilgiye uğratılan Çelebi olmuştur ve çıkardığı isyan bastırılmıştır²¹¹.

Karayazıcı İsyanı (1598): Karayazıcı Abdülhalim Bey Celali İsyanları çıktığı sıralarda isyanları çıkaranlarla mücadele eden bir kumandandır. İsyanları bastırmasındaki başarılarından dolayı kendisine sancakbeyliği verilmiştir. Daha sonraları kaymakamlığa başka bir bey atanınca aralarında anlaşmazlık çıkmış, Karayazıcı bunun üstüne isyan etmiştir²¹².

ii. Patrona Halil İsyanı (1730)

Paranın değerinin düşmesi ile birlikte artan fiyatların satın alma gücünü olumsuz etkilediği dönemde esnaf zor durumda kalmıştır. Devletin zaten esnaf üstündeki ağır vergi yükü yetmezmiş gibi Karlofça ve Pasarofça Antlaşmalar'ı ile kaybettiği toprakları geri almak için seferler düzenlemek istemesi yüzünden esnaf üzerine yeni vergiler koymak istemesi esnafı daha da çileden çıkarmıştır²¹³. Esnaf da bunun üzerine dükkânlarını kapatıp orduya katılarak yapılacak seferler için hazırlık yapmışlardır. Fakat tüm bunlara rağmen sefere çıkılmayışı ellerinde kalan son sermayelerini de sefer malzemesi alıp hazırlık yapan esnafı çıkmaza sürüklemiştir. Bunun üzerine Arnavut kökenli Halil adındaki esnaf olan kişi

²¹⁰ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., s.209.

²¹¹ Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cit:7, Sayı:2, 2002, ss.10-11.

²¹² Hamit Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Vergi İsyanları", **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, Cilt:10, Sayı:1, 2018, s.25.

²¹³ Ali Rıza Gökbnar ve Alparslan Uğur, "Bir İsyanın Mali Anatomisi: Patrona Halil Ayaklanması", **IV.Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi**, Antalya, 7-11 Kasım, 2018, ss.401-402.

öncülüğünde isyan başlamıştır. İsyanın adı o günlerde patrona adlı gemide çalıştığı için Patrona Halil İsyanı olmuştur²¹⁴.

III.Ahmet'in tahtta olduğu zaman başlayan Lale Devri devlet ve yönetim alanında yapılan yeniliklerin yanı sıra saray kesiminin lüks yaşam sürmesi yeni finansman kaynakları bulma sürecini de başlatmıştır. Finansman kaynağı için konulan yeni vergiler yüzünden halkın sesi daha da artmış, isyan başlamıştır²¹⁵. 30 Eylül günü bazı vezirlerin öldürülmesi ile III.Ahmet tahttan indirilmiş yerine I.Mahmut tahta geçirilmiştir. Tahta geçen Mahmut, Patrona Halil ile bizzat görüşüp isyanı sonlandırmaları için ne yapacağını görüşmüştür. Halil'in dile getirdiği şekilde halkın üstünde ağır yük olan vergiler kaldırılmıştır. Böylece Lale Devri de sona ermiştir²¹⁶.

iii. Atçalı Kel Mehmed İsyanı (1829-1830)

Ağır vergilerden ve vergileri toplayan kişilerin zulümlerinden bıkip dağa çıkarak efe olan Atçalı Kel Mehmed İsyanı, Aydın ve çevresinde oluşan bir halk hareketi olarak nitelendirilir. Yöneticilerin, halktan vergi toplarken kural dışı uygulamalara gitmeleri, haksız yere fazla vergi toplamaları ve yasal olmadığı halde çeşitli isimlerle vergiler toplamalarından dolayı halk bu isyana destek vermiştir. Halk, mültezim, mütesellim ve voyvodoların kendilerinden devlet adına aşırı vergi toplamaları ve bu vergilendirilmeye karşı çıkılması halinde padişaha karşı çıkmış sayılacağı gerekçesiyle cezalandırılmalarından dolayı da şikâyetçi olmuştur²¹⁷. Ayrıca Osmanlı-Rus Savaşı sırasında savaş giderleri için konulan vergiler savaş bittiği halde mültezimler tarafından hala toplanmaya devam edildiği için halkın mağduriyeti giderek artmıştır. Bu isyanın genel olarak nedenine bakıldığında, vergi toplayanların olumsuz tutumlarının olduğu ve merkezi yönetimin bu olumsuzluklara çözüm bulamadığı görülmektedir²¹⁸.

Kısacası, bu isyan devletin padişah ya da rejim değişikliğine karşı yapılmış olan bir hareket değil, sadece devletin vergi toplamak için görevlendirdiği yetkililerin

²¹⁴ Hüseyin Perviz Pur, **Osmanlı'da Vergi İsyanları**, Tarihçi Kitabevi, 1.Baskı, İstanbul, 2015, s.59.

²¹⁵ İpek, s.54.

²¹⁶ Kerim Gök, "Vergi Direncinin Gelişimi", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, 2007, s.158.

²¹⁷ Ali Rıza Gökbnar, "Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2004, ss.28-31.

²¹⁸ Taner Akçam, **Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.77.

kanun dışı yollarla ve halktan haksız yere topladıkları vergiler yüzünden çıkarılmış bir isyandır²¹⁹.

2.2.3.2. Tanzimat Fermanı Sonrası Mali Düzenlemelere Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler

Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra da ayaklanmalar devam etmiştir. Yeni mali reformları da beraberinde getiren Tanzimat ile Niş ve Vidin’de çıkan isyanlardan aşağıda bahsedilmiştir.

i. Niş İsyanı (1841)

Niş, Rumeli’de bulunan o dönemde Osmanlı hakimiyetinde olan ve Müslümanların yaşadığı bir kaledir. Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra ortaya çıkan bu isyanın nedenleri; fermanın getirdiği yeniliklerin halk tarafından hemen benimsenememesi halkın vergilerin tahriri (sayımı) sırasında servetlerinin fazla belirlenmesinden şikâyetçi olmaları ve fermanın önce vergiden muaf olan Niş Kalesi’nde ki halkın Tanzimat’ın getirdiği bir yenilik olarak artık vergilendirilmesidir. Tüm bunlar olurken sınırlar içinde yaşayan Hristiyanlar’da vergilerden şikâyetçi olduğu için müslüman halkı da kışkırtarak isyanın başlamasına sebep olmuştur. Niş kalesi etrafında silahlanarak devletle mücadele eden isyancılar bastırılmıştır²²⁰.

ii. Vidin Ağalık (Gospodarlık) Rejimi ve Vidin İsyanı (1850)

Osmanlı’nın Rumeli topraklarında yer alan Vidin bölgesinde, Tanzimat’ın ilan edilmesinden sonra âyanlar oldukça güçlenmiştir. Merkezi hükümetten daha güçlü hâle gelen âyanlar hakkında halkın şikâyetleri artmaya başlamıştır. Ekonominin tarıma dayalı olduğu bu zamanlarda genelde toprak sahipleri ağalardı. Halkın devlete ödediği vergilerden başka ağalara da ayrı vergiler ödemeleri halka ağır yük olmuştur. Birçok şehir ve kasabalarda ağalar (gospodarlar) ve âyanlar hâkim güç olmaya başlamıştır. Tanzimat’ın ilan edilmesinden 10 yıl sonra bu ağır duruma daha da dayanamayan halk, Vidin İsyanı’nı başlatmıştır. Hükümet isyana çözüm

²¹⁹ Mehmet Başaran ve Aysu Sarıbey Haykıran, “Osmanlı Merkezi Yönetiminde Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmed Ayaklanması”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:12, Sayı:12, 2009, ss.161-162.

²²⁰ Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı..., ss.137-138.

olarak toprakların mülkiyetini orda yaşayan halka vermeye karar vermiştir. Böylece Vidin bölgesindeki ağalık rejimi yok edilmiştir²²¹.

2.3. ISLAHAT FERMANI VE MALİ DÜZENLEMELER

Islahat Fermanı'nda Tanzimat Fermanı'ndaki kadar mali alanda düzenlemeler yoktur. Bu ferman ile müslüman ve gayrimüslim halk arasında her alandaki farklılıkların giderilmesi amaçlanmıştır. Bu farklılıklardan birisi de vergisel düzenlemeler arasındaki farklılıklardır. Ferman ile her vatandaşın eşit vergisel işlem görmesi sağlanmak istenmiştir. Kısacası Tanzimat Fermanı ile kabul edilen mali düzenlemeler Islahat Fermanı ile teyit edilmiştir. Bu fermanla azınlıklardan alınan Cizye Vergisi kaldırılmış ve vergi toplama usulü olan iltizam sistemi değiştirilerek yerine Muassıllık Meclisleri kurulmuştur²²².

2.4. MEŞRUTİYET DÖNEMLERİ MODERNLEŞME HAREKETLERİ VE VERGİ SİSTEMLERİNDEKİ DEĞİŞİM

I.Meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından yürürlüğe giren ilk yazılı anayasamız olan Kanun-i Esasi, II.Meşrutiyet dönemleri ve Meşrutiyet dönemleri sonrası Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ortaya çıkan toplumsal mali tepkiler bu başlık altında incelenecektir.

2.4.1. I.Meşrutiyet

Yeni Osmanlıların desteğini alan II.Abdülhamit I.Meşrutiyeti ilan etmiştir. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Türk tarihinin ilk yazılı anayasası olan Kanun-i Esasi kabul edilmiştir. Anayasasının üstünlüğüne ilişkin düzenlemelere yer verilmiş olsa da bu ilkenin korunmasına yönelik hukuki düzenlemeler öngörülmemiştir²²³.

Kanun-i Esasi, padişah tarafından atanan 28 kişiden oluşan bir meclis tarafından yabancı anayasalar da incelenerek oluşturulmuştur²²⁴. Vergi ile ilgili hükümlerini incelediğimizde²²⁵;

²²¹Ali Rıza Gökbunar ve Alparslan Uğur, "19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Ayaklanmalarda Vergilemenin Rolü", **2.Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi**, Antalya, 7-8 Aralık 2018, s.803.

²²² Bülbül, ss.175-177.

²²³ Söğütü, s.10.

²²⁴ Necdet Öklem, "1877 Meclisi Mebusanı Bütçe İller Kanunu İç Tüzük Üzerine Tartışmalar", Ege Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:2, İzmir, 1991, s.25.

Madde 20: “Tekâlifî mukarrere nizamâtımahsusasına tevfikân kâffeî tebaa beyninde herkesin kudreti nisbetinde tarh ve tevzi olunur.”

Madde 25: “Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsumat nâmiaherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.”

Madde 96: “Tekalifi devletin hiçbir bir kanun ile tayin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihzal olunamaz.”

Maddelerde belirtildiği gibi ödeme gücünün esas alınacağı ve kanunsuz vergi alınmayacağı belirtilmiştir. Bu şekilde keyfi vergi uygulamasının da önüne geçilmek istenmiştir. Yalnız belirtmek gerekir ki, kanunsuz vergi alınmayacağı maddesi Kanun-i Esasi ile ilk kez kabul edilmesine rağmen, tümüyle vergileme yetkisini idareye devreden bir hükme yer verilmemiştir²²⁶.

2.4.2. II.Meşrutiyet

1908 yılında İttihat ve Terakkicilerin de etkisiyle II.Abdülhamit II.Meşrutiyeti ilan etmek zorunda kalmıştır. Yeniden yürürlüğe giren Kanun-i Esasi’de köklü değişiklikler yapılarak hukuk devletinin gelişiminde önemli adımlar atılmıştır. Padişahın yetkileri meclis yani yasama organı lehine sınırlandırılmış, padişahın Bakanlar Kurulu üzerindeki ağırlığı kaldırılmıştır. 1908 değişiklikleri, hukuk devletinin gelişimi açısından değerlendirildiğinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Vergileme alanındaki batılı ülkeleri örnek almak kağıt üzerinde kalmıştır²²⁷.

2.4.3. Meşrutiyet Dönemleri Sonrası Vergi Sistemlerine Karşı Çıkan Toplumsal Mali Tepkiler ve Sonuçları

Meşrutiyet dönemleri sonrası Anadolu’nun birçok yerinde irili ufaklı isyanlar çıkmıştır. Tokat, Ayaş (Ankara), Denizli, Burdur, Edirne, Marmara Adası, vb. Bunlardan en önemlileri diğerlerine göre büyük çaplı oldukları için Erzurum, Kastamonu ve Sinop İsyânları’dır²²⁸.

²²⁵ 1876 Kanuni Esasi, <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, (Erişim Tarihi:21.10.2018).

²²⁶ Mustafa Atmaca, “Anayasa Bağlamında Vergilendirme Yetkisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, **Vergi Dünyası**, Sayı:416, 2016, s.83.

²²⁷ N. Ay, s.500.

²²⁸ Mehmet Serhat Yılmaz, “II.Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı:30, 2011, ss.123-124.

i. Erzurum İsyanı

Erzurum'da yaşanan ağır kış şartları nedeni ile birlikte uygulanan ağır vergi yükü köylünün topraklarını terk edip gitmelerine neden olmuştur. Bunun yanında Erzurum için iki yeni verginin daha devletçe uygulamaya konulması ile halk daha da zor duruma düşmüştür. Yeni konulan vergilerden olan Şahsi Vergi kişiler üzerinden alınırken, Hayvanat-ı Ehliye Rüsümü evcil hayvanlar üzerinden alınmaktaydı. Bu yeni vergilerin yarattığı gergin hava ile halk şehirde isyan başlatıp ve bu vergilerin kaldırılmasını hükümetten talep etmiştir. Hükümetten cevap gelene kadar şehirde protesto gösterileri devam etmiş ve esnaf kepenk kapatarak tepki göstermiş, memurlar işine gitmemiştir²²⁹. Ayrıca bu iki verginin yanında mültezimlerin halktan savaş olmadığı halde Haraç toplaması halkı daha da çileden çıkarmıştır. Ayaklanmayı idare edenler, Abdülhamit yönetimine karşı üçlü ittifak kurmuşlardır. Ruslar-Ermeniler, İttihat-Terakki Cemiyeti ve Prens Sabahattin yanlıları olarak dayanışma içinde olmuşlardır. Buradaki Rus ve Ermenilerin amacı, yardım etmek bahanesi ile Osmanlı'nın içişlerine karışıp, topraklarını parçalayarak kendi toprakları arasına katmaktır²³⁰. Halk, 1905 yılının ilk aylarında valiye dilekçe vererek bu ağır vergilerin kaldırılmasını talep etmiştir. Talepleri sonuçsuz kalınca da Şubat 1906 yılında ilk isyan Erzurum'da başlamıştır. İsyanın bu denli büyümesinin sebebi ise, askerlerin, komutanların ve halkın saygı duyduğu Müftü Lütfullah Efendi'nin de halkın yanında durarak halka destek vermesidir. İsyan sonucunda vergilerin Erzurum vilayeti ve kazalardan alınması durdurulmuştur. Erzurum'dan sonra Anadolu'nun birçok yerinde vergi isyanları başlamıştır²³¹.

ii. Kastamonu İsyanı

Kastamonu'da çıkan isyanın nedeni de Erzurum'da çıkan ile aynıdır. Konulan yeni vergiler burada yaşayan halk için de ağır yük oluşturduğu için halk isyan başlatmıştır. Asıl sebep ise, Şahsi Vergi'nin buradaki geçimini zor sağlayan halktan alınması fakat zenginlik ve lüks içinde yaşamını sürdüren Kastamonu Valisi Enis Paşa'dan alınmamasıdır. Bu durumdan hoşnut olmayan halk, 1906 seçimlerini fırsat bilerek seçimleri boykot etmiştir ve askeriyeden belediye harcamalarını denetlemesini talep etmiştir²³². Bunlara rağmen halkın isteklerinin yine de dikkate

²²⁹ İpek, s.60.

²³⁰ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss.45-47.

²³¹ Pur, ss.97-103.

²³² Yılmaz, s.127.

alınmamış olması halkı daha da çileden çıkarmış ve telgrafhaneyi ele geçirmelerine sebep olmuştur. Halk eline geçirdiği bu telgrafhaneden 10 gün boyunca İstanbul Hükümeti'ne vergilendirme ile ilgili şikayetlerini bildirmiş ve valinin görevden alınmasını talep etmiştir²³³.

Saraydan istekleri sonuçsuz kalan isyancılar için vali, askeriye isyanı durdurma emri verdiği hâlde askeriyenin zayıflığından ve halk ile karşı karşıya gelmek istememsinden dolayı askeriye bu isyana karışmamıştır. Son çare olarak vali isyancılara bir heyet göndererek isyanı bastırmalarını talep etmiştir. Fakat vazgeçmeyen halk, saray tarafından valinin görevden alınma işleminin imzalanmasına kadar görüşmeye gelen heyet yetkililerini rehin almıştır. En sonunda halk isyanında başarılı olmuş ve Kastamonu valisi ile defterdar görevden alınmıştır²³⁴.

iii. Sinop İsyanı

Sinop İsyanının çıkış nedeni ise vergilerden zaten bunalan halkın başına yolsuzluklar yapan mutasarrıfın olmasıdır. Şöyle ki, o dönem Sinop hapishanesinde bulunan Çerkes Gül Hasan adındaki kişi daha cezası bitmeden mutasarrıf tarafından cezaevinden çıkarılmıştır. Çıktıktan birkaç gün sonra eşkıyalık hareketlerine devam eden hatta cinayet ve hırsızlık suçu işleyen, köylüyü haraca bağlayan bu haydut köylüyü canından bezdirmiştir. Bu sırada halk bu kişinin cezaevinden erken çıkmasında mutasarrıfın da parmağı olduğunu anlayınca harekete geçmiştir²³⁵. Yapılan yolsuzluklara daha fazla dayanamayıp meydana toplanan halk, telgrafhaneye gitmiştir. Her saat İstanbul Hükümeti'nde durumu belirten yolsuzlukların anlatıldığı telgraflar çekilmiştir. Mutasarrıfın görevden alınması sonucu rahat nefes alan halk, 'Padişahım çok yaşa' diyerek sevincini yaşamıştır. Burada isyanın nedenine baktığımızda, halkın padişaha veya İstanbul Hükümeti'nde karşı değil, mutasarrıfın yolsuzluklarına karşı isyan ettiğini görmekteyiz²³⁶.

iv. Çarşamba Kazası İsyanı

Hazinenin nakit ihtiyacı oluşması sonucunda muhassılın bu ihtiyacı karşılamak için halkın vergi yükünü artırılması fikri halk tarafından yanlış

²³³ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., ss.229-231.

²³⁴ İpek, s.61.

²³⁵ İpek, ss.61-62.

²³⁶ Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., ss.231-232.

anlaşılmıştır. Muhassıl hasat dönemi olduğu için halkın elinde yeterli kaynak vardır düşüncesi ile halktan peşin vergi toplamak istemiştir. Toplanan bu peşin vergiler daha sonra toplanacak olan vergilerden mahsup edilecektir. Fakat halk bu verginin ek bir vergi olarak toplanacağını düşündüğü için bölgenin önde gelenlerinin kışkırtmaları sonucu bu isyanı başlatmıştır. Yöneticiler tarafından halka bu vergi doğru şekilde anlatılmış böylece toplanmak istenen vergiler halktan tahsil edilmiştir²³⁷.

v. Akdağ İsyanı

Bozok Sancağı'na bağlı olan Akdağ'da çıkan isyanın nedeni, muhassılların vergilemedeki yolsuzluklarıdır. Muhassıllık kendisinin görevine son verildiğini halka duyurmasına rağmen halk vergi borçlarının affedilmesi gerekçesini ileri sürerek vergi borçlarını ödemeyi reddetmişlerdir. Bu isyan ile vergi tahsilatları gecikmiş ve eşkıyaların da olaylara destek çıkması ile can ve mal kayıpları meydana gelmiştir. İsyan kolluk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır²³⁸.

vi. Tokat İsyanı

Muhassılın vergilemedeki yeni uygulamalardan sonra tekrar tahrir işlemi yapmasına engel olanlar tarafından başlatılan bir isyandır. Kısa sürede çevre iller olan Samsun ve Amasya'ya da sıçramıştır. Vergilerin tahsilatında gecikmeler yaratan bu isyan askeri birlikler tarafından bastırılmıştır²³⁹.

vii. Denizli İsyanı

Denizliye muhassıl olarak atanan Osman Ağa'nın vergi ile ilgili baskı, zulüm ve haksız uygulamaları karşısında ayaklanan halk, önce muhassıla hakaret etmiştir. Bunun üzerine kaymakam ve naibin halka hakaret etmesiyle iyice patlak veren olay iki tabur askerin Denizli'ye gelmesiyle ve muhassılın değiştirilmesi kararıyla bastırılmıştır²⁴⁰.

viii. Burdur İsyanı

Burdur'da yaşayan halktan herkesin gelirine göre alınan vergiyi, orada yaşayan ve halkın ileri gelenlerinden sayılan birkaç kişi tarafından bu verginin fazla alındığı düşüncesi yayılmış ve vergileri ödememişlerdir. Meclis üyeleri bu kişilerin

²³⁷ İpek, s.55.

²³⁸ İpek, s.56.

²³⁹ İpek, s.56.

²⁴⁰ Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı..., s.137.

toplumda karışıklık çıkarmak istediklerini anladıkları için gerekli tedbirleri almışlardır. Fakat alınan tedbirlere rağmen isyancıların sayısının giderek artması ve silahlanmaları, çevre illere, kazalara olayların sıçraması ve ölümlü sonuçlar doğurması engellenememiştir. Bunun sonucunda bölgeye askeri birlik sevk edilmiş ve olaylar bastırılmıştır²⁴¹.

ix. Yalvaç İsyanı

Burdur'da çıkan isyanın çevre kazalara yansması olarak karşımıza çıkan Yalvaç isyanıdır. Eğirdir ve Yalvaç kazalarına bakan tek muhassıl vardır. Bu muhassıl Eğirdir'de ikamet edip vekili de Yalvaç'ta bulunmaktaydı. Fakat muhassıl vekili Yalvaç halkı tarafından istenmeyen bir kişi olduğu için halk ödemesi gereken vergileri ödememiş ve muhassılın konağını basarak görevden ayrılmasını istemiştir. Bunun üzerine halkın istediği kişi olan Hacı İbrahim Efendi yeni muhassıl olarak göreve başlamıştır²⁴².

x. Ayaş İsyanı

Ankara sancağına bağlı Ayaş kazasında çıkan isyan kısa süre içerisinde büyüyerek büyük bir tepki haline dönüşmüştür. Verginin tevzii ve takdirinden dolayı halkın başkaldırısı olarak gözüken bu isyanın bastırılması için merkez, bu bölgeye bir süvari alayı göndermeyi kararlaştırmış olsa da aynı zamanda Edirne civarında patlak veren vergi isyanları yüzünden süvari alayı Ayaş'a gönderilememiştir. İsyanın merkezi hükümet tarafından bastırılmayacağına anlaşılması üzerine son çare olarak Tayyar Paşa emrindeki alay Ayaş'a gelerek isyanı bastırmıştır. Daha sonra bu isyanın çıkış nedeni, araştırıldığında gerçekten halktan alınan vergilerin ödeme gücünün çok üstünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Ayaş'ın bağlı olduğu Ankara eyaletine bildirilerek sorunun tekrar incelenmesi istenmiştir²⁴³.

²⁴¹ Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı..., ss.131-133.

²⁴² Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı..., ss.135-136.

²⁴³ Çakır, Tanzimat Dönemi Osmanlı..., ss.134-135.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ MODERNLEŞME HAREKETLERİNİN VERGİ YAPISI ÜZERİNE ETKİSİ

Bu bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nde modernleşen mali yapı, yıllar itibariyle Türk vergi sisteminin modernleşen bir yapıya kavuşturulması ve günümüzde modernleşme anlayışı ve vergiler anlatılmaktadır.

3.1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE MODERNLEŞEN MALİ YAPI

23 Nisan 1920'de kurulan TBMM'ne bütün yetkiler, halk adına verilmiştir. TBMM'de kanun çıkarma sürecinin uzun zaman alması nedeniyle işlemleri hızlandırmak için TBMM'nin kurulduğu yıl Başkomutanlık Kanunu çıkarılarak TBMM'nin bütün yetkileri 3 aylığına Mustafa Kemal'e verilmiştir. Mustafa Kemal, Sevr Antlaşmasını ve Muharrem Kararnamesini reddetmiş, Osmanlı'dan kalan dış borçları kabul etmiş ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu borçları ödeyeceğini bildirmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal, Başkomutanlık Kanunu'nun verdiği yetkiyi kullanarak Tekâlif-i Milliye Emirleri (Ulusal Yükümlülükler) çıkartarak mali yükümlülükler koymuştur²⁴⁴.

Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan mali sorunlara bakacak olursak; Maliye İdaresi'nin ve vergi sisteminin modernizasyonu, gelir yetersizliğine çare bulunması, kapitülasyonların ve Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kaldırılması, ülkedeki doğal tekellerin millileştirilmesi, Merkez Bankası'nın kurularak para ve maliye politikalarının desteklenmesi, denk bütçe uygulaması ile mali disiplinin sağlanması, savaş yıkımı ve altyapı sorunlarının çözüme kavuşturulması olarak sayılmaktadır²⁴⁵. TBMM, ülkedeki rejim meselesini bile çözüme kavuşturmadan önce maliye politikaları belirleyerek ülke ekonomisini de sağlam bir temele oturtmaya çalışmıştır. Yani TBMM Lozan Antlaşması'na katılmadan önce görüşmeler sırasında uzlaşmaya varılamayan mali sorunlar arasında yer alan kapitülasyonları, Düyun-u Umumiye ve

²⁴⁴ Eroğlu, s.71.

²⁴⁵ Güneri Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2008/384, 2008, s.11.

Gümrük konularını bir an önce çözüme kavuşturmak istemiştir. Bu durum İzmir İktisat Kongresi'nin hemen toplanmasından anlaşılmaktadır²⁴⁶.

Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda bağımsızlık savaşından çıkmış olan Türkiye'nin ekonomik yapısı, güçlü bir milli ekonomi görünümüne sahip değildi. Ekonomiyi onaracak ve düzluğe çıkaracak güçlü bir ekonomik sistem aranmak zorunda kalan devlet, ekonominin sorunlarını ve yapısını daha iyi anlamak için 17 Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi'ni toplamıştır. Kongrede alınan kararlar 1923-1929 arası dönemin iktisat politikalarının temelini oluşturması yönünden önemlidir²⁴⁷. İzmir İktisat Kongresi, Manisa ili delegesi Kazım Karabekir Paşa başkanlığında sanayiciler, tüccarlar, işçiler ve çiftçilerin katılımları ile toplanmıştır. Kongrede alınan en önemli kararlara değinecek olursak; yerli üretime geçilmesine öncelik verilecek, lüks ithalattan kaçınılacak ve yabancı sermayeye izin verilerek ekonomik gelişme sağlanmaya çalışılacaktır²⁴⁸.

İzmir İktisat Kongresi'nden sonra 1923-1929 yılları arasında devletin özel sektörü desteklemesi ve özel girişim yoluyla piyasa şartlarında sanayileşme, liberal iktisat politikaları hâkim düşünce olmuştur²⁴⁹. Daha sonra 1929'da meydana gelen dünya ekonomik krizini klasik görüş çözemediği için Keynes çözüm olarak devletin ekonomiyeye müdahalesi ile krizin aşılabacağını ileri sürmüştür. Bu şekilde aşılacak kriz, Türkiye'de ve birçok ülkede devletçi ekonomik modelin benimsenmesine neden olmuştur. Yine bu dönemde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği'nin planlı ekonomiyeye geçiş modeli ülkede başarılı olduğu için Türkiye, korumacı ve müdahaleci devletçi ekonomik modeli daha da benimsemiş ve uygulamaya başlamıştır²⁵⁰.

Cumhuriyetin kuruluşunun ardından ekonomik olarak da bağımsızlığın güçlendirilmesi ve bağımsız ekonomisi olan bir devlet modeli yaratabilmek için 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile sanayi işletmeleri Kazanç, Müsakkafat ve Arazi Vergilerinden muaf tutulmuştur. 1929 Dünya

²⁴⁶ Akalın, s.25.

²⁴⁷ Hasan Özyurt, "Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı:19, 1981, ss.120-121.

²⁴⁸ Savaş Durmuş, "Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)", **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:12, 2016, s.158.

²⁴⁹ Durdu Mehmet Kaya, "Camilla Jacquart'ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, 2008, s.223.

²⁵⁰ Durmuş, s.159.

Ekonomik Buhranı'nın çıkması üzerine ve ülkede teşvik tedbirlerine karşı duyarlı olmayan iş adamlarının varlığı üzerine teşvikler ekonomi için olumlu etki yaratmamıştır²⁵¹.

1920-1930 yılları arasında ekonomide devletin ağırlığı yerine millileştirme çabaları dikkat çekici olmuştur. 1929 Ekonomik Buhranı'na çözüm olmayan Klasik akımın “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” politikası bu dönemde Türkiye'de de önemini yitirmiştir. Devletin ekonomiye müdahalesi ve düzenleyici rolü etkin olarak kullanması ekonomide devletçilik politikasına geçişi hızlandırmıştır²⁵².

Cumhuriyetin kuruluşundan beri on yıllık süre içinde Türkiye'de sanayileşme ve kalkınma girişimleri başarılı olamadığı için ve Dünya Ekonomik Buhranı'nın en çok tarıma dayalı ekonomileri olumsuz etkilemesi üzerine planlı bir iktisadi ve sosyal sistem benimsenmiştir ve BBYSP hazırlanmıştır. 17 Nisan 1934'de kabul edilen BBYSP'nin başarılı uygulanmasının sebebi devletçilik ilkesidir. Planın temel amaçlarına bakıldığında, ülkenin dışa bağımlılığını azaltmak, tarım ülkesi olmaktan çıkıp yeni sanayi kollarını kurmak ve kurulacak bu sanayi kollarının hammaddelerinin ülke içinde olmasına önem verilecektir²⁵³. Birinci Plan'ın başarılı olması sonucu 1938-1942 yıllarını kapsayan İBYSP uygulamaya başlanmıştır. İlk plandan farklı olarak, ara ve yatırım mallarının yurtiçinde üretimini hedefleyen ve demir-çelik sanayinde ilk adımların atılmasını sağlayan bu plan, 2. Dünya Savaşı'nın başlaması, Atatürk'ün ölümü gibi nedenlerden dolayı uygulama alanı bulamamıştır²⁵⁴.

1946'da çok partili hayata geçilmesi ile halk, seçim vasıtasıyla iktisat politikalarının oluşumunda belirleyici bir faktör haline gelmiştir. 1946 seçimlerinde Demokrat Parti (DP) iktidara gelemese bile iktidarda olan CHP, liberal politikalara yönelmeye başlamıştır. Çok partili hayat ile birlikte ithalat serbestleştirildi, dış açıklar arttı, devlet dış yardım ve dış kredi almaya başladığı için yabancı sermayeye bağımlılık arttı ve 1946'da Türkiye'nin ilk devalüasyonu* meydana gelmiştir. Yine

²⁵¹ İsmail Türk, “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.18.

²⁵² Mustafa Albayrak, “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm: Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:5 Sayı:18, 1996, s.101.

²⁵³ Ali Nejat Ölçen, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.139.

²⁵⁴ Özyurt, s.128.

aynı yıl Türkiye, Uluslar arası Para Fonu'na (IMF) ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne (OECD) üye olmuş, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile dış yardımları almaya devam etmiştir²⁵⁵.

1954'e kadar liberal politikalar uygulanırken, 1954'den sonra aşırı dışa açılan ekonomi yurtiçi yatırımlara önem vererek dışa kapalı bir hal almaya başlamıştır. 1973 Petrol Krizi'nden sonra uygulanan bütçe ve kamu açıkları politikaları 1980 yılında tıkanığında 24 Ocak İstikrar Programı Kararları'nın alınması kaçınılmaz olmuştur. Kararların genel olarak üç amaçta birleştirildiği görülmektedir. Bunlar; ülkedeki enflasyonun düşürülmesi, ekonomiyi dışa açarak ülkeye döviz girişi sağlamak ve piyasa ekonomisini canlandırmaktır. Böylece ülkede liberalleşme dönemi başlamıştır. Bu durumlar ülke ekonomisi için iyiye giderken 1990 yılında Körfez Krizi'nin patlak vermesi ile 5 Nisan 1994'de İstikrar Tedbirleri alınmıştır. Türk lirası devalüe edilerek dış ticaret açığı kapatılmaya ve özelleştirme politikaları ile mali kriz aşılmaya çalışılmıştır²⁵⁶.

2001 yılında yaşanan finansal krizin Türk ekonomisinde, küreselleşmenin getirdiği hızlı sermaye akışları karşısında adaptasyon sorunu yüzünden çıkmış yapısal sorunlara bağlı olduğu kabul edilmektedir. Bu yapısal krizin aşılması amacıyla IMF ile görüşmeler yapılmış ve 14 Nisan 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP) yayınlanmıştır. Bankacılık sektörünü düzenlemek ve para ve maliye politikaları ile enflasyonu düşürmek ve kamu harcamalarını azaltmak programın hedefleri arasındadır²⁵⁷.

3.1.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mali Modernleşme

Osmanlı Devleti içinde yapılan modernleşme hareketlerinden farklı olarak bütüncül bir çağdaşlaşmayı benimseyen Atatürk, siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel çağdaşlaşmanın birlikte yapılması gerektiğini savunmuştur. Siyasal alanda yapılan rejim değişikliği ile Osmanlı'daki teokratik yapı yerine demokrasi ile

*Devalüasyon: Devletin paranın dış değerini düşürerek gelir elde etmesidir. Yani, ülkenin resmi yerli para biriminin diğer dövizler karşısında değerinin düşürülmesiyle, ülkenin ithal edeceği malların fiyatları artmış, ihraç edeceği malların fiyatları düşmüş olur. Daha çok altın veya döviz karşılığında düşürülen paranın değeri ile devlet, kamu geliri elde etmiş olur. (Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, s.126).

²⁵⁵ Mutlu, ss.94-95.

²⁵⁶ Hüseyin Akyıldız, ve Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:9, Sayı:1, ss.55-56.

²⁵⁷ Sevinç Yaraşır Tülümce ve Özay Özpençe, "Türkiye'de Özel Tüketim Vergisi ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Analizi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:49, 2014, ss.282-283.

yönetilen ülke modelinin getirilmesi, ekonomik alanda iktisat kongreleri ile ve planlı ekonomi modeli ile ülke ekonomisinin bağımsızlığının benimsenmesi, sosyal ve kültürel olarak da Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların siyasal hayata katılmaları gibi birçok örnek Atatürkçü çağdaşlaşma olarak sayılmaktadır²⁵⁸.

Cumhuriyet dönemi mali devrimlerine bakacak olursak²⁵⁹;

- i. Denk bütçe uygulaması, kamu finansmanı için dış borç almamak, Merkez Bankası'nın kurulması gibi hedefler uygulanacak
 - ii. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde varlığını sürdüren Düyun-u Umumiye İdaresi ve bunun gibi mali vesayet altındaki kurumların tasfiye edilmesi
 - iii. Merkez Bankası'nın kurulması ile maliye ve para politikalarının desteklenmesi
 - iv. Osmanlı zamanında uygulanan şer'i ve örfi vergi uygulamalarının kaldırılarak yerine batılı modern vergi sisteminin getirilmesi ve çağdaş verimli vergi sistemi uygulaması
 - v. Vergi sistemini modern hukuk sistemi içinde oluşturarak vergi yargısını tüm mükelleflere ayırım yapmadan uygulamak, aynı vergiler yerine nakdi vergilemeyi tercih etmek
 - vi. Yeni kurulan devletin mali itibarı için Osmanlı zamanından kalan borçların ödenmesini kabul etmek
- olarak sayılmaktadır. Bu devrimlerle mali politikalar mali bağımsızlık doğrultusunda şekillenmiş olacaktır.

3.1.2. Maliye Bakanlığı Kuruluşu

Osmanlı'dan günümüze kadar çeşitli isimlerle varlığını sürdüren Maliye Bakanlığı aşağıdaki gibi çeşitli isimlerle anılarak günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Hazine-i Amire olarak kurulmuş ve

1837'de Maliye Nezareti

²⁵⁸ İsmet Giritli, "Atatürkçü Çağdaşlaşmanın Türk Toplumundaki Sonuçları, Atatürk Kültür", Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-02/ataturkcu-cagdaslasmanin-turk-toplumundaki-sonuclari> (Erişim Tarihi:02.03.2019).

²⁵⁹ Akalın, ss.48-49.

1926'da Maliye Vekaleti

1946'da Maliye Bakanlığı

1983'de Maliye ve Gümrük Bakanlığı

1993'de Maliye Bakanlığı

2018'de Hazine ve Maliye Bakanlığı gibi isimler alarak günümüze kadar gelmiştir. İsmi sürekli değişse de bakanlığın idari yapılanmasında pek değişiklik olmamıştır²⁶⁰.

TBMM'nin kurulmasının ardından Maliye Bakanlığı Ankara'daki hükümet konağında görevine başlamıştır. Tabi 1920 yılında meclisin kurulmasına rağmen hemen bütçeler hazırlanamamıştır. Bunun yerine geçici bütçe uygulamaları ile harcamalar yapılmaya devam edilmiştir. 1926 yılına gelindiğinde ise ilk bütçe hazırlanarak uygulamaya konulmuştur²⁶¹.

1933 yılında çıkarılan 2265 sayılı kanunun 1936 yılında yapılan değişikliğine göre İstanbul'da çeşitli semtlerde ayrı gelir tahakkuk ve tahsil daireleri kurulmuştur. Ayrıca para basmadan sorumlu tutulan Darphane ve Damga Matbaası Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü altında birleştirilmiştir. Bu düzenlemeler Maliye Bakanlığı Teşkilat Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır. 1950 yılında çıkarılan kanunla tekrar bir düzenlemeye gidilmiş, Maliye Bakanlığı'nın merkez ve taşra teşkilatı Gelirler Genel Müdürlüğü altında birleştirilmiştir²⁶².

4 Ocak 1961 tarihinde Vergi Usul Kanunu (VUK)'un yürürlüğe girmesiyle vergi ile ilgili olan tarh, tahakkuk ve tahsil birimleri Maliye Bakanlığı bünyesinde toplanmıştır. İtiraz ve Temyiz Komisyonları kurularak vergi yargısı ile ilgili düzenlemelerin de tamamlanmasıyla maliye teşkilatında büyük reform gerçekleştirilmiştir. Böylece illerde ve gerekli görülen ilçelerde vergi idareleri kurulmuş, vergi idaresi olmayan ilçelerde ise mal müdürlükleri vergi idaresinin görevlerini yürütmüştür²⁶³.

²⁶⁰ Meriç, s.119.

²⁶¹ Açar, ss.428-429.

²⁶² Meriç, s.121.

²⁶³ Açar, ss.429-430.

2003 yılında yapılan en büyük köklü değişiklik ise Osmanlı'nın son dönemlerinden beri kullanılmakta olan 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu bünyesinde barındırdığı eksikliklerden dolayı kaldırılarak yerine günümüz şartlarına uygun olan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (KMYKK) getirilmiştir. 1050 sayılı kanunun değişen mali koşullara cevap vermekten uzaklaşması ve Türkiye'nin o yıllarda yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu IMF, Dünya Bankası ve üyelik müzakerelerine başladığı Avrupa Birliği (AB) ile yapılan antlaşmalar ve görüşmeler çerçevesinde mali alanda reformlar kaçınılmaz olmuştur²⁶⁴.

KMYKK ile ülkemizdeki kamu mali yönetim sistemi yeniden düzenlenmekte, devlet birimleri arasında ortak terminoloji oluşturulması, devlet muhasebesi, mali raporlama ve mali istatistiklerin hazırlanması, merkezi yönetim bütçesinin kapsamı gibi konularda uluslararası gelişmelere uygun yeni reformlar getirilmektedir. 2003 yılında resmi gazetede yayımlanan kanun dokuz bölüme ayrılmıştır ve içinde 83 madde vardır. 2004 yılında yürürlüğe girmesi beklenirken gerekli hazırlıklar tamamlanamadığı için 2005 yılında kısmen yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında ise bütün kamu kuruluşlarınca uygulanmaya başlanmıştır²⁶⁵.

Yeni kamu mali yönetim ve kontrol sisteminin dayandığı temel unsurlar kısaca şunlardır²⁶⁶:

- Mali saydamlık
- Hesap verme ve yönetim sorumluluğu
- Kaynakların etkili, ekonomik ve verimli kullanımı
- Stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme
- Çok yıllık bütçeleme (orta vadeli harcama programı)
- Tahakkuk esaslı muhasebe
- Mali istatistikler ve faaliyet raporlarının yayımlanması
- İç kontrol sistemi
- Etkin bir iç denetim

²⁶⁴ Kadir Kartalci, **Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s.145.

²⁶⁵ Erkan Karaarslan, "Tahakkuk Esaslı Muhasebe ve Devlet Hesaplarında Şeffaflık", **Mali Kılavuz Dergisi**, Sayı:15, 2002, s.68.

²⁶⁶ Ekrem Candan, "Bakan ve Üst Yöneticilerin Görev, Yetki ve Sorumluluklarına İlişkin Değerlendirmeler", **Güncel Mevzuat Dergisi**, Sayı:11, 2006, s.2.

- Dış denetim

2004 yılında uluslar arası standartlara uygun olan analitik bütçe sınıflandırma usulüne geçilmiştir. Gelişen internet ağı ile 2001 yılında başlayan e-bütçe uygulaması tüm kurumlarda 2005 yılından itibaren uygulamaya konulmuştur. KMYKK çerçevesinde oluşturulan orta vadeli mali plan çıkarılmak suretiyle çok yıllık bütçeleme anlayışına geçilmiş, konsolide bütçe uygulaması kaldırılarak ilk defa merkezi yönetim bütçesi yürürlüğe girmiştir²⁶⁷.

Son dönemde IMF, Dünya Bankası ve AB gibi uluslar arası kuruluşların baskıları sonucu 2005 yılında çıkarılan 5345 sayılı kanun ile Maliye Bakanlığı'na bağlı birim olarak Gelir İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Gelir İdareleri'nin mükelleflerin ihtiyaçlarına gerekli ölçüde cevap verememesinden dolayı da bu idareler yapılandırmaya gidilmiştir. Gelir İdaresi'nin özerk bir yapıya kavuşturulması, mükellef odaklı olması (farklı özelliklere sahip mükelleflerin vergiye uyumları için Gelir İdaresi'nin uygun stratejiler geliştirmesi), performans yönetim ile kurum çalışmalarının önceden belirlenen hedefler doğrultusunda başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, gelişen internet, telefon ve iletişim merkezleri aracılığıyla mükelleflere her türlü bilgi ve yardımın ulaştırılması yapılandırılmaya gidilen konular arasındadır²⁶⁸.

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın kurulması ile vergi denetiminde bir bütünleşme sağlanamamıştır. Çünkü Gelir İdaresi Başkanlığı vergi denetiminden sorumlu kurum değil, vergi denetimden sorumlu farklı birimler Maliye Bakanlığı bünyesinde yer almaktadır. 1 Ağustos 2010 tarihli Resmi Gazete 'de yayımlanan kanunla, Maliye Bakanlığı içerisinde Vergi İnceleme ve Denetim Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur. 10 Temmuz 2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Kararname ile, doğrudan Bakana bağlı olarak faaliyet gösteren Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurulmuştur. Söz konusu Kararname ile Maliye Başmüfettişi, Baş Hesap Uzmanı ve Gelirler Başkontrolörü kadrolarında bulunanlar Vergi Başmüfettişi kadrolarına; Maliye Müfettişi, Hesap Uzmanı ve Gelirler Kontrolörü ile Vergi Denetmeni kadrolarında bulunanlar Vergi Müfettişi kadrolarına; Maliye Müfettiş Yardımcısı,

²⁶⁷ Türkiye Cumhuriyet Maliye Bakanlığı Tarihçesi, <http://www.maliye.gov.tr/bakanlik-tarihcesi> (Erişim Tarihi:10.03.2019).

²⁶⁸ Ümit Güner, **Türkiye'de Vergi Bilincinin ve Vergi Ahlakının Oluşmasında Gelir İdaresi'nin Rolü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008, ss.98-104.

Hesap Uzman Yardımcısı ve Stajyer Gelirler Kontrolörü ile Vergi Denetmen Yardımcısı kadrolarında bulunanlar da Vergi Müfettiş Yardımcısı kadrolarına atanmıştır. Merkez; Başkan, Başkan Yardımcıları, Grup Başkanları ve Vergi Müfettişleri'nden oluşmakta, taşrada ise yine defterdarlık ve mal müdürlükleri yer almaktadır²⁶⁹.

3.2. TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN MODERNLEŞEN BİR YAPIYA KAVUŞTURULMA SÜRECİ

Türkiye'de vergilendirme yetkisi TBMM'ne aittir. Fakat Lozan Antlaşması'nın vergileme yetkisi açısından kısıtlayıcı hükümlerinin bulunması TBMM'ne tam olarak vergilendirme serbestini hemen sağlayamamıştır. Örneğin Gümrük Vergileri bu kısıtlama dolayısıyla ancak 1928 yılından itibaren uygulamaya konulabilmiştir²⁷⁰.

Osmanlı zamanında halktan alınan Ağnam Vergisi (Hayvanlar Vergisi) Osmanlı Devleti'nde 1919 yılında 4 katına çıkarılmıştır. TBMM açıldıktan sonra halk arasında yayılan söylentilerin bu verginin TBMM tarafından 8 katına çıkarılacağına artması üzerine TBMM ilk kanunu vergi üzerine çıkarmıştır. Bu çıkarılan kanunda, toplanmakta olan Ağnam Vergisi'nin hâlâ Osmanlı zamanında alınan oran kadar toplanacağına açıklaması yapılmıştır. Adı, numarası, kabul ve yürürlük tarihi bulunmayan bu kanun sadece bir cümle şeklindedir. 1924 yılına kadar bu isimle toplanmaya devam eden Ağnam Vergisi, 1924 yılından sonra Sayım Vergisi olarak alınmaya devam etmiştir²⁷¹. Ayrıca 1939'da yaşanan Büyük Buhran sonrası Türkiye'de izlenen vergi politikalarında 1937 yılında Anayasa'ya giren devletçilik ilkesi etkili olmuştur²⁷².

Osmanlı'da uygulanmakta olan vergiler TBMM tarafından daha sonra kaldırılıp yerine Avrupa ülkeleri örnek alınarak (özellikle Almanya) yeni vergiler getirilmiştir. Osmanlı'da kullanılan vergilendirme sistemi tamamen terk edilerek batı

²⁶⁹ Ferhat Akbey, "Türkiye'de Vergi Denetimi ve Gelirleri Üzerine Bir İnceleme", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:1, 2014, ss.75-77.

²⁷⁰ Mutlu, s.132.

²⁷¹ Eroğlu, ss.71-72.

²⁷² Dilek Göze Kaya ve Ayşe Durgun, "1923-1938 Dönemi Atatürk'ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:19, 2009, s.244.

örnek alınarak, Türkiye’de gerçek anlamda vergilendirme sisteminin Cumhuriyet ile oluşturulduğu görülmektedir²⁷³.

Atatürk’ün maliye politikasının temel amacı devlet gelir ve giderlerinin yani hazinenin yurt içinde ve yurt dışında güçlü olmasını sağlamaktır. Bu amaç gerçekleştirilir iken de vergiler, halk üstünde işkenceye dönüşmeden sağlanmalıdır. Vergi artışlarının halkın gelir düzeyi ile orantılı bir şekilde artması, Atatürk’ün temel amacının kolay gerçekleştirmesini sağlar. Nitekim Atatürk döneminde halka ağır yük getiren ve sosyal zararları olan bütün vergiler kaldırılarak, halkın gelir düzeyine göre ayarlanabilen vergiler getirilmiştir. O günlerde çağdaş maliye politikasının amacı olan Kemalist maliye politikasıyla vergilerin olumsuz ekonomik etkileri ile üretimin azalması önlenecektir. Bunun için de olumsuz etki yaratan bütün vergi, resim ve harçlar kaldırılmıştır²⁷⁴.

Vergi yapısı incelenirken dolaylı ve dolaysız vergi ayrımı yapmak bazen yanlış sonuçlar doğurabilir. Çünkü Osmanlı zamanında ve Cumhuriyet’in ilk kurulduğu yıllarda harçlar dolaysız vergiler olarak sayılırken, daha sonra dolaylı vergiler kapsamına alınmıştır. Vergi adaletini değerlendirmek açısından bir ölçüt sayılabilecek dolaylı-dolaysız vergi ayrımında dolaylı vergiler vergi sistemini daha adaletli hâle getirmektedir²⁷⁵.

Osmanlı ekonomisinin uzun süre Aşar Vergisi’ne dayandığı düşünülürse dolaysız olan bu vergi ile vergi sisteminin adaletsiz olduğu görülmektedir. Bir ekonominin büyük ağırlıkta dolaysız vergilere dayalı olması vergilemede ödeme gücü ilkesine uyularak adaletli hâle getirilebilmektedir. Osmanlı zamanındaki bu eksiklik Cumhuriyet Dönemi’nde fark edilip vergi sistemi dolaylı vergiler ağırlıklı olarak düzenlenmiştir. Yine Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri arası farklılıklara baktığımızda dolaylı-dolaysız vergilerin yapısının da değiştiği belirtilmelidir. Aşar ve Temettü Vergileri’nin adlarının zamanla Kazanç ve Hayvan Vergileri olmuş daha sonra yine isim değiştirerek Gelir ve Kurumlar Vergileri’ne dönüşmüşlerdir. Dolaylı

²⁷³ Erol Ulusoy, “Modern Türk Hukukunun Oluşumu ve Gelişimi” <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html> (Erişim Tarihi:10.03.2019).

²⁷⁴ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:6, 1986, s.632.

²⁷⁵ Akalın, s.52.

vergilerin de yapıları içki, harç olarak başlayıp daha sonra Katma Değer Vergisi (KDV) ve Özel Tüketim Vergisi (ÖTV)'ye dönüşmüştür²⁷⁶.

Türkiye'de vergi reformunun başlangıcı hemen her alanda olduğu gibi Atatürk dönemi vergi politikaları ile olmuştur. Türkiye'deki modernleşen vergi yapısı daha ayrıntılı dönemler itibari ile aşağıda değerlendirilecektir.

3.2.1. 1920-1946 Dönemi

1921 ve 1924 Anayasaları'nda yer alan vergi ile ilgili maddelerden ve 1921 yılında uygulanamaya konulan Yol Vergisi'nden bu başlık altında bahsedilecektir.

20 Ocak 1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu 24 maddelik kısa bir anayasa şeklinde, olağanüstü şartlarda hazırlanan bu anayasa 1924 yılında Anayasa Komisyonu tarafından yenilenmiştir. Polonya ve Fransız anayasalarından yararlanılarak yenilenen bu anayasa 1924 yılında yürürlüğe girmiştir²⁷⁷. 1921 Anayasası'nda bütün yetkiler TBMM'ye verilmiş fakat vergilendirme yetkisine dair herhangi bir maddeye yer verilmemiştir. 1923 yılında Maliye Bakanlığı kurulmuş ve vergilendirme ile ilgili birçok kanun çıkarılmıştır. 1924 Anayasası'nda ise vergilendirmeye ilişkin maddeler yer almıştır ama Anayasaya uygunluk denetimi yapılmamıştır²⁷⁸. 1924 Anayasası'nda vergiler çerçevesindeki hükümler aşağıda incelenmektedir.

1924 Anayasası vergileme ile ilgili maddeleri²⁷⁹:

Madde 84: "Vergi, devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir. Bu esaslara aykırı olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır."

Madde 85: "Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunları yapıncaya kadar alınabilir."

Bu hükümlerin özü ile nasıl bir yapı oluşturulmak istendiği zamanın şartlarına göre yorumlanmalıdır. Vergi kavramının tam olarak açıklandığı bu maddelerde, devlet dışında kimsenin vergi toplayamayacağı da açıkça belirtilmiştir. Ayrıca

²⁷⁶ Akalın, ss.53-55.

²⁷⁷ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 4.Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2003, ss.42-45.

²⁷⁸ Mutlu, s.69.

²⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (Erişim Tarihi:13.03.2019).

vergilerin sadece kanunla konulabileceğinin belirtilmesi ile de kanunsuz vergi olmayacağını temeli atılmıştır. Kaldı ki, 1924 Anayasası Cumhuriyetin ilk yıllarında henüz oturmamış bir düzende hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur²⁸⁰.

1924 Anayasası'nın maddeleri vergileme ilkeleri bakımından incelendiğinde, kanunilik, genellik ve belirlilik ilkelerinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Kanunilik ilkesi, vergi ile ilgili bütün düzenlemelerin yapılması ve verginin kaldırılması, değiştirilmesi gibi işlemlerin kanunla yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Genellik ilkesi, vergi ödeme gücüne sahip herkesten ayırım gözetilmeksizin vergi alınmasıdır. Belirlilik ilkesi ise vergi kanunlarında vergi miktarı ve ödeme koşullarının mükelleflerin anlayabileceği şekilde açık ve anlaşılır olmasıdır²⁸¹.

i. Yol Vergisi (1921)

Kurtuluş Savaşı yıllarında ülkedeki bayındırlık hizmetleri faaliyetlerinin yürütülmesi için Tanzimat Dönemi'nde sistemleştirilen Yol Vergisi uygulamasına TBMM kurulunca da devam edilmiştir. TBMM, bu vergiyi önemli gelir kaynağı olarak görmüştür. Fakat meclisteki milletvekilleri bu verginin zamanlamasının yanlış olduğu gerekçesiyle vergiye karşı çıkmışlardır²⁸².

19 Ocak 1925'de 542 sayılı Kanun ile çıkarılan Yol Vergisi'nin mükellefleri açıkça kanunda belirtilmiştir. Ülke sınırları içinde oturan 18-60 yaş aralığındaki bütün erkeklerdir. Bu vergiden muaf tutulacaklar ise, sakatlıklarını rapor ile belgeleyenler, köylüler, muhtar ve imamlardır. Mükelleflerden yükümlülüklerini para olarak yerine getiremeyenler, buldukları yerlere en fazla 3 saat olan yerlerdeki yol yapım çalışmalarına katılarak yükümlülüklerini bedenen çalışarak yerine getirmektedirler²⁸³.

Yol vergisinin konmasındaki neden, yol yapımında makine kullanımına daha geçilmemiş olmasıdır. Bunun yerine işgücüne ihtiyaç duyulduğu için bu sıkıntı Yol Vergisi ile aşılmaya çalışılmıştır. Böylece bedeni yükümlülük ile karayolu yapımının finansmanı sağlanmıştır. Devlet bu verginin halk tarafından zamanında ödenmesi için gazetelere ilan vererek, bu vergi ödenmediği takdirde haciz yoluna

²⁸⁰ Gülay Akgül Yılmaz, "Türkiye'de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları", **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 2009, s.303.

²⁸¹ Ahmet Tekin ve Öner Gümüş, "1982 Anayasası'nda Yer Alan Vergileme İlkelerinin Felsefi Temelleri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:39, 2014, s.246.

²⁸² Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Yol Vergisi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:32, Sayı:53, ss.216-217.

²⁸³ Eroğlu, s.77.

başvurulacağını ve mükellefin hapis cezasına çarptırılacağını belirtmiştir. Yeni kurulan ve her anlamda modernleşmeye çalışan bir devletin vergi sistemi içinde böyle bir verginin varlığını sürdürmesi şüphesiz ki modern yapıya uygun olmamıştır²⁸⁴.

Osmanlı'nın dolaysız vergileri arasında yer alan Aşar, Temettü, Ağnam ve Arazi Vergileri yer almaktayken, dolaylı vergileri arasında ise harçlar, resimler, Gümrük Vergisi ve tekel gelirleri yer almıştır. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan düzensiz vergi yapısı dağınık bir sitem üzerine kuruludur. Bu dağınık sistemi değiştirmek ve vergi sistemini modern bir yapıya oturtmak isteyen devlet, Cumhuriyet'in ilanı ile vergi alanında birçok reform yapmaya başlamıştır. Bu yıllar arasında yapılan en büyük vergi reformu ise Aşar Vergisi'nin kaldırılması ve Kazanç Vergisi'nin uygulamaya konulmasıdır²⁸⁵.

1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programında vergiler ile ilgili kabul ettiği maddeler genel olarak iki başlık altında toplanacak olursa; vergilerin safi irat üzerinden alınması ve vergilendirmede ödeme gücü ilkesinin kabul edilmesidir. 1924 ve 1938 yılları arasında karşılaştırma yapılmak istenildiğinde ilk beş sırada yer alan vergilere bakacak olursak; 1924 yılında vergi hasılatının en çok sağlayan ilk beş vergi sırasıyla, Aşar Vergisi, Gümrük Resmi, Müsakkafat ve Arazi Vergisi, Hayvanlar Vergisi ve Temettü vergileridir. Bunlar içinde tek dolaylı vergi Gümrük Resmi'dir. 1938 yılında vergi hasılatını en çoklaştıran ilk beş vergi sırasıyla, Gümrük Resmi, Muamele Vergisi, Kazanç Vergisi, Dâhili İstihlak Vergisi ve Hayvanlar Vergisi'dir. Bu sayılan vergiler içinde Hayvanlar Vergisi tek dolaysız vergidir²⁸⁶.

1923-1929 yılları arasında hükümet maliye politikasında büyük değişikliğe giderek Osmanlı vergi sisteminin yüzyıllardır temelini oluşturan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da uygulamaya devam edilen Aşar Vergisi'ni kaldırmıştır. Aşar'ın kaldırılmasıyla oluşan büyük boşluğu gidermek için de ithalata ve binalara yeni vergi uygulamaları getirmiş ve yürürlükteki birçok verginin oranı yükseltmiştir²⁸⁷.

²⁸⁴ Özdemir, ss.219-220.

²⁸⁵ Yılmaz, s.307.

²⁸⁶ Akalın, ss.61-62.

²⁸⁷ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 4.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, s.433.

ii. Aşar Vergisi'nin Kaldırılması (1925)

Osmanlı zamanında mülkiyet düzeninin bozulması ve bazı kesimin köylü üzerinde baskı kurmaları sonucunda devletin toprakların mülkiyeti karşılığı halktan aldığı Aşar Vergisi, Cumhuriyet'in ilanından sonra İzmir İktisat Kongresi'nde oybirliği ile kaldırılmıştır. Bu durum değişen toplum yapısına etki eden mali bir değişim olmuştur. O zamanın şartlarına bakıldığında devletin vergi gelirlerinin yaklaşık %50'sini sağlayan bu verginin kaldırılması mali alanda yapılan büyük bir reform olmuştur. Köylünün üzerinde ağır yük oluşturan bu verginin, 1925'de kaldırılması ile köylü geçim için üretim yapmaktan çıkmış, pazar için üretim yapma seviyesine geçmiştir²⁸⁸.

Ülke ekonomisinin bu yıllarda sadece tarıma dayalı olması diğer sektörlerin gelişmemiş olması gibi nedenlerle tarımın vergi yükü yaklaşık olarak ekonominin vergi yüküne eşittir. Bu durum devletin finansman aracı olarak sadece köylüyü görmesinden ziyade, vergiyi ödemek için köylüyü daha fazla üretim yapmaya zorlayarak şehirlerde yaşayanların beslenmesini sağlar. Yani takas ekonomisinden para ekonomisine geçişi kolaylaştırmıştır. Aşar'ın kaldırılması ile tarım sektörü ve diğer sektörler arasındaki vergi yükü dağılımı eşitlenmiştir²⁸⁹.

iii. Kazanç Vergisi (1926)

Aşarın kaldırılmasıyla devletin ortaya çıkan büyük bir gelir kaybı olmuştur. Devlet bu kaybı önlemek için başka gelir kaynaklarına başvurmuştur. Bunlardan ilki Osmanlı'dan kalma 1914'den beri uygulanmakta olan Temettü Vergisi 1926 yılında yürürlükten kaldırılmış yerine ilkel (günümüz şartlarına göre ilkel) bir gelir vergisi olan ve Fransa'dan örnek alınarak hazırlanan Kazanç Vergisi getirilmiştir. Kazanç Vergisi, ticaret, sanat ve serbest meslek erbabı ile ücretlerin vergilendirilmesini kapsamaktadır. Kazanç Vergisi ile o zamanlarda Batı ülkelerinde uygulanmakta olan Gelir Vergisi uygulamasına yaklaşılmıştır. Ayrıca İktisadi Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım Vergileri de zamanla Kazanç Vergisi kapsamına alındıkları için bu vergiler de genel olarak Gelir Vergisi'nin temelini oluşturmaktadır²⁹⁰.

²⁸⁸ Gökbnar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e..., ss.195-196.

²⁸⁹ Akalın, s.46.

²⁹⁰Türk, s.17.

İktisadi Buhran Vergisi (1930): 1930 Dünya Ekonomik Buhranı Türk ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ücretli çalışanları kapsayan İktisadi Buhran Vergisi geçici olarak uygulanmaya konulmuştur. Buhranın etkisi uzun yıllar devam ettiği için bu konulan vergiye 1932 yılında zam yapılmıştır. 1934 yılında ise bu verginin mükellefleri Kazanç Vergisi mükelleflerine dâhil edilmiştir. Böylece bu vergi de modern anlamda Gelir Vergisi uygulamasının temelini oluşturmaktadır²⁹¹.

Muvazene Vergisi (1932): Ücretliler üzerinden alınan İktisadi Buhran Vergisi'nin hizmetli çalışanlar üzerinden alınması da Muvazene Vergisi ile olmuştur. 1932 yılında uygulamaya konulan bu vergi İktisadi Buhran Vergisi gibi olağanüstü dönem için bir yıllık getirilmesine rağmen 1950 yılına kadar toplanmaya devam etmiştir²⁹².

Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi (1935): Avrupa ülkelerinde artan silahlanma yarışı Türkiye'yi de ister istemez bu yarışa sokmuştur. Yurt savunması için havadan gelebilecek tehlikelere karşı ve toplanacak yardımların sistemli bir şekilde toplanabilmesi için 1935 yılında Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu çıkarılmıştır²⁹³.

iv. Umumi İstihlak Vergisi (1926)

Aşar'ın kaldırılmasıyla oluşan gelir kaybını önlemek için konulan ikinci vergi, Umumi İstihlak Vergisi'dir. İstihlak Vergisi, Almanya ve Fransa'daki uygulamalardan örnek alınarak oluşturulan harcamalar üzerinden %2,5 oranında alınan bir vergidir. Bu vergi, ülkemizde ilk sistemli muamele vergisi olarak kabul edilmektedir. Pul yapıştırılarak tahsil edilen bu vergi, mükelleflerin çok olması sebebiyle toplanmasını zorlaştırdığı için 1927 yılında kaldırılarak yerine Toplu Muamele Vergisi getirilmiştir. Sadece sanayi üretimi üzerinden alınan bu vergi çok olmasa da yinede vergi piramitleşmesi yarattığı için milli gelir olumsuz etkilenmiştir²⁹⁴.

v. Mahsulatı Arziye Vergisi (1925)

Aşarın kaldırılması ile yürürlüğe konulan yeni vergi, Mahsulatı Arziye Vergisi'dir. Bu vergi, kaldırılan Aşar Vergisi'nin yerine getirilen üzüm, incir pamuk

²⁹¹Fatih Saraçoğlu, "1930-1939 Döneminde Vergi Politikası", **Maliye Dergisi**, Sayı:157, 2009, s.136.

²⁹² Türk, s.344.

²⁹³ Saraçoğlu, ss.137-138.

²⁹⁴ Eroğlu, s.76.

vb. ürünleri üzerinden %8 oranında alınan dolaylı bir vergidir. Aslında bakıldığında tarım ürünleri üzerinden alınan Aşar Vergisi ile hemen hemen konusu aynı olan bu vergi, Aşar'a göre daha modern sayılmaktadır. Yeni oluşturulmaya çalışılan bir devlet düzeninde vergi reformları eskiyi direk silerek değil de verginin adını değiştirerek, vergi oranında azalmaya giderek veya uygulanan vergiyi kaldırıp yerine yeni bir vergi uygulaması getirerek zamanla oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü vergi gelirleri devletin her zaman birinci gelir kaynağı olmuştur²⁹⁵.

vi. Arazi ve Müsakkafat Vergisi (1925)

Diğer bir vergi Aşar'ın kaldırılması ile azalan devlet gelirlerini finanse etmek için daha önce de Osmanlı Devleti'nde uygulanan Arazi ve Müsakkafat Vergisi'dir. Bu verginin daha çok gündeme gelmesinin nedeni ise, Aşar Vergisi'nin mali açığını kapatmaktır²⁹⁶. Bu vergi ile arazinin değeri üzerinden vergi hesaplanıp devlete gelir sağlanacaktır. Osmanlı Devleti'nde de uygulanmakta olan bu verginin oranları Aşar Vergisi'nin açığını kapatmak için zamanla artırılmıştır. Daha sonra 1931 yılında kabul edilen vergi sisteminde daha modern bir vergi olan Bina Vergisi ile bu vergi uygulamadan kaldırılmıştır²⁹⁷.

vii. Sayım Vergisi (1924)

Son olarak Ağnam Vergisi'nin Sayım Vergisi'nde dönüştürülmesi ile de devlete gelir sağlanarak Aşar'ın kaldırılması ile devletin azalan gelirlerinin yerine yeni bir vergi eklenmeye çalışılmıştır. Ağnam Vergisi de Aşar gibi Osmanlı'dan kalan küçükbaş hayvanlar üzerinden alınan bir vergidir. Cumhuriyetin kurulması ile oluşturulan ilk vergi kanunu sayesinde oranının 4 kat olarak uygulanması onaylanmıştır. 1924 yılında ise Ağnam Vergisi Sayım Vergisi'ne dönüştürülerek konusunun kapsamı genişletilmiştir. Artık sadece küçükbaş hayvanlar üzerinden alınmamakta büyükbaş hayvanlar üzerinden de alınması verginin konusuna eklenmiştir. Böylece bu vergi uygulamasında hem isim değişikliğine gidilmiş hem de verginin konusu genişletilmiştir²⁹⁸.

BBYSP'nin başarılı olmasının ardından 1938 yılında uygulamaya konulmak üzere ikinci plan hazırlanmış fakat 1940-1945 yılları arasında 2.Dünya Savaşı'nın

²⁹⁵ Mutlu, ss.78-79.

²⁹⁶ Mutlu, ss.80-81.

²⁹⁷ Yılmaz, ss.309-310.

²⁹⁸ Saraçoğlu, s.135.

yaşanması ile uygulamaya konulamamıştır. Türkiye'nin her an savaşa girme ihtimalinin olması nedeniyle Milli Korunma Kanunu* çıkarılmış iç ve dış ticarete müdahale edilerek kısıtlamalar getirilmiştir. Bunlar ülke içinde ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve üretim daralması askeri harcamaların artması enflasyonu hızla yükseltmiş, kamu harcamalarını artırmıştır. 2.Dünya Savaşı bitse bile etkileri uzun süre devam ettiği için uygulanan devletçilik politikalarında gerileme başlamış, bütçe denkliliğine önem verilmiş, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi vergi düzenlemeleri yapılmış ve bazı tüketim mallarının satışı karne usulüne bağlanmıştır²⁹⁹.

viii. Varlık Vergisi (1942)

Kurtuluş Savaşı yıllarında oluşan kıtlık nedeniyle üretilen malların fiyatları aşırı artmış hatta karaborsa faaliyetleri o kadar artmıştır ki tüccarlar aşırı kazanç sağlamaya başlamıştır. Karaborsanın önlenmesi için çeşitli kanunlar çıkarılmış olsa da karaborsa bir piyasa hastalığı olduğu için kanunsal düzenlemelerle bile yok edilememiştir. Bu durum karşısında devlet Varlık Vergisi'ni yürürlüğe koymuştur. Dönemin tüccarlarının genellikle gayrimüslimler olması ve bu verginin de tüccarlardan alınması Türkiye'yi dış ülkeler karşısında zor durumda bırakmış ayrımcılık yapıyor hissi uyandırmıştır. Bu durum da Türkiye'ye yabancı sermayenin gelmesini olumsuz etkilemiştir. Varlık Vergisi'nin uygulamaya konmasının diğer bir gerekçesi ise, savaş döneminde yapılan emisyonun dolayı gereğinden fazla piyasada olan paranın bir kısmını piyasadan çekmektir³⁰⁰.

12.11.1942 tarihinde 4305 sayılı Kanun ile uygulamaya konulan Varlık Vergisi, servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden bir defaya mahsus alınacaktır. Bu şekilde kanunda belirtildiği gibi konusu, servet ve olağanüstü kazançlardır. Bakıldığında, Varlık Vergisi'nin olağanüstü bir servet vergisi olduğu görülmektedir³⁰¹. Uygulamada, Varlık vergisi mükellefleri zenginler

*Milli Koruma Kanunu, devlete birçok geniş yetkiler vermiştir. Kanunun içeriğine baktığımızda, ithalatın nereden ne şekilde alınıp satılacağı gibi bütün şartlarını belirleyebilmesi, çeşitli kuruluşlara el koyabilmesi, bilirlri ücret karşılığında vatandaşlara bir işte çalışma zorunluluğu getirebilmesi gibi nedenlerden dolayı halkta tek parti iktidarına (Demokrat Parti'ye) karşı şüpheler uyandırmıştır. (Ümit Çalık, "Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım", **Liberal Düşünce**, Sayı:65, 2012, ss.188-189).

²⁹⁹ Hüseyin Akyıldız ve Ömer Eroğlu, "Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:9, Sayı:1, s.50.

³⁰⁰ Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:58, Sayı:2, ss.9-12.

³⁰¹ Şefik Çakmak, "Varlık Vergisi Gerçeği", **Teori Dergisi**, Sayı:231, 2009, s.8.

ve yüksek gelir grubu mensupları değil, sadece tüketim yolu ile zenginliklerini sergileyenlerdir. Bu verginin oranı kanunda belirtilmemiş, her vilayet ve kazalarda kurulacak olan komisyonlarca belirlenecektir. İşte bu durum da Varlık Vergisi'nin uygulamada keyfiliğe neden olduğunun göstergesidir³⁰². Ayrıca bu vergi T.C vatandaşı olan Ermeni, Rum ve Yahudilere çok daha farklı ölçülerde uygulanmıştır. Yasal itiraz yolunun da kapalı olduğu bu vergi ile aslında, gayrimüslimler ellerinde olan taşınmaz malları, fabrikaları yüksek vergilerden dolayı satmak zorunda kalmışlardır³⁰³.

Varlık Vergisi'nin 12.maddesi gereğince tahakkuk eden bu vergi 15 gün içinde ödenmelidir. Bu süre zarfında tahakkuk eden vergi borcunu ödemeyen vergi mükellefine ilk hafta için %1, ikinci hafta için %2 faiz tahakkuk ettirileceği hükme bağlanmıştır. Vergi borcunu ödemeyen mükelleflerin ya varlıklarına veya işyerlerine el konulmuş ya da vergilerini çalışarak ödemeleri için çalışma yerlerine gönderilmişlerdir³⁰⁴.

1943 yılında Türkiye'yi ziyarete gelen New York Times gazetesi yazarlarından Sulzberger, ülkesine döndüğünde Türkiye'de yaşayan azınlıkların Varlık Vergisi ile piyasadan silinmeye çalışıldığını gazetede yazması üzerine, TBMM toplanarak bu verginin tasfiye sürecine başlamıştır. Nihayetinde, 15.3.1944 tarih ve 4350 sayılı kanun ile Varlık Vergisi uygulamasına son verilmiştir. Sonuç olarak bakıldığında bu vergi adaletli bir şekilde uygulanmış olsaydı, hem devlet için sürekli bir gelir kaynağı elde etmiş hem de halk arasındaki gelir dağılımının bu vergi sayesinde eşitlenmesi sağlanmış olabilirdi³⁰⁵. Ya da bu vergi uygulamaya konulmadan önce modern vergi sistemlerinde var olan ilkelerden olan genellik ilkesi ve belirlilik ilkeleri tam uygulansaydı, Varlık Vergisi devletin önemli gelirleri arasında varlığını sürdürebilirdi³⁰⁶.

ix. Toprak Mahsulleri Vergisi (1944)

2.Dünya Savaşı'ndan sonra olağanüstü bir vergi olarak getirilen 1944 yılında uygulamaya koyulan Toprak Mahsulleri Vergisi'nin amacı, seferberlik halinde orduyu beslemek için tarım ürünlerini stok etmektir. Varlık Vergisi'nden sonra

³⁰² Aktan, Dileyici ve Saraç, Vergi Zulüm..., ss.290-295.

³⁰³ Tezel, ss.262-263.

³⁰⁴ Kerem Akbulut, "11 Teşrinisini 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", **Anadolu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:27, 2005, s.329.

³⁰⁵ Mutlu, ss.89-90.

³⁰⁶ Tekin ve Gümüş, s.246.

yürürlüğe konulan bu vergide mükellefler, Varlık Vergisi'nden muaf olan büyük tarımsal kazanç elde edenlerdir. Bu vergiyi geçmişte uygulanan, modern vergi sistemine uygun olmadığı için yürürlükten kaldırılan, tarım ürünleri üzerinden alınan Aşar Vergisi'ne benzeterek tepki gösterenler de olmuştur. Aslında bakıldığında tepkilerin yersiz olmadığı anlaşılmaktadır³⁰⁷.

Toprak Mahsulleri Vergisi, aşarın kaldırılmasından sonra ilk defa tarımsal alana yönelik uygulanan dolaysız bir vergidir. Yine oran olarak bakıldığında gayrisafi üretim üzerinden %10 olarak alınması da ilkel bir vergi olan Aşar Vergisi'ne benzediğinin göstergesidir. Bakıldığında Aşar Vergisi kaldırılınca 1925 yılında yerine konulan Mahsulatı Arziye Vergisi gibi sadece isim değişikliğine gidilerek bu vergi uygulamaya konulmuştur. Bu durum bize yine modern yapıya sahip olan vergi sisteminin eskiye bağlı kalınarak modernleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir³⁰⁸.

21 Temmuz 1946 seçimlerine kadar tek başına iktidarı sürdüren CHP hükümeti, muhalefet partisi olan DP'nin vergilendirme ile ilgili yönettiği politikalarından iktidardan düşme korkusu yüzünden, 23 Ocak 1946'da Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırmıştır. Bu durum bizlere çok partili hayata geçişin (siyasetin) vergi politikaları üzerindeki etkisini göstermektedir. Yani en önemli mali araçlarımızdan birisi olan vergiler, bu dönemde oy kaygısı yüzünden siyasi amaçlar için kullanılmıştır³⁰⁹.

3.2.2. 1946-1960 Dönemi

Çok partili dönemin başladığı bu yıllarda en önemli vergisel düzenleme olarak Kazanç Vergisi kaldırılarak yerine kişisel gelirleri vergilendirmeyi amaçlayan Şahsi Gelir Vergisi, kurum kazançlarının vergilendirilmesini amaçlayan Kurumlar Vergisi ve Esnaf Vergileri konulmuştur. 1953 yılında Tahsili Emsal Kanunu kaldırılarak yerine modern yapıda olan 6183 sayılı Amme Alacakları Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun (AATUHK) yürürlüğe girmiştir. 1957 yılında ise Muamele Vergisi kaldırılarak yerine Gider Vergileri Kanunu getirilmiştir. Ayrıca

³⁰⁷ Mutlu, ss.91-93.

³⁰⁸ Ramazan Taş, "Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal Olarak ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:50, Sayı:1, 1995, s.367.

³⁰⁹ Nezh Varcan, **Türkiye'de Vergi Politikaları Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:208, Eskişehir, 1987, s.63.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından bu döneme kadar uygulanan Yol Vergisi de 1952 yılında uygulamadan kaldırılmıştır. III.Menderes Hükümeti vergisel düzenlemeler ilgili kararlar alırken, vergilerin gelişmekte olan iş hayatını baskı altına almaması ve sosyal amaçlarının olmasını dikkate almıştır³¹⁰. Savaş yıllarında yaşanan en büyük eksikliğin parasal gelirdeki değişikliklere duyarlı bir Gelir Vergisi sisteminin olmayışına bağlaması üzerine 1944 yılında Maliye Bakanlığı Türkiye'de böyle bir verginin uygulanması ile ilgili çalışmalar başlatmıştır. 1949 yılında kanunlaşan çalışmalar 1950 yılında yürürlüğe konulmuştur³¹¹.

Türkiye'de en önemli vergi reformu 1949 yılında gerçekleştirilen Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Vergi Usul Kanunları'nın kabul edilmesi ile olmuştur. 1953 yılında uygulamaya konulan Amme Alacakları Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile de vergi yapısı günümüzdeki şeklini almaya başlamıştır³¹². 1956 yılında yıllardır varlığını sürdüren Muamele Vergileri vergi kaçakçılığını teşvik etmesi, uygulamada ve denetimde güçlükler yaşanma sebebiyle kaldırılarak yerine Gider Vergileri Kanunu getirilmiştir. Getirilen bu kanun beklenenin aksine vergileme konusunda iyileşme sağlayamamıştır. Servet vergileri olarak da, 1957'de Hususi Otomobil Vergisi ve 1959'da Veraset ve İntikal Vergisi Kanunları oluşturularak modern şartlara uygun ileri bir adım atılmıştır³¹³.

1946-1960 yılları arası vergi yapısını incelerken gerçek kişilerin gelirlerini vergilendirmeyi amaçlayan Şahsi Gelir Vergisi ve kurum kazançlarını vergilendirmeyi amaçlayan Kurumlar Vergisi olarak ikili bir ayrıma gidilecektir.

i. Gelir Vergisi (1951)

Gelir Vergisi'nden önce uygulanan Kazanç Vergisi, artan oranlı uygulamanın olmadığı ve en az geçim indirimi gibi subjektif uygulamalara dayandırılmadığı için uygulamadan kaldırılmıştır. O dönemde Almanya'da uygulanan üniter gelir vergisi örnek alınarak Türkiye'de 1 Ocak 1951'de yürürlüğe giren Gelir Vergisi Kanunu oluşturulmuştur. Fransa, Belçika gibi ülkelerde uygulanan sedüler gelir vergisinde, mükellefin her bir gelir unsurundan ayrı ayrı elde ettiği kazançlara ayrı vergi tarifesinin uygulanarak mükellefin vergilendirilmesidir. Türkiye'de uygulanan üniter

³¹⁰ Mutlu, ss.95-96.

³¹¹ Tezel, s.435.

³¹² Mahmut İnan, "Türkiye'de Kazanç Vergisi'nden Gelir ve Kurumlar Vergisi'ne Geçiş Süreci: 1946-1960 Dönemi", **Maliye Dergisi**, Sayı:158, 2010, s.352.

³¹³ Taş, s.372.

yapıda ise, değişik gelir unsurlarından kazanç ve iratların elde edilmesi ve bunların hepsinin toplandıktan sonra ortak bir vergi tarifesi uygulayarak mükellefin vergilendirilmesi şeklindedir. Bakıldığında sedüler gelir vergisi uygulaması, uygulama bakımından zor olmasına rağmen gelir unsurları ayrı ayrı vergiye tabi tutulduğu için uygulamada daha modern yapıya sahiptir³¹⁴.

Uygulamaya konulduktan sonra bu vergi kanununda zaman içinde ihtiyaçlar doğrultusunda değişen yapıya uygun olarak birtakım değişiklikler yapılmıştır. 1955 yılında Gelir Vergisi Kanunu'ndan küçük işletmeleri ilgilendiren verimliliği düşük olan Esnaf Vergisi çıkarılmıştır. Beş yıl yürürlükte kalan Esnaf Vergisi esnaf kesiminin baskılarına daha fazla dayanılamadığı için 1955 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kapsamda yer alan yüksek gelirli esnaf ise Gelir Vergisi kapsamına alınmıştır³¹⁵. Diğer değişiklikler ise, Gelir Vergisi Kanunu'na başlangıçta dâhil olmayan tarım kazançları, sanayileşmiş ülkelere bakılarak, 1960 yılında Gelir Vergisi'ne dahil edilerek uygulamanın başından beri olan bu eksiklik giderilmiştir. Yine Gelir Vergisi Kanunu içinde yer bazı esnaflarda muaflikten çıkarılmış ve artık kanuna tabi vergi ödemeye mükellef olmuşlardır. Kaçakçılığı önlemek için Gelir Vergisi mükelleflerine servetlerini beyan etmeleri gereken servet beyanı esası getirilmiştir³¹⁶.

Türkiye'nin kalkınmanın alt aşamalarında olması sebebiyle bu vergi, sanayileşmiş ülkelerdeki kadar Türkiye'de ekonomiye uyum sağlayamamıştır. 1926 yılında uygulamaya konulan ama modern bir vergi olmayan Kazanç Vergisi'nin eksik yönü olan zirai kazançların vergilendirilmemesi sorunu, Gelir Vergisi uygulamaya koyularak çözülmeye çalışılmıştır³¹⁷.

ii. Kurumlar Vergisi (1950)

ABD gibi federal devletlerde büyük sermaye şirketlerinin yer alması sebebiyle 1909 yılında bu büyük şirketlerin vergilendirilmesine başlanmıştır. Fakat

³¹⁴ Halil Nadaroğlu, "Vergi Siteminin Etkinliği", **Türkiye II. Maliye Eğitimi Sempozyumu (Kamusal Finansman Sorunları)**, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, 2-4 Mayıs 1987, s.16.

³¹⁵ İnan, s.354.

³¹⁶ Hakkı Musaballı, "Gelir Vergisi'nde Servet Beyanı", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**, Sayı:6, 1960, ss.113-114.

³¹⁷ Taş, ss.367-368.

diğer ülkelerde Kurumlar Vergisi'nin oluşması 1.Dünya Savaşı'ndan sonra oluşmuştur³¹⁸.

Osmanlı zamanında uygulanan Temettü Vergisi ticari işlemleri vergilendiren bir vergi iken, kapitülasyonlar o dönemde kaldırılmadığı için gayrimüslimlerden bu vergi alınmamaktadır. Cumhuriyetin ilan edilmesi ile uygulamaya başlanan Kazanç Vergisi'nde de gerçek-tüzel kişi ayrımı yapılmadan mükellefler vergilendirilmiştir. Daha sonra Alman Kurumlar Vergi Kanunu'ndan örnek alınarak Türkiye'de 03.06.1949 tarih 5422 sayılı Kanun ile kurum kazançları 1950 yılından itibaren şahsi kazançlardan ayrı olarak vergilendirilmeye başlanmıştır. 1960 yılına kadar da hiçbir değişikliğe uğramadan uygulamaya devam edilmiştir³¹⁹.

iii. Gider Vergileri (1956)

1950 yılında dolaysız vergilerden olan Gelir ve Kurumlar Vergileri ile başlayan vergi reformları 1956 yılında Muamele Vergileri'nin kaldırılarak yerine Gider Vergileri Kanunu'nun getirilmesi ile devam etmiştir. Çünkü Gelir ve Kurumlar Vergileri modern sisteme uygun hale getirilmiş iken, Muamele Vergileri'nin sanayi kesimi üzerinde aşırı yük oluşturması ve dağınık yapısının oluşu nedeniyle yeni reforma bu alanda da ihtiyaç duyulduğu için Gider Vergileri uygulamaya konulmuştur³²⁰.

Gider Vergileri'nin uygulamaya konmasının en büyük nedeni dağınık hâlde bulunan dolaylı vergileri modern vergi sistemi içerisinde tek bir çatı altında birleştirmektir. Hedeflenenin bu olmasına rağmen ilk madde ve malzeme üzerinden alınmaya başlanması ile vergi oranlarını yükselttiği için uygulamada hedeflenen başarı sağlanamamıştır³²¹.

3.2.3. 1960-1980 Dönemi

1960-1970 yılları arası Vergi Reform Komisyonları dönemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönemde amaç, ülke kalkınmasında iç finansmanı vergilerle sağlamak için toplam vergi gelirlerinde artışı sağlamak ve vergi yükünün mükellefler arasında daha adil bir şekilde dağılımını sağlamaktır. İlk zamanlarda Gelir Vergisi kapsamı dışında bırakılan tarım kazançlarının daha sonra Gelir Vergisi kapsamına

³¹⁸ Mutlu, s.99.

³¹⁹ Mutlu, ss.100-101.

³²⁰ Esat Tekeli, "Vergi Politikaları ve Türkiye'de Vergi Politikası", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**, Sayı:4, 1958, s.7.

³²¹ Taş, s.372.

alınıp vergilendirilmesi halkın büyük tepkisine neden olmuştur. Aslında tepkinin temelinde hiçbir araştırma ve danışmaya başvurulmadan aceleyle oluşturulmuş vergi kanunları yer almaktadır. Çünkü hızlı bir şekilde oluşturulan bu kanunlar elbette hatasız olmamıştır. Dönemin Maliye Bakanı, bu şekilde oluşturulan vergi sistemini incelemek üzere 1961 yılında İstanbul’da Vergi Reform Komisyonu’nu oluşturmuştur³²². Bu komisyonların yaptıkları sayesinde diğer dönemlerden ayrılan 1960-1980 yılları arasında, daha çok yeni vergisel düzenlemeler getirilmemiş eskiden beri uygulanan vergilerin ülke ihtiyaçları ve kalkınması doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır. Vergi Reform Komisyonu’nun başlıca görevleri, vergi reformlarının mükellefler açısından kolay anlaşılabilir olmasını ve açık olmasını sağlamak, vergi yükümlülerinin haklarını koruyacak şekilde vergi reformlarını düzenlemek, vergiden optimal hasıla elde etmek, vergi hasılatında azalma yaratmadan yatırım indirimi, hızlandırılmış amortisman ihracatta vergi iadesi konularında vergi sisteminde düzenlemeler yapmaktır³²³.

1960’da Gelir Vergisi Kanunu kapsamında önemli değişiklik olarak ayırma ilkesi getirilmiştir. Modern vergi sistemine uygun olan ayırma ilkesi, vergi dilim ve tarifelerini düzenlemek için vergilemenin genellik ilkesini ve üniter yapısını oluşturmada kolaylık sağlamıştır. 1961’de Osmanlı’dan beri uygulanmakta olan Hayvanlar Vergisi kaldırılmıştır³²⁴. Muamele Vergilerini tek çatı altında toplayıp dağınık olan vergi yapısını sistemli hale getirmek için 1956 yılında uygulamaya konulan Gider Vergileri’nin, Avrupa ülkelerinde uygulanmakta olan Katma Değer Vergisi’ne yakınlaşmada başarı sağlanamamasından dolayı 1963 yılında bu vergide vergi reformu gerçekleştirilmiştir. Tekel ürünleri bu verginin kapsamına dâhil edilip spesifik veya advalorem esasa göre vergilendirilmesi, içki, ispirto, şeker, çay, tuz, şekerin Gider Vergileri kapsamına alınması, ihracat muafliğinin düzenlenmesi gibi konularda düzenlemelere gidilmiştir³²⁵.

1973’de yaşanan Petrol Krizi ile dünya ekonomik durgunluk içerisine girerken, Türkiye bu yıllarda aşırı borçlanmaya devam etmiştir. Bunun sonucunda da 1977’de ülkemizde kriz meydana gelmiştir. Arz kıstı nedeniyle ülkede karaborsa

³²² Taş, ss.368-369.

³²³ Taş, s.374.

³²⁴ Esfender Korkmaz, **Vergi Yapısı ve Gelişimi**, Ay Matbaası, İstanbul, 1982, s.32.

³²⁵ Hakkı Musaballı, “Çağdaş Gider Vergileri”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı:12, 1966, ss.6-7.

faaliyetleri artmıştır. Yaşanılan olumsuzluklara çözüm olarak Vergi Reform Komisyonları'nın yürüttüğü vergi politikaları fiskal amaç olmaktan çıkıp ekstra-fiskal (mali amaçların yanında ekonomik ve sosyal amaçlar) amaçlar doğrultusunda yönlendirilmeye başlamıştır. Vergilerin iç tasarrufları ve yatırımları artırma yolu ile özel sermaye birikimini teşvik etmesi, kaynak dağılımını düzenlemesi gibi amaçlar ekstra-fiskal amaçlar doğrultusundaki hedeflerdir³²⁶.

1960'lı yıllar boyunca yüksek enflasyon ve sermaye teşvik edici politikalar yüzünden maaşlı çalışan kesimin vergi yükünün sürekli artması ile 12 Mart 1971'de askeri muhtıra sonucu 1960 Anayasası'nda 1971 değişiklikleri yapılarak anayasaya vergi ile ilgili hükümler eklenmiştir³²⁷.

1961 Anayasası vergileme ile ilgili maddesi³²⁸:

Madde 61: "Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim ve harçlar ve benzeri malî yükümler ancak kanunla konulur. Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartı ile, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir."

1961 Anayasası'nda kanunsuz vergi olmayacağı belirtilerek, vergi vb. yükümlülüklerin kanun ile konulup kaldırılacağı, vergi, resim ve harçların muafiyet, istisna ve oranlarını Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği belirtilmiştir. Kanunilik, genellik ve belirlilik ilkelerinin anayasaca da desteklendiğinin göstergesidir.

1960 yılına kadar geçen dönemde vergi reformları yapılmış ve genellikle yeni vergiler uygulamaya getirilmiştir. 1960 yılından sonra ise, yeni vergi uygulamaları getirmek yerine var olan vergilerde değişiklikler yapılmıştır ve bundan sonraki yıllar Türkiye için planlama dönemi olarak başlamıştır. Planlama müdahaleci iktisatçılar sayesinde ortaya çıkan ve piyasada var olan büyüme hızından daha büyük bir büyüme hızı elde edecek olan ekonomiyi anlatmaktadır³²⁹.

³²⁶ Akyıldız ve Eroğlu, s.50.

³²⁷ Taş, s.376.

³²⁸ Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>. (Erişim Tarihi:05.04.2019).

³²⁹ Mustafa Sönmez, **Türkiye Ekonomisinde Bunalım 2: 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1986, s.60.

1970-1980 yılları arası ise Türk vergi sisteminde tümden bozulmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde uygulamaya konulan İşletme Vergisi, KDV'ye geçiş için deneme olarak uygulamaya konulmuş olsa bile başarılı olamamıştır. 1963'de Gelir Vergisi'nin enflasyon nedeniyle uygulanamamasından dolayı artan oranlı yapısı bozulmuştur. Artan enflasyon ile birlikte ücretlilerin gelirleri devamlı son basamakta yer alan tarifeye girdikleri için Gelir Vergisi düz oranlı vergi yapısına dönüşmeye başlamıştır. Tüm bunlar verimsiz ve adaletsiz vergi yükü dağılımını oluşturduğu için ücretliler üzerine düşen vergi yükü en çok bu kesimi olumsuz etkilemiřtir³³⁰.

1971-1980 arası yıllarda siyasi istikrarsızlıkların aşırı olması hükümetin genelde koalisyon hükümetlerince yönetilmesi partilerin oy toplamak için bazı kesimlere vergi tavizleri vermeleri sonucunda vergileme zihniyeti yok olmuştur. Yani vergiler sayesinde devletin yaptığı ve yapacak olduğu yatırımlar ve tasarruflar sırf partilerin oy avcılığı yüzünden olumsuz etkilenmiřtir³³¹.

i. Finansman Kanunu

1970 bütçesi ile birlikte çıkarılan 1318 sayılı Finansman Kanunu halk tarafından istenmemiştir. Ne var ki, her gün artan kamu harcamalarının varlığı ve devletin bu harcamalara finansman bulmak için çözüm olarak gördüğü vergiler, toplum tarafından büyük tepkilerle karşılanmıştır. Bütçeye gelir getirme özelliğinden ziyade, aşırı talebin önüne geçerek enflasyonu önlemesi, tasarruf ve yatırımları artırma, modern bir vergi olarak görülen KDV uygulamasına geçiş için bir basamak olması, Gelir Vergisi mükellefleri için kaçaklığı engellemesi gibi nedenlerden dolayı bu kanun çıkarılmıştır. Bu kanun ile Taşıt Alım Vergisi, Gayrimenkul Kıymet Artışı Vergisi, İşletme Vergisi, Spor Toto Vergisi ve Bina İnaşaat Vergisi gibi beş yeni vergi Gider Vergileri Kanunu'na eklenmiřtir³³².

3.2.4. 1980-2019 Dönemi

1961 ve 1982 Anayasalarında vergilere ilişin hükümler arasında yalnızca bir fıkra fark vardır. 1982 Anayasası'nda yer alan maddeye 1961 Anayasası'nda madde eksiltilmeden hatta eklemeler yapılarak yürürlüğe konmuştur.

³³⁰ Taş, s.375.

³³¹ Taş, ss.376-377.

³³² Gıyasettin Akdeniz, Finansman Kanunu ve Düşündürdükleri, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı:21, 1971, s.15.

1982 Anayasası vergileme ile ilgili maddesi³³³:

Madde73: “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muaflık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Cumhurbaşkanına verilebilir.”*

1982 Anayasası'nın 1961'den farkı fıkra olarak vergi yükünün dağılımın maliye politikasının sosyal amacı olduğunun belirtilmiş olmasıdır. Diğer yandan bu maddeden vergileme yetkisinin keyfi uygulanamayacağı açıkça anlaşılmaktadır. Ama verginin konusunun Anayasa'da yer almayışı, gerek meclisin gerek hükümetin uygulayacağı politikalarda konuyu rahatça belirleme hakkı tanımıştır. Uygulamaya bakıldığında Dünya'da ödeme gücü göstergeleri genel olarak gelir, servet ve harcamalar belirlendiği için başka bir konu üzerinden vergi alınamayacağı uygulamada hâkimdir³³⁴.

12 Eylül 1980 sabahı başlayan Bayrak Harekâtı denilen darbe sonucunda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması ile Türkiye'nin yabancı olmadığı darbe durumu ülkede yine yaşanmıştır. Siyasi olduğu kadar ekonomik olarak da yaşanan gelişmeler sonucunda ilan edilen 24 Ocak Kararları ile Türkiye ekonomisi farklı bir noktaya taşınmıştır. Yatırımları ve ihracatı teşvik etmeyi amaçlayan bu kararlar ile ekonomik istikrar ve liberal politikalar amaçlanmıştır³³⁵. 1983 seçimlerinde iktidar olan Özal Hükümeti'nin izlediği ekonomi politikaları o dönemde ABD'de izlenen uygulanan Reagan Yönetimi'nin arz yönlü yaklaşımı ile uyumlu şekilde uygulanmıştır. Piyasa ekonomisinin yükselişinin savunulduğu özelleştirmelerin arttığı ithal ikamecilikten ihracata dayalı ekonomiye geçiş ve vergi

³³³ Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>. (Erişim Tarihi:08.04.2019).

*21.01.2017 tarihli 6771 sayılı kanunun 16.maddesi ile bu fıkrada yer alan 'Bakanlar Kuruluna' ibaresi 'Cumhurbaşkanına' şeklinde değiştirilmiştir.

³³⁴ Tekin ve Gümüş, s.248.

³³⁵ Ahmet Kumrulu, “Türkiye’de Vergi Politikası Gelişmeleri: Karar Alma Süreci ve Sapmalar (1950-1985)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:40, Sayı:1, 1988, s.231.

oranlarının düşürüldüğü bu dönem devletin ekonomiye müdahaleci yaklaşımından kurtularak liberal ekonomik anlayışı benimsediğini bize göstermektedir³³⁶.

Türkiye’de 1980 dönemine kadar uygulanan ekonomi politikalarında hâkim olan devletçilik ilkesi başarısız sonuçlanması neticesinde Özal hükümetinin iktidara gelmesiyle piyasa ekonomisine giriş başlamıştır. Özal’ın arz yönlü iktisatçı olması uygulanan politikalarda değişiklikler yaratmıştır. Örneğin arz yanlı iktisatçılara göre, devlet vergi oranlarını düşürerek sürümden kazanma fikriyle daha çok gelir etmeli ve bu vergileri sadece kendisi tekel olarak toplamalıdır. Özal’ın da savunduğu bu fikirler daha sonra vergi reformu tartışmalarına yol açmıştır. Tartışmalara çözüm olarak, vergilerin ağırlıklı olarak harcamalar üzerinden alınması ve vergi oranlarının artan değil düz oranlı olması fikirleri ortaya atılmıştır³³⁷.

Gelir Vergisi’nde 1950 yılında uygulamaya konulan en az geçim indirimi 1984 yılında kaldırılmış ve enflasyon nedeniyle aşınan vergide olumsuz etkiyi azaltmak için birinci basamak dilimi geniş tutulmuş (2500 TL’den 1 milyon TL’ye yükseltilmiş) vergi dilimleri değiştirilmiştir. Dilimin genişliği ile düşük gelir gruplarının vergi yükü daha da artmış uygulamada düz oranlı tarife yapısına bürünen Gelir Vergisi adaletsiz yapısıyla vergilemede esas alınan dikey adaleti zedelemiştir³³⁸.

Özal hükümeti dönemine bakıldığında, 1980 yılında ise Hususi Otomobil Vergisi kaldırılarak yerine Motorlu Kara Taşıtları Vergisi getirilmiştir. Yine bu dönemde en büyük yenilik, üretimin önünde engel teşkil eden Gelir ve Kurumlar Vergisi oranlarında indirimler yapılmış ve harcamalar üzerinden alınan Katma Değer Vergisi uygulamaya konulmuştur. Böylece servet, tasarruf ve sermaye edinmeyi teşvik edici, üretiminin önü açılmaya çalışılmaktadır. Kısaca 1980-1991 yılları arası dönemde, sermayeyi güçlendirici, sedüler ve adaletsiz bir vergi sistemi olarak değerlendirilmektedir³³⁹.

i. Motorlu Taşıtlar Vergisi (1980)

1957 yılında uygulamaya başlanılan Hususi Otomobil Vergisi uygulamasının yerine 1980 yılında Motorlu Kara Taşıtları Vergisi getirilmiştir. Amaçlanan yat gibi

³³⁶ Önder, ss.146-147.

³³⁷ Önder, s.148.

³³⁸ Hülya Kirmanoğlu, “Türkiye’de Vergi Reformları Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı:36, 1994, s.75.

³³⁹ Mutlu, ss.103-104.

benzeri her türlü motorlu tekneleri, uçak ve helikopterleri vergilendiren bu vergi, mali amacından daha çok mali olmayan amaçlar için yürürlüğe konmuştur. Gelir dağılımındaki adaletsizliği düzeltmek, çevre kirliliğini önlemek ulaşımda toplu taşımacılığın teşvik edilmesi gibi birçok mali olmayan amaçlar sayılmaktadır. Zaman geçtikçe ülkelerin çevre kirliliğine önem vermesinden dolayı verginin önemi günümüze kadar artmıştır. Özellikle 2000’li yıllarda yayınlanan Kyoto Protokolü ile AB’ne dâhil olan ülkelerde karbondioksit emisyon salınımının engellenmesi için vergi reformlarına girilmiş kirleten öden ilkesi ile çevre kirliliğine önem veren bir vergi haline dönüştürülmüştür³⁴⁰.

Motorlu bir araca sahip olmak hem servet hem de ödeme gücünün var olduğunun göstergesi olarak görüldüğü için servet üzerinden alınan vergiler kapsamında değerlendirilmektedir. Ülkemizde uygulamasına bakıldığında Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV), servetin belirli bir kısmı üzerinden alındığı için özel servet vergisi olarak ve düzenli olarak alındığı içinde sürekli servet vergileri kapsamında değerlendirilmektedir³⁴¹. Çevre kapsamında bir vergi olarak değerlendirildiğinde, günümüz şartlarında bile modern bir vergileme tekniği olarak durmaktadır. Vergiyi doğuran olay her vergide farklı olduğu için, MTV’de ki vergiyi doğuran olay motorlu araçların yetkili makamlarca sicillere tescil ve kayıt edilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Spesifik bir vergi olan MTV, vergiye tabi aracın yaşı, silindir hacmi, motor hacmi gibi fiziki özellikleri dikkate alınarak hesaplanmaktadır³⁴².

ii. Katma Değer Vergisi (1985)

Türkiye’de 1 Ocak 1985’de yürürlüğe giren KDV, harcamalar üzerinden alınan bir vergidir. Günümüzde en gelişmiş ve çağdaş olarak kabul edilen bu vergi, 1954 yılında ilk kez Fransa’da bir devlet vergisi olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra diğer ülkeler tarafından kolaylıkla benimsenmiş ve hızla yayılmıştır. Türkiye’de KDV Kanunu hazırlanırken Avrupa Topluluğu’na üye ülkelerin bu vergiyi uyguluyor olması ve Türkiye ile Avrupa Topluluğu açısından vergi uyumlaştırması ve

³⁴⁰ Ümit Süleyman Üstün, “Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreye Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, 2012, ss.158-160.

³⁴¹ A. Zafer Yalçın, “Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 2013, s.147.

³⁴² Sedat Polat ve Levent Yahya Eser, “Motorlu Taşıtlar Vergisi’nde Değişim İhtiyacı: Türkiye İçin Bir Model Önerisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:2, 2014, ss.271-272.

yakınlaştırması amaçlanmıştır³⁴³. Vergi yakınlaştırmasından kast edilen olgu, ülkelerin vergi mevzuatlarının birbirinin aynısı olması değil, sadece vergileme konusunda belirli alanlarda mevzuattaki belirlenmiş sınırlar dâhilinde hareket etmeleridir. Diğer bir kavram olan vergi uyumlaştırılması ise, ortak mali kurallar çerçevesinde vergi sistemlerinin bir noktada birleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. AB uyum sürecinde oranlarında devamlı değişiklikler yapılan KDV, ülkemizde %1, %8 ve %18 olmak üzere üç oranlı uygulanmaktadır³⁴⁴.

AB’de, Fransa dışında tüm ülkelerde uygulanan şelale tipi vergiler (yayıllı muamele vergileri) kaldırarak modern bir harcama vergisi oluşturulması amaçlanmıştır. Birliğe üye olan ve birliğe girmek isteyen ülkelere bu tip vergilerin kaldırılıp yerine modern yapıya sahip KDV’nin yürürlüğe girmesi için çalışmalar yapılmıştır³⁴⁵. Zamanla gelişen şartlara göre gerek yeni vergiler uygulamaya konulmuş gerek uygulamada olan vergiler şartlara uygun hale getirilmek üzere değişiklikler yapılarak uygulamada kalmaya devam etmiştir. Uygulamaya konulan yeni vergilerde esas alınan, uygulama sürecinde yapılan masrafın düşük, verimin yüksek olmasıdır. Yani uygulamada, beklenen verim sağlanmayan ve mükellefler tarafından dirençle karşılanan vergilerin geçmişte de birçok isyana neden olduğu düşünülürse, KDV Kanunu yürürlüğe konulurken dirençle karşılaşmaması, haksız rekabete yol açmaması, kaynak dağılımında olumsuz etki yaratmaması gibi etkiler göz önünde tutularak modern bir yapıya sahip olan bu vergi konulmuştur³⁴⁶.

Ülkemizde Gelir Vergisi Kanunu’ndan sonra en önemli vergi reformu olarak sayılan reform KDV’dir. KDV’nin yürürlüğe girmesi ile uygulamada olan birçok tüketim vergisi, dış ticaret üzerinden alınan vergiler ve birbiri ile uyum göstermeyen, vergi sisteminde bütünlük sağlamayan vergiler kaldırılarak yerine tek vergi olarak KDV getirilmiştir. Üretim faktörlerinin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerinin hepsinde (üretimin her aşamasında) uygulanan geniş tabanlı olan, harcamalar üzerinden alınan, vergi yükünün nihai tüketici üzerinde kaldığı ve ülkemizde varış ülkesinde vergilendirme esasının benimsendiği bir vergidir. Uygulaması yönünden

³⁴³ Mehmet Emin Merter, İbrahim Atilla Acar ve Enver Arslan, “Türk Vergi Sisteminde KDV Uygulaması ve Etkinliğinin Analizi”, **Maliye Dergisi**, Sayı:153, 2007, ss.25-26.

³⁴⁴ Yalçın Alganer ve Güneş Yılmaz, “Avrupa Birliği Müktesebatı Bağlamında Katma Değer Vergisi’nde Yakınlaştırma ve Uyumlaştırma Çabaları”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:28, Sayı:1, 2010, s.138.

³⁴⁵ Alganer ve Yılmaz, s.139.

³⁴⁶ Merter, Acar ve Arslan, s.25.

kolay olduğu ve mali anestezi etkisi fazla olduğu için KDV uygulaması ile birlikte dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı giderek artmıştır³⁴⁷.

1980’li yılların sonlarına doğru gerçekleşen ülke ekonomisinin istikrarsızlıkları, artan kamu harcamaları ve politik endişeler nedeni ile günü kurtarmaya yönelik politikaların etkin olduğu ve ek vergilerin bol uygulandığı yıllar olmuştur. Bu yıllar arasındaki yaşanan hemen her yıla farklı bir hükümet düşmesi yaşanan siyasi iktidarsızlığın ekonomi üzerine yansımaları gözler önüne sermektedir. Kurulan hükümetlerin çoğunun koalisyon hükümeti olması nedeni ile de kanunların çıkarma aşamasının zorlaştırmıştır. Bu durumda yeni vergi kanunlarının çıkarılmadığını var olan kanunlar ile ek vergilerin yürürlüğe girdiğini göstermektedir. Bu yıllarda vergilerin etkin bir şekilde bütçeler için kullanılmamış olması 1994 yılında Türkiye’de bir krizin çıkmasına neden olmuştur. Krizin etkilerinden arınmak için en kolay uygulanabilir olan ve en adaletsiz vergi olan KDV’nin oranları yükseltilmiştir³⁴⁸.

iii. Gümrük Kanunu (2000)

1996 yılında AB’nde Gümrük Birliğine gidilmesi kararı alınmış, bu şekilde AB üyesi ülkelerin ürettikleri ürünler üstünden yine bir başka AB üyesi ülke mal aldığı zaman vergi ödemeyecek, diğer üye olmayan ülkelere ise AB ülkeleri ortak bir gümrük tarifesi uygulayacaktır. Ülkemizde, AB ve küresel ekonomi ile bütünleşme kapsamında liberal anlayış ekonomisinde istisna ve muafiyetlerin uygulamasının fazla olduğu 4558 sayılı Gümrük Kanunu 5 Şubat 2000 yılında yürürlüğe girmiştir³⁴⁹.

2001’de yaşanan finansal krizin ardından uygulanan GEGP’i ile vergi politikaları yetersiz kaldığı için kamu harcamalarının vergiler yerine borçlanmayla finanse edilmesi bankaların dışarıdan getirdiği sıcak para akımları ile sağlanmıştır. Böylece maliye politikası para politikasını ikame eden bir hal almıştır³⁵⁰. Ayrıca kriz

³⁴⁷ Aylin İdikut Özpençe ve İsmail İşler, “Türkiye’de KDV Sorunları ve Avrupa Birliği Ülkelerindeki KDV’nin Kamu Gelirleri ve GSYH İçerisindeki Payları”, **Vergi Raporu Dergisi**, Sayı:219, 2017, ss.120-121.

³⁴⁸ Veli Kargı ve Yasemin Özügürlü, “Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:14, Sayı:1, ss.279-280.

³⁴⁹ Cevdet Bozkurt, “Gümrük Vergileri ve Para Cezaları İçin Uzlaşma Müessesesi”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı:108, 2011, ss.99-100.

³⁵⁰ Şükrü Cicioğlu, “Türkiye’de 1980 Sonrası Gelir Dağılımının Ekonomi Politikaları ve Krizler Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, 2013, s.40.

sonucunda uygulanan vergi politikalarına bakacak olursak; sıkı bir vergi politikası uygulaması başlamış, vergi tabanını genişletici önlemlerin alınması, kayıp ve kaçaklığın önlenmesi için vergi kimlik numarası uygulamasının yaygınlaştırılması, dolaylı vergi oranlarının artırılması, banka ve özel firmalara özel vergi istisnalarının tanınması olarak sayılmaktadır³⁵¹.

Uzun yıllar süren koalisyon hükümetlerinin iktidarından sonra 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'nin iktidar olması ile hükümet hedefleri Acil Eylem Planı olarak oluşturulmuştur. Planın vergi politikaları şunlardır: mali miladın kaldırılması, vergi yükünün tabana yayılması, vergi mevzuatının basitleştirilmesi ve vergi barışı projesinin uygulanmasıdır. Daha sonra vergi barışı kapsamında TBMM'den geniş kapsamlı vergi affi kanunu geçmiştir. Böylece vergi sisteminin daha sağlıklı ve adaletli bir yapıya kavuşturulması amaçlanmıştır. Fakat vergi affi ile vergisini ödeyen yükümlüler ile ödemeyip vergi yükümlüsü olanlar açısından finansal eşitsizliği artırmıştır. Acil Eylem Planı (AEP)'nin kamu gelirlerinde hedeflenen artışı sağlaması üzerine bu planın devamı niteliğinde olan 2003 yılında yeni bir istikrar planı yayımlanarak adaletsiz vergiler olan dolaylı vergileri artırma yoluna gidilmiştir³⁵².

25.02.2003 tarihinde kabul edilen Vergi Barışı Kanunu ile mükelleflerce ödenemez hâle gelen ve vergi idareleri açısından büyük kayıp olan vergi gelirleri için devlet, bu kanun ile vergi idaresi ve mükellef arasında uzlaşma sağlanmasını amaçlamıştır. Böylece uzlaşma yoluna gidip ağır vergi borcundan kurtulmak mükellefi vergi ödemedede daha uyumlu hâle getirmiştir³⁵³.

Uluslararası alanda bakıldığında ülkelerin vergi mevzuatlarında ve idarelerinde yaşanan modernizasyon çalışmaları, Türk Vergi İdaresi'nin de yeniden yapılanması gerektiğini açığa çıkarmış ve bu nedenle 2005 yılında çağdaş ve modern bir vergi sisteminin oluşturulması amacı ile Gelir İdaresi Başkanlığı oluşturulmuştur.

³⁵¹ Nesrin Candan, "Türkiye'de 1990 Yılından Sonra Uygulanan Vergi Politikaları ve Kriz Etkisi", **Tarım Ekonomi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:2, 2012, s.83.

³⁵² Hayal Ayça Şimşek, "Türkiye'de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri", **Finans Politik Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:512, 2007, s.61.

³⁵³ Gonca Güngör ve Aykut Aydın, "Küreselleşmenin Türk Vergi Politikaları Üzerine Etkisinin 1980 Sonrası Analizi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2011, s.73.

Yaşanan küresel krizler yüzünden AB’de değişen vergi politikalarına Türkiye’de uyum sağlamıştır³⁵⁴.

2007’de ABD’de başlayan düşük gelirlilere ipotekli ev yapımı piyasasında başlayan sarsıntılar 2008 yılında büyük çaplı krize yol açmıştır. Ülkemizde 2008 Küresel Finansal Krizi’ne kadar geçen sürede vergi politikalarında yeni değişiklikler yapılmamış istikrar programıyla uygulamaya devam edilmiştir. Kriz ile birlikte ülkede daralan sektörlerde olumsuzluklar yaşanmaya başlamıştır. Vergiler bu krizin olumsuzluklarını gidermede önemli rol oynamıştır. Genişletici maliye politikaları uygulanarak ekonomide talebi canlandırmak hedef olmuştur. KDV ve ÖTV’de geçici süreli vergi indirimleri uygulanarak yatırımcılara vergi teşvikleri sağlanmıştır. Yine bu dönemde küreselleşme ile birlikte gelen bir vergi yeniliği olan transfer fiyatlandırması* Kurumlar Vergisi’nde yer almaya başlamıştır³⁵⁵.

vi. Özel Tüketim Vergisi (2002)

Ülkemizde 06.06.2002 tarihinde kabul edilen Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), bazı malların üretimi ve ithali üzerinden alınmaktadır. Genellikle petrol ürünleri, doğalgaz, madeni yağ ve tütün alkollü içecekler gibi ürünler üzerinden alınan bu verginin konusu kanunda dört liste şeklinde düzenlenmiştir. I sayılı listede; benzin ve motorin, fuel, oiller, petrol gazları, II sayılı listede; motorlu kara, hava, deniz taşıtları, III sayılı listede; A grubunda alkollü içecekler ve kolalı gazozlar, B grubunda ise tütün ve tütün içerikli mallar, IV sayılı listede ise; kitap, broşür gibi periyodik yayınlar, mutfak, yazıhane ürünleri, inci, elmas, cam ürünleri gibi mallar sayılmaktadır.³⁵⁶

Listelerde sayılan ürünlerin çoğu ülkemizde imal edilmemektedir. Bu durum bize ÖTV’nin genellikle ithal edilen ürünler üstünden olduğunu göstermektedir. Bu şekilde ÖTV, imal edilen değil de ithal edilen ürünler üzerinden sağlanıyorsa, ülkede dış ticaret açığı ve cari açık oluşması durumunda ithal edilen ürünün talep

³⁵⁴ Güngör ve Aykut, s.74.

*Transfer fiyatlandırması: teknolojinin gelişmesi, ekonominin büyümesi ve ticaretin serbestleşmesi ile daha fazla Pazar payına sahip olmak için farklı ülkelerdeki işletmeler birleşerek çok uluslu şirketleri oluşturmuştur. Böylece bu birbiriyle bağlantılı olan şirketlerin kendi aralarında mal ve hizmet alım satımında uyguladıkları fiyatlara transfer fiyatlandırması denir. Transfer fiyatlandırması Kurumlar Vergisi Kanunu’nda örtülü kazanç dağıtımını kapsadığı için vergi peçelemesi olarak değerlendirilmektedir. (Ali Rıza Gökbunar, “Ülkemizde Transfer Fiyatlandırmasının Yol Açtığı Tahmini Kurumlar Vergisi Kaybı”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:17, Sayı:1, ss.100-101).

³⁵⁵ N. Candan, ss.83-84.

³⁵⁶ Tulumce ve Özpençe, ss.282-283.

esnekliklerine de bakılıp bu vergi oranı artırılarak açık giderilebilir. 2009 yılında Mart ayında ÖTV uygulanan malların bir kısmında vergi oranlarında indirimle gidilmiş daha sonra aynı yılın haziran ayında bu vergi indirimleri kaldırılarak eski düzeyine geri getirilmiştir³⁵⁷. AB, birliğe girmek isteyen aday ülkelerin müzakere fasılları ile ilgili olarak her yıl ilerleme raporları yayınlamaktadır. Türkiye ise, AB'ne dâhil olmak için 1959 yılında başvuruda bulunmuş fakat başvuru 1963 yılına gelindiğinde Ankara Antlaşması'nın imzalanması ile ancak aday ülke olarak resmi nitelik kazanmıştır. AB'nin aday ülkeleri için yayınladığı ilerleme raporları Türkiye için 1998 yılından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Bu her yıl yayınlanan raporlar sonrasında Türkiye'de her yıl vergileme alanında modernizasyonun sağlanması için vergi oranları ile ilgili çalışmalar yapılmıştır³⁵⁸.

v. Çevre Temizlik Vergisi

2.Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin yeni düzenlerini kurmak istemeleri sonucu ekonomik ve sanayi faaliyetlerini artırmaları doğal kaynakların aşırı kullanılmasını ve çevresel sorunların artmasını beraberinde getirmiştir. 1970'lerden itibaren dünya gündeminde yer bulmaya başlayan çevre sorunları için sürdürülebilir kalkınma ile birlikte çevre koruma faaliyetleri başlamıştır. Küresel düzeyde çevre politikaları düzenlenirken eko çevre üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri, fayda ve maliyet analizlerinin iyi yapılması, maliyetlerin bugünkü ve gelecek nesiller arasındaki dağılımları dikkate alınarak oluşturulmalıdır. Çevreyi korumak için çevresel mali yükümlülükler getirilmiştir. AB ve OECD ülkeleri başta olmak üzere bütün ülkeler çevresel vergileri gündemlerine almıştır³⁵⁹.

Türkiye'de çevre vergisi olarak doğrudan tek anlamıyla uygulanan sadece Çevre Temizlik Vergisi vardır. Bunun yanı sıra ülkemizde karşılaşılan çevresel problemlerde çözüm olarak kullanıcı harçları (uçak gürültü harcı, avlanma harcı, işletme izin harcı) alınmaktadır. Çevre Temizlik Vergisi, 15.07.1993'de yürürlüğe

³⁵⁷ Ahmet Uğur, Yusuf Ekrem Akbaş ve Mehmet Şentürk, "Özel Tüketim Vergisi Oranlarındaki Artış Cari Açığa Çözüm Olabilir Mi?", **Journal of Yasar University**, Cilt:26, Sayı:7, 2012, s.4573. https://www.researchgate.net/publication/313677410_Ozel_Tuketim_Vergisi_Oranlarindaki_Artis_Cari_Aciga_Cozum_Olabilir_mi (Erişim Tarihi:30.04.2019).

³⁵⁸ Pınar Mezararkalı ve Tecer Atsan, "Avrupa Birliği Vergi Politikası İle Türk Vergi Sisteminin Uyumlaştırılması ve AB Üyesi Ülkelerde Uygulanan Vergiler", **10.Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi**, Konya, 5-7 Eylül 2012, s.196.

³⁵⁹ Özgür Biyan ve Musa Gök, "Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:2, 2014, ss.288-289.

girmiştir. Belediye Gelirleri Kanunu'nda düzenlenmiş yerel düzeyde uygulanan bir çevre vergisidir. Kirlilik (atık) vergisi olarak kullanılan bu vergi, belediye sınırları içinde bulunana ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer kullanım alanlarını kullananlar bu verginin yükümlüsü olmaktadır. Su tüketimi üzerinden hesaplanan bu vergi, su faturasında ayrı bir kalem olarak gösterilmektedir³⁶⁰.

İlk uygulamaya konulduğu yıllarda Çevre ve Temizlik Vergisi katı atık ile ilgili ve atık su ile ilgili olarak ikiye ayrılmaktadır. Katı atık ile ilgili olan kısmı, binanın niteliğine göre değişen ayrı miktarlarda vergilendirilmektedir. Binanın boş olması bu vergi mükellefiyetini ortadan kaldırmadığı için, aslında bu çevresel bir vergi olmaktan çıkıp ek bir Emlak Vergisi haline dönüşmektedir. Diğer yandan atık su ile ilgili kısmı ise, tüketilen su bedelini aşmayacak şekilde belediye meclislerince belirlenip su bedeli ile birlikte tahsil edilip sadece çevre temizlik hizmetlerinde kullanılmaktadır. Daha sonra çıkarılan kanun gereği, boş kullanılmayan binalardan alınan vergi hükmü değiştirilerek artık binayı kullananlar vergi mükellefi sayılıp Çevre Vergisi niteliği pekiştirilmiştir³⁶¹. Bakıldığında bu vergi ile üretim veya tüketim birimlerinde oluşturulan su ve toprak kirliliğine neden olan faaliyetlerin yani negatif dışsallıkların içselleştirilmesi amaçlanmaktadır. Fakat uygulamada binaların niteliklerine göre alınan bu vergi ile katı atık ve atık su miktarının yarattığı maliyetlerin hesaplamalarının zor olması nedeniyle negatif dışsallıklar içselleştirilememiştir. Tüm bunlara rağmen ülkemizde Çevre ve Temizlik Vergisi tek doğrudan çevresel vergi kapsamında sayılmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki ülkemizde ademi tahsis ilkesi geçerli olduğu için bu vergi direk çevresel faaliyetlere ayrılmamaktadır³⁶².

KDV, ÖTV ve MTV dolaylı yoldan alınan çevre vergileri olarak ülkemizde anılmaktadır. Türkiye'de akaryakıt ürünleri hem KDV hem de ÖTV kapsamındadır. AB ve OECD ülkeleri içerisinde akaryakıt ürünleri üzerinden alınan verginin en yüksek bizim ülkemizde uygulanıyor olması da bu verginin çevresel amaçlar için doğrudan alınmadığını fiskal amacının ağır bastığını bize göstermektedir. Yani

³⁶⁰ Ayşen Satır Reyhan, "Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2014, s.116.

³⁶¹ Erdem Ercan, "Türkiye'de çevre Vergileri Mi? Çevre Vergisi mi?", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Cilt:28, Sayı:119, 2015, ss.212-114.

³⁶² Biyan ve Gök, s.301.

ülkemizde ÖTV'nin çevresel vergilere hizmet etmesi dolaylı şekilde akaryakıt fiyatını yükselterek talebi kısması yoluyla gerçekleşmektedir. 2003 ve 2004 yıllarında 20 yaşını doldurmuş binek araçların hurdaya ayrılması karşılığında yeni binek aracı alımında ÖTV indirimi yapılarak, çevreye zarar verecek olan karbondioksit emisyonu azaltılmıştır³⁶³.

3.3. GÜNÜMÜZDE MODERNLEŞME ANLAYIŞI VE VERGİLER

Gelişen ekonomik faaliyetler de göz önüne alındığında artan çevresel sorunlar ülkeler tarafından tepkiyle karşılanmış ve daha yaşanılabilir bir doğa için bu yönde önlemler alınmıştır. Bu önlemlerin en başında olumsuz dışsallıkların vergi ile içselleştirilmesi gelmektedir. Bu kapsamda çevre vergileri (yeşil vergiler, pigou vergileri) fikri doğmuştur. Çevre vergileri, olumlu dışsallıkların teşvik edilmesi, çevreye zarar veren ve olumsuz dışsallık yayan faaliyetlerin kanunen yasaklanması veya bu tür faaliyetlere vergi yükümlülüğü getirilmesi yoluyla uygulanmaktadır³⁶⁴.

Genel olarak ülkelerde, 'kirleten öder' ilkesi esas alınarak çevre vergileri uygulanmaktadır. Kirleten öder ilkesinin yanında sürdürülebilir kalkınma, ihtiyatlılık, önleme ve işbirliği ilkeleri de çevreyi korumaya yönelik politikalar arasındadır. Kısaca bu politikalara değinecek olursak, sürdürülebilir kalkınma ile doğada bulunan her şeyi düşünerek ve onların mevcudiyetlerini koruyarak politikalar oluşturulması amaçlanmıştır. Kirleten öder ilkesi ile somut olarak ortaya çıkan çevre zararları hemen tespit edilirken, zararın ortaya çıkması uzun yıllar süren veya maddi olarak hesaplanamayan zararlarda çevreye verilen tahribatın hesaplanması zor olmuştur. Bu gibi durumlarda bu ilkeyi uygulayanlara, bu ilkeyi taviz vermeden uygulamak, bireyleri daha az kirleten teknolojileri satın almaya teşvik etmek ve bilinçli davranmaya yöneltmek gibi sorumluluklar düşmektedir³⁶⁵. İhtiyatlılık ilkesi ile çevreye zarar verebilecek durumları önceden tespit edip çevreyi güvence altına almak amaçlanmıştır. Önleme ilkesi ile de çevresel zarar daha ortaya çıkmadan önce gerekli önlemleri almak, işbirliği politikası ile küresel olan çevre sorunlarının hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çözülmesi önem arz etmektedir. Ulusal işbirliğine örnek olarak yerel yönetimlerin, sivil toplum kuruluşlarının, sanayi, ticaret sektör

³⁶³ Yalçın, ss.146-147.

³⁶⁴ Sibel Bilgin ve Işıl Fulya Orkunoğlu, "Fiskal ve Ekstrafiskal Amaçlar Bağlamında 1970'lerden Günümüze Çevre Vergileri" **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1, 2010, ss.80-81.

³⁶⁵ Recep Ulucak, "İktisat Politikası Olarak Çevre Politikaları ve Araç Seçimi", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:34, 2013, ss.2-4.

temsilcilerinin ortak hareket etmesi verilirken, uluslararası işbirliğine Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü vb. kurumların ortak çalışmaları örnek verilebilir³⁶⁶.

Son yıllarda önem kazanan bu vergilere bakıldığında, Türkiye’de çevre vergilerinin uygulama alanı, batılı ve gelişen ülkelere göre yani AB ve OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) ülkelerinde uygulanan çevre vergilerine göre daha sınırlıdır. AB’de uygulanan çevre vergilerinin türlerine baktığımızda, doğrudan çevre vergisi olarak uygulananlar, Karbon (Enerji) Vergisi, Kirlilik (Katı Atık) Vergisi, Ulaştırma (Yol Geçiş Ücreti) Vergisi, dolaylı olarak uygulanan ise Motorlu Taşıtlar Vergisi’dir³⁶⁷.

Fosil yakıt kullanımı sonucu ortaya çıkan karbondioksit emisyonu, küresel ısınma ve iklim değişikliklerine neden olduğu için çeşitli ülkelerde Karbon Vergisi uygulanmaktadır. Nüfusun hızlı artışı, kömür kullanımının yaygınlaşması, fosil yakıt kullanımı sonrası ortaya çıkan karbondioksit, önlem alınmadığı takdirde çevrede büyük zararlar vermektedir. Çözüm olarak, her yakıtın içerdiği karbon miktarına göre bir vergi alınmalıdır. Böylece atmosfere yayılan sera gazı maliyetli bir unsur haline dönüştüğünden kullananlar tarafından daha az tercih edilip, mali teşvik sağlanacaktır³⁶⁸. Karbon Vergisi, 1990’lı yılların başından itibaren birçok AB üyesi ülkelerde uygulanmaktadır. İlk kez Kyoto Protokolü ile resmi olarak ülkelere emisyon salınımının azaltılacağı taahhüdünde bulunulmuştur. Ülkemizde 05.02.2009’da kabul edilen kanun ile Kyoto Protokolü’ne taraf olduğu için, 2013 yılına kadar emisyon salınımında azalmaya gideceğini kabul etmiştir³⁶⁹.

Geri dönüşümü artırmak, çöp alanlarındaki kirliliği ve çöpün yanmasından kaynaklanan kirlenmeleri azaltmak, çöp alanlarına yakın yerlerde yaşayan kişilerin dışsal maliyetlerini ve olumsuz yaşam koşullarını yok etmek, kötü koku ve nahış görüntüleri yok etmek için uygulanan Katı Atık Vergisi, sayesinde bireyler geri dönüşümün önemini anlayıp tasarrufta bulunacaklardır. Ancak uygulamada hane halkının ne kadar geri dönüşüm sağladığını tespit etmek zordur. Bunun için çöp

³⁶⁶ Bilgin ve Orkunoğlu, s.81.

³⁶⁷ Ali Çelikkaya, “Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun Değerlendirilmesi”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, 2011, ss.102-109.

³⁶⁸ Birol Kovancılar, “Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2001, ss.7-9.

³⁶⁹ Çelikkaya, ss.105-106.

torbası başına birim vergi uygulaması daha iyi bir çözüm olacaktır. Bu vergi kapsamında değerlendirilen Kaynak Vergisi de doğal kaynakların çıkarılması ve kullanılması sonucu alınmaktadır³⁷⁰.

Son yıllarda artan nüfus sayısı ve trafikteki yoğunluk için çözüm olarak yeni yollar yapılmaktadır. Fakat bu durum yeni sürücülerin çıkmasına ve yeni yapılan yolların yeniden sıkışık duruma gelmesine engel değildir. Sürücüler sadece kendi zamansal maliyelerini düşünüp dışsal maliyetleri dikkate almadıkları için trafiğin yoğun olduğu saatlerde Ulaştırma (Yol Geçiş Ücreti) Vergisi alınması gündeme gelmiştir. Böylece sürücüler bütün ekonomik maliyetleri düşünüp o şekilde yolları kullanmaya başlayacakları için yollar kıt bir mal gibi kullanıcılar arasında etkin bir şekilde dağıtılmış olacaktır³⁷¹.

³⁷⁰ Çelikkaya, s.106.

³⁷¹ Bilgin ve Orkunoğlu, s.82.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Batı'da yaşanan Sanayi Devrimi, Aydınlanma Çağı, Fransız İhtilali gibi gelişmeler batının, diğer uluslara göre erken modernleştiğini göstermektedir. Çünkü bu gelişmelerin yaşanmasında etkili olan faktörler gelenekselden kopuşu modern yapıya geçişi ifade etmektedir. Büyük bir İmparatorluk olan Osmanlı'da ise böyle dünyayı etkileyecek gelişmelerin yaşanmayışı Osmanlı'yı Avrupa Devletleri'nin gerisinde bırakmıştır.

Osmanlı'da Lale Devri ile başlayan modernleşme çabaları, askeriye büyük önem verildiği ve modern bir temele oturtulması gerektiği için Nizam-ı Cedid ordusunun kurulması ile devam etmiştir. Diğer yandan devletin sınırlarının genişlemesi halkın üstündeki vergi yükünün artmasına yol açmıştır. Bu durum tarıma dayalı bir ekonomisi olan Osmanlı Devleti'nde halkın büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Böylece devlet yönetimini kısıtlayan ilk belge olan Sened-i İttifak, padişah ile âyanlar arasında imzalanmıştır. Söz konusu belgede, yoksula ve halka zulmedilmeden ödeme gücü çerçevesinde vergilerin alınması, hanedan üyelerinin yani yönetimde söz sahibi olanların birbirlerini denetim mekanizması yolu ile takip etmesi gibi ifadeler yer almıştır.

Uzun yıllar varlığını sürdüren Osmanlı'da vergi toplama usulleri de zamanla değişiklik göstermiştir. Ülkede askeriyeden ekonomiye her alandaki işleyişe etki eden tımar sistemi uzun yıllar kullanılmıştır. Celali Ayaklanmaları sonucunda tımar sistemi terk edilerek iltizam usulü vergi toplama sistemine geçilmiştir. Tanzimat Fermanı ilan edilinceye kadar devlet, mültezimler aracılığıyla vergi gelirlerini toplamıştır. Mültezimlerin halktan haksız yere vergi toplamaları, vergi toplamada rüşvet ve yolsuzluk olaylarının artması üzerine müsadere ceza uygulaması ile bu yolsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı ilan edilene kadar uygulanan müsadere uygulaması da başarılı olmadığı için vergi toplama usulünde tekrar değişikliğe gidilerek Muhassıllık Meclisleri kurulmuştur. Merkezden gönderilen bir kişinin o bölgede yaşayan halk içinden birilerini seçip kurması ile oluşturulan meclisler, topladıkları vergileri merkeze göndermektedirler. Kısa süre uygulanan Muhassıllık Meclisleri 1942 yılında uygulamadan kaldırılarak yerine

Mâlikane sistemi getirilmiştir. Böylece vergi toplayıcıları sayesinde (âyan, mütesellim veya voyvoda) vergiler toplanmıştır.

Osmanlı'nın son zamanlarına doğru bozulan iltizam sisteminin kaldırıldığını, şer'i hukuk sistemine uyulmadığı için sistemin bozulduğunu belirten ve artık halkı ağır yük altına sokan vergilerin alınmayacağını açıklayan Tanzimat Fermanı imzalanmıştır. Tanzimat ile mali reformlara geniş ölçüde yer verilmiştir. İltizam sahibinin keyfi uygulamalarına dayanarak vergi aldığı ve vergilendirebilir kaynakları yok etmesi üzerine bu sistemin eksikliği belirtilmiş ve bu sistem kaldırılarak vergilemede adalet sağlanmaya çalışılmıştır. Sonrasında imzalanan Islahat Fermanı ile müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki vergi farklılığı giderilerek her vatandaşın aynı vergileri ödemesi sağlanmıştır. Daha sonra meşrutiyetin ilan edilmesi ile ilk yazılı anayasamız kabul edilen Kanun-i Esasi, diğer devletlerin anayasaları incelenerek oluşturulan bir meclis tarafından hazırlanıp yürürlüğe girmiştir. Anayasanın maddeleri incelendiğinde, vergiler için ödeme gücü ilkesi, ayırım yapmadan herkesin vergi ödemesi yani genellik ilkesi ve kanunsuz vergi olmaz ilkesinin yer aldığı görülmektedir. Bu anlatılanlardan sonra TBMM dönemine geldiğimizde ise ilk önce modernleşmenin tüm boyutları üzerinde yoğunlaşmıştır. Çünkü yeni kurulmaya çalışılan devlet düzeninde sadece bir alanında modernleşmek yeterli olmayacaktır. Bütün alanların birbiri ile bağlantılı olduğu düşünüldüğünde siyasal, hukuksal, toplumsal-kültürel ve ekonomik alanların iç içe oldukları ve birbirlerini etkiledikleri görülmektedir.

Osmanlı maliyesi mali reformların başlangıcı olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı, ferman öncesi ve ferman sonrası mali yapısı ve vergi sistemi olarak ayırım yapıldığında modernleşen vergi sistemini anlamamızda yarar sağlayacaktır. Tanzimat Fermanı ilan edilmeden önce bütçe uygulamasının hiç yapılmadığı ve devletin gelirlerinin gelişigüzel bir şekilde defterlere kaydedilip vergi sisteminin tamamen dini temellere dayalı olarak alınan şer'i ve padişahın isteği üzerine halkın yararı için alınan örfi vergilere dayandırıldığı görülmektedir. Uygulamada şer'i vergiler kapsam olarak daha geniştir ve daha çok kullanılmıştır. Yine Osmanlı zamanında vergi adı dışında başka isimlerle alınan vergiler de vardır.

Tanzimat Ferman'ı ile devletin gelir ve giderleri, mali yapısı, vergi sistemi reformlarla batı tarzında düzenlemeye gidilmiştir. Ferman ile birlikte devletin

gelirlerinin tek hazinede toplanması ve giderlerin bu hazineden yapılması için bir devlet hazinesi oluşturulmuştur. Devletin ilk bütçesi hazırlanıp, Meclis-i Muhasebe-i Maliye tarafından denetime tabi tutulmaya başlanmıştır. Tanzimat öncesi uygulanan dağınık yapısı olan örfi vergilerin hepsi kaldırılarak yerine tek bir vergi olan Ancemaatin Vergi getirilmiştir. Yine diğer önemli gelişme ise yıllardır uygulanan iltizam sisteminin kaldırılarak yerine muhassıl denilen devlete doğrudan bağlı kişiler tarafından vergiler toplanmaya başlamıştır. Yine diğer yeni vergi uygulamalarından olan Ağnam Resmi ve vergi kaçakçılığını önlemek için uygulamaya başlanılan Temettü Vergisi uygulamaya konulmuştur. Yaşanan vergi reformları ile halkın üstünde artan vergi yükü halkı kışkırtıp devlete karşı isyan etmeye mahkum bırakmıştır. Çünkü sanayi olarak ilerleyemeyen tarıma dayalı ekonomisi olan devletin zaten geçim durumu zor olan halktan yüksek oranlı vergiler alması hemen her bölgede isyanlar yaşanmasına sebep olmuştur. İsyanların nedenlerine bakıldığında, halkın üstündeki ağır vergi yükleri ve halktan vergileri toplamak üzere görevlendirilen kişilerin haksız, adaletsiz vergi uygulamaları olduğu görülmektedir.

Vergi toplama usullerinin sürekli değişmesinden de anlaşılacağı üzere, devlet vergi toplayıcılarının merkeze bağılılıkları ve merkezi denetime tabi oldukları ölçüde vergi gelirlerini sorunsuz bir şekilde tahsil edebilmektedir. Mültezimlerin en çok vergi hasılatını elde etmek için halktan topladığı vergileri keyfiliklerine göre artırmaları, âyanların yaşadıkları yerlerde güçlenerek merkeze bağılılıklarının zayıfladığı dönemlerde halktan haksız yere vergi toplamaları sonucu halk bu duruma tepki göstererek isyan etmiştir.

TBMM dönemine geldiğimizde ise yeni temelleri atılan bir devletin bağımsızlık mücadelesinde, ekonomisinin de bağımsız bir yapı sergilemesinin milli bağımsızlığa destek olacağı bilinmektedir. Muasır medeniyetler seviyesine gelmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti, kalkınmanın ilk aşamalarında güçlüklerle karşılaşmıştır. İlk girişim olarak da İzmir’de bir İktisat Kongresi toplanmış ekonominin planlar dâhilinde iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Hemen ardından 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak ekonominin gelişmesi için çaba gösterilmiştir. Osmanlı’dan beri varlığını defterdarlıklar olarak sürdüren, 1926’da Maliye Vekaleti olarak isim alan Hazine Maliye Bakanlığı çeşitli isimlerle günümüze kadar devletin mali işlerinden sorumlu olarak varlığını sürdürmüştür.

Türkiye’de vergilendirme yetkisi TBMM’ye aittir ve ilk TBMM’de çıkarılan ilk kanunun Osmanlı Devleti zamanından beri alınan Ağnam Vergisi ile ilgili olması, yeni kurulan devletin mali politikalara verdiği önemi göstermektedir. Osmanlı zamanından beri uygulanmakta olan vergiler kaldırılıp yerine modern bir vergi sistemine sahip olan Avrupa ülkeleri örnek alınarak yeni vergiler uygulamaya konulmuştur. Vergiler için ayırım yapılmak istenildiğinde akla gelen ilk ayırım olan dolaylı-dolaysız vergi ayırımı yerine yıllar itibariyle yapılan ayırım konumuz gereği daha yerinde olacaktır. Çünkü Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllarda harçlar dolaylı vergi olarak sayılırken daha sonraki yıllarda dolaysız vergi kapsamına alınmıştır.

1920-1924 yılları arası vergi yapısına bakıldığında, yeni kurulan devletin Osmanlı döneminden beri uygulanmakta olan Yol Vergisi’ni aynen kabul edip meclisteki milletvekillerinin itirazlarına rağmen uygulamaya devam etmesi her anlamda modern bir yapıya geçmek isteyen devlet düzenine uygun olmamıştır. Yine bu dönemde 1924 Anayasası’nda vergileme ile ilgili iki maddenin yer alması vergilerin kanuniliği ilkesini ilk kez karşımıza çıkarmıştır. 1924-1938 yılları arasında ise Osmanlı’dan kalan dağınık vergi yapısı değiştirilip batılı ülkelerde uygulanan vergiler gibi modern vergilere sahip olan bir vergi sistemi için çalışmalara başlanmıştır. Cumhuriyet’in en önemli reformlarından birisi olan ve Osmanlı’nın kuruluş yıllarından beri uygulanmakta olan Aşar Vergisi kaldırılıp yerine modern yapıya uygun yeni vergiler getirilmiştir. Tarıma dayalı ekonomisi olan bir ülkede Aşar’ın kaldırılmasıyla oluşan büyük gelir kaybının telafi etmek isteyen devlet, Gelir Vergisi’nin temeli sayılan ve batılı devletlerde uygulanan Kazanç Vergisi’ni örnek alarak uygulamaya başlamıştır. 1938-1946 yılları arasında, gayrimüslimler tarafından büyük tepkilere yol açan Varlık Vergisi uygulaması ile devletin yapmak istediği aslında büyük kazanç sahiplerini vergilendirmektir. Fakat uygulamada müslim-gayrimüslim arasında oransal olarak farklı vergi oranlarının uygulanması büyük tepkilere yol açmış ve kısa sürede uygulamadan kaldırılmıştır. 2.Dünya Savaşı’na fiilen girmemize rağmen ordunun yiyecek ihtiyacı için olağanüstü bir vergi olarak alınan Toprak Mahsulleri Vergisi, ilkel bir vergi olan Aşar Vergisi’ne benzetildiği için halk tarafından büyük bir tepki ile karşılandığı için kaldırılmıştır.

1946-1960 yılları arası vergi reformu adına büyük gelişmeler kaydedilmiştir. 1949 yılında günümüzde devletin en büyük gelir kaynağı olan ve modern bir yapıya

sahip olan, kişilerin kazançları üzerinden alınan Gelir Vergisi ve kurum kazançlarını vergilendirmeyi amaçlayan Kurumlar Vergisi yürürlüğe girmiştir. Yine aynı yılda VUK uygulamaya konularak günümüze kadar değişen vergilere ayak uydurarak varlığını sürdürmüştür. 1953 yılına gelindiğinde ise AATUHK yürürlüğe girmiş ve 1959'da günümüzde uygulamada olan Veraset ve İntikal Vergisi uygulanmaya başlamıştır. Dolaysız vergilerin modern bir yapıya kavuşturulması ile vergi sistemi bütünüyle modern bir hâl almamıştır.

1960-1980 yılları arasına baktığımızda, 1961 Anayasası'nda yer alan vergileme ile maddede ödeme gücüne göre vergi alınması ve vergilerin kanuniliği ilkesi açıkça belirtilmiştir. Ülke olarak bu yıllarda siyasi istikrarsızlıkların yaşanması sonucunda devlet kamu harcamalarının finansmanı için Finansman Kanunu çıkararak bir nevi modern bir vergi olan KDV'nin temelleri atılmaya çalışılmıştır.

1980-1991 yılları arasında, 1982 Anayasası'nın 73.maddesinin 1961 Anayasası'ndaki vergileme ile ilgili maddesinden farkı, sadece fıkra olarak, vergi yükünün dağılımın maliye politikasının sosyal amacı olduğunun belirtilmiş olmasıdır. 1980 yılında MTV, 1985 yılında KDV, 2000 yılında Gümrük Kanunu ve 2002 yılında ÖTV'nin yürürlüğe girmesi ve AB'ye uyumun tamamlanmaya çalışılması ile tamamen modern bir yapıya sahip olan Türk vergi sistemi günümüzdeki şeklini tamamen almıştır. 2001-2019 yılları arasında, AB'si üyesi olamaya çalışan Türkiye AB'ye uyum çabaları çerçevesinde vergilerini uyumlaştırmaya devam etmektedir. AB'nin her yıl aday ülkeler için yayınladığı ilerleme raporları sayesinde modern yapıya kavuşması için vergisel düzenlemeler olarak gelişmeler kaydedilmiştir. Son olarak, AB üyesi ülkelerde son yıllarda önemi artan çevresel vergilerin, sayısı oldukça fazladır. Gelişen sanayileşme faaliyetleri sonucu artan çevre kirliliği, küresel yaşamın getirdiği dışsallıklar nedeniyle önemi artan Çevre Vergileri son yıllarda hemen hemen her ülkenin gündeminde yer almaktadır. Çevreye yayılan olumsuz dışsallıkların vergilendirilmesi, olumlu dışsallıkların sübvansiyon ve teşviklerle desteklenmesi için ülkeler uğraşmaktadır. 2000'li yıllardan sonra önemi artan Çevre Vergileri genel olarak, Kirlilik, Ulaştırma, Enerji ve Motorlu Taşıtlar Vergileri'nden oluşmaktadır. Ülkemizde doğrudan çevresel bir vergi olarak uygulanan vergi yoktur.

KAYNAKÇA

1876 Kanuni Esasi, <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>, (21.10.2018).

Açıkgöz, Ömer. “Osmanlı Para Politikasında Reform Çabaları: 1800-1844 Dönemi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:6, Sayı:12, 2010, ss.371-392.

Ağar, Serkan. “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı:73, 2007, ss.371-432.

Akalın, Güneri. **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2008/384, 2008.

Akbey, Ferhat. “Türkiye’de Vergi Denetimi ve Gelirleri Üzerine Bir İnceleme”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:29, Sayı:1, 2014,

Akbulut, Kerem. “11 Teşrinisini 1942 Tarihli Varlık Vergisi’ne Bir Bakış”, **Anadolu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:27, 2005, ss.325-339.

Akçam, Taner. **Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Akdeniz, Gıyasettin. **Finansman Kanunu ve Düşündürdükleri**, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı:21, 1971, ss.15-39.

Akgül Yılmaz, Gülay. “Türkiye’de 1923-1938 Dönemi Maliye Politikası Uygulamaları”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 2009, ss.297-328.

Aksoy, Abdulkadir. “Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, 2016, ss.31-37.

Akşin, Sina. “Fransız İhtilali’nin II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri Üzerine Bazı Görüşler”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı:3, Cilt:49, 2002, ss.23-29.

Aktan, Coşkun Can, Dileyici, Dilek ve Saraç, Özgür. “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cit:7, Sayı:2, 2002, ss.1-32.

Aktan, Coşkun Can, Dileyici, Dilek ve Saraç, Özgür. **Vergi, Zulüm ve İsyân**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2002.

Akyıldız, Ali. “Sened-i İttifak’ın İlk Tam Metni”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, 1998, ss.209-229.

Akyıldız, Hüseyin ve Eroğlu, Ömer. “Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt:9, Sayı:1, ss.43-62.

Albayrak, Mustafa. “Atatürkçü Düşünce Sistemi ve Liberalizm: Ekonomik ve Siyasal Bakımdan Bir Karşılaştırma Denemesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:5 Sayı:18, 1996, ss.88-121.

Alganer, Yalçın ve Yılmaz, Güneş. “Avrupa Birliği Müktesebatı Bağlamında Katma Değer Vergisi’nde Yakınlaştırma ve Uyumlaştırma Çabaları”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:28, Sayı:1, 2010, ss.135-160.

Anbar, Adem. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu:1800-1914”, **Maliye Finans Yazıları**, Sayı:84, 2009, ss.17-37.

Armaoğlu, Fahir. **19.yy Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Atmaca, Mustafa. “Anayasa Bağlamında Vergilendirme Yetkisinin Dünü, Bugünü, Yarını”, **Vergi Dünyası**, Sayı 416, 2016, ss.81-91.

Ay, Hakan. “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım ve Sebepleri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:2, 1991, ss.312-332.

Ay, Nuran. “Osmanlı Devletine Liberalizmin Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:1-2, 2000, ss.463-504.

Aysal, Necdet. “Kırım Savaşı’nda Lozan Barış Antlaşması’na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Özel Sayı, 2013, ss.1-28.

Aysan, Mustafa A. “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:6, 1986, ss.617-644.

Baran, Murat. “Avrupa’da Gelişen Modernlik ve Modernleşme Anlayışları ve Bu Anlayışların Türkiye’ye Yansımalarına Tarihi Sosyolojik Açıdan Bir Bakış”, **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Cilt:8, Sayı:11, 2013, ss.55-79.

Baransel, Atilla. “Tolumsal ve Kültürel Değişme Olarak Modernleşme”, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 1974, ss.75-90.

Baratov, Korkut. **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 8.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Bayraktar, Kaya. “Osmanlı Mali Yapısı Üzerine Araştırmalar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2003, ss.115-145.

Berkes, Niyazi. **200 Yıldır Neden Borçlanıyoruz? 1**, Yenigün Haber Ajansı Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Berkes, Niyazi. **Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, 3.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Berkes, Niyazi. **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 7.Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Bilgin, Recep. “Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Devlet ve Millet Modernleşmesi”, **The Journal of Europe-Middle East Social Science Studies**, Cilt:1, Sayı:2, 2015, ss.90-128.

Bilgin, Sibel ve Orkunoğlu, Işıl Fulya. “Fiskal ve Ekstrafiskal Amaçlar Bağlamında 1970’lerden Günümüze Çevre Vergileri” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1, 2010, ss.77-108.

Bilgin, Vedat. “21.Yüzyılda Türk Modernleşmesinde Paradigma Değişimi”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, 2002, ss.65-81.

Biyar, Özgür. ve Gök, Musa. “Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:2, 2014, ss.281-310.

Bolat, Bengül Salman. “Fransız İnkılabı’nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2005, ss.149-167.

Bozkurt, Cevdet. “Gümrük Vergileri ve Para Cezaları İçin Uzlaşma Müessesesi”, **Mali Çözüm Dergisi**, Sayı:108, 2011, ss.99-110.

Bülbül, Gül. “İslahat Fermanını Hazırlayan Sebepler ve İslahat Fermanı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 1989, ss.157-179.

Candan, Ekrem. “Bakan ve Üst Yöneticilerin Görev, Yetki ve Sorumluluklarına İlişkin Değerlendirmeler”, **Güncel Mevzuat Dergisi**, Sayı:11, 2006, ss.1-15.

Candan, Nesrin. “Türkiye’de 1990 Yılından Sonra Uygulanan Vergi Politikaları ve Kriz Etkisi”, **Tarım Ekonomi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:2, 2012, ss.79-86.

Canyaş, F. Orkunt. “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Döneminde Bürokratik Elitin Modernleşme Çabaları ve Misyonerlik Faaliyetleri”, **Journal Of Yaşar University**, Cilt:9, Sayı:33, 2014, ss.5674-5691.

Cezar, Yavuz. **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi:XVIII. yy’dan Tanzimat’a Mali Tarih**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Ciciođlu, Őukrú. “Türkiye’de 1980 Sonrası Gelir Dağılımının Ekonomi Politikaları ve Krizler Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Hak İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, 2013, ss.27-49.

Coşar, Nevin. “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakóltesi Dergisi**, Cilt:58, Sayı:2, ss.1-27.

Çačan, Berna. “Osmanlı Devleti’nde Vergi Sistemi ve Bir ÇeŐit Vergi Toplama Usulü Sistemi: Temettuat Defterleri”, **Electronic Journal of Vocational Colleges**, Cilt:5, Sayı:1, 2015, ss.9-18.

Çağatay, Neşet. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:5, 1942, ss.483-511.

Çaha, Ömer. **Bitmeyen Beraberlik Modern Dünyada Din ve Devlet**, 1.Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Çakır, Coşkun. “Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Vergi İhtilalleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakóltesi Mecmuası**, Cilt:51, Sayı:1, ss.71-95.

Çakır, Coşkun. **Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

Çakmak, Şefik. “Varlık Vergisi Gerçeği”, **Teori Dergisi**, Sayı:231, 2009, ss.1-10.

Çalık, Deniz ve Çınar, Özge Pelin. “Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet”, **XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 12–13 Aralık 2009, ss.77-88.

Çalık, Ümit. “Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce**, Sayı:65, 2012, ss.187-197.

Çelikkaya, Ali. Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun Değerlendirilmesi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:2, 2011, ss.97-120.

Çetin, Adnan ve Yücedağ, İbrahim. “Modern-Geleneksel Ayrımının Bilgi-İktidar İlişkisi Bağlamında DeđerlendiriliŐi”, **Mukaddime**, Sayı:1, 2010, ss.86-99.

Demir, Şeyhmus, Sesli, Mutlu ve Yılmaz, Veysel. “Türk Modernleşmesi: Eleştirel Bir Bakış”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı:2, 2008, ss.77-90.

Demirbaş, Osman. “Türkiye’de Cumhuriyet Fikrinin Oluşumu”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı:8, 2005, ss.31-59.

Demirhan, Ahmet. **Modernlik**, 1.Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

Dikmen, Nedim. “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:19, Sayı:2, 2005, ss.137-159.

Durmuş, Savaş. “Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1938)”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı:12, 2016, ss.155-167.

Düzenli, Mesut Bayram. “XVIII.yüzyıl Divanları Işığında Osmanlı Devleti’nde İç İsyانlar”, **Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2017, ss.183-222.

Edizdoğan, Nihat, Çetinkaya, Özhan ve Gümüş, Erhan. **Kamu Maliyesi**, 2.Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011.

Ercan, Erdem. “Türkiye’de çevre Vergileri Mi? Çevre Vergisi mi?”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Cilt:28, Sayı:119, 2015, ss.209-226.

Erdem, Ekrem. “Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası Dönemsel Bir Analiz”, **Bankacılar Dergisi**, Sayı:56, 2006, ss.9-27.

Erdoğan, Mustafa. **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 4.Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 2003.

Eroğlu, Onur “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Özel Sayı, 2010, ss.57-89.

Gencer, Tülay. “Cemil Meriç İle Türk Modernleşmesine Bir Bakış”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2012, ss.19-33.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi**, 11.Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara, 2000.

Giddens, Anthony. **Modernliğin Sonuçları**, (Çev., Kuşdil Ersin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Giddens, Anthony ve Pierson, Christopher. **Anthony Giddens’le Söyleşiler Modernliği Anlamlandırmak**, (Çev., Uyurkulak Serhat ve Sağlam Murat), 1.Baskı, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Gök, Kerim “Vergi Direncinin Gelişimi”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:21, Sayı:1, 2007, ss.143-163.

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**, 2.Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Gökbunar, Ali Rıza. “Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması: Vergiye Farklı Bir Başkaldırı Örneği”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2004, ss.27-33.

Gökbunar, Ali Rıza. “Celali Ayaklanmalarının Maliye Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:14, Sayı:1, 2007, ss.1-24.

Gökbunar, Ali Rıza. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Mali Sistemdeki Değişmelerin Toplumsal Yapı Üzerine Etkisi”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:24, Sayı:2, 2006, ss.177-203.

Gökbunar, Ali Rıza. “Ülkemizde Transfer Fiyatlandırmasının Yol Açtığı Tahmini Kurumlar Vergisi Kaybı”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:17, Sayı:1, ss.99-120.

Gökbunar, Ali Rıza ve Uğur, Alparslan. “19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Meydana Gelen Ayaklanmalarda Vergilemenin Rolü”, **2.Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi**, Antalya, 7-8 Aralık 2018, ss.799-804.

Gökbunar, Ali Rıza ve Uğur, Alparslan. “Bir İsyanın Mali Anatomisi: Patrona Halil Ayaklanması”, **IV.Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kongresi**, Antalya, 7-11 Kasım, 2018, ss.400-404.

Göküş, Mehmet. “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Modern Türkiye’ye Yöneten-Yönetilen İlişkilerinin Gelişimi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:3, 2010, ss.227-249.

Göze Kaya, Dilek ve Durgun, Ayşe. “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları: Bütçe ve Vergi Uygulamaları”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:19, 2009, ss.233-249.

Güner, Ümit. **Türkiye’de Vergi Bilincinin ve Vergi Ahlakının Oluşmasında Gelir İdaresi’nin Rolü**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2008.

Güngör, Gonca ve Aydın, Aykut. “Küreselleşmenin Türk Vergi Politikaları Üzerine Etkisinin 1980 Sonrası Analizi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2011, ss.69-78.

İdikut Özpençe, Aylin ve İşler, İsmail. “Türkiye’de KDV Sorunları ve Avrupa Birliği Ülkelerindeki KDV’nin Kamu Gelirleri ve GSYH İçerisindeki Payları”, **Vergi Raporu Dergisi**, Sayı:219, 2017, ss.118-130.

İlhan, Suat. **Türk Devrimi ve Türk Dünyası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

İnalçık, Halil. “Osmanlılar’da Raiyyet Rüsümü”, **Bellekten Dergisi**, Cilt:23, Sayı:92, 1959, ss.541-656.

İnan, Mahmut. “Türkiye’de Kazanç Vergisi’nden Gelir ve Kurumlar Vergisi’ne Geçiş Süreci: 1946-1960 Dönemi”, **Maliye Dergisi**, Sayı:158, 2010, ss.349-364.

İpek, Selçuk. **Anadolu Halk Türkülerinde Vergi İsyanı**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010.

İşçi, Metin. **Genel Olarak Türkiye’de Siyasal Değişme**, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

Kaçar, Mustafa. “Türkiye’de Modernleşmenin Öncü Kurumları”, **Sosyoloji Dergisi**, Cilt:3, Sayı:19, 2009, ss.127-149.

Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar. “Tanzimat: Modernleşme Arayışı ve Politik Değişme”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Ed. Kalaycıoğlu Ersin ve Sarıbay Ali Yaşar, Beta Yayıncılık, İstanbul, 1986, ss.8-117.

Kansu Aykut, **1908 Devrimi**, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kara, Ömer Tuğrul. “Toplumsal Olayların Etkisiyle Gelişen Üç Büyük Akımın Türk ve Dünya Edebiyatında İzleri”, **The Black Sea Journal of Social Sciences**, Sayı:2, 2010, ss.73-96.

Karaarslan, Erkan “Tahakkuk Esaslı Muhasebe ve Devlet Hesaplarında Şeffaflık”, **Mali Kılavuz Dergisi**, Sayı:15, 2002, ss.10-70.

Karaman Kıvanç ve Pamuk Şevket, “Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:191, 2009, ss.1-30.

Karataş, Mehmet. “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsadere Uygulamaları”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:19, 2006, ss.219-237.

Kargı, Veli ve Özüğurlu, Yasemin. “Türkiye’de Küreselleşmenin Vergi Politikaları Üzerine Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt:14, Sayı:1, ss.275-289.

Karpat, Kemal Haşim. **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, Çev. Zorlu Durukan, Akile ve Durukan, Kaan, 2.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Kartalcı, Kadir. **Kamu Mali Yönetimi ve Denetimi**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Kaya, Durdu Mehmet. “Camilla Jacquart’ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, 2008, ss.221-236.

Kaya, Mahmut. “Batı Dışı Modernleşme Örneği Olarak Türkiye Modernleşmesi: Süreklilikler Kopuşlar ve Çatallanmalar”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish of Turkic**, Cilt:10, Sayı:2, 2015, ss.545-564.

Kaymaz, Necmettin. “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi”, **Tarih Kritik Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, 2015, ss.33-38.

Kenanoğlu, M. Macit. “Vergi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:43, 2013, ss.52-58.

Kıray Emine, **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Kızılkın, Ayşe Özdemir. “Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:20, 2008, ss.57-66.

Kirmanoglu, Hülya. “Türkiye’de Vergi Reformları Siyasal İktidarlar ve İktisat Politikaları”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı:36, 1994, ss.55-82.

Koçak, Cemil. “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce 1: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat Ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Bora Tanıl ve Gültekingil Murat, 8.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.71-82.

Korkmaz, Ali ve Bilici, İbrahim E. “Şerif Mardin’in Sosyal Değişim ve Kültürel Tartışmalarında Modernleşme, İletişim ve Dil Bağlatısı”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:31, 2011, ss.31-51.

Korkmaz, Esfender. **Vergi Yapısı ve Gelişimi**, Ay Matbaası, İstanbul, 1982.

Kovancılar, Birol. “Küresel Isınma Sorununun Çözümünde Karbon Vergisi ve Etkinliği”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2001, ss.7-19.

Kumrulu, Ahmet. “Türkiye’de Vergi Politikası Gelişmeleri: Karar Alma Süreci ve Sapmalar (1950-1985)”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:40, Sayı:1, 1988, ss.193-235.

Kuran, Ercüment **Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, 1.Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara, 1994.

Kuran, Ercüment. **Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş**, 1.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.

Kuruca, Nazım ve Kara, Hüseyin. “Osmanlı Devleti’nin Çöküşünü Hızlandıran Mali Hadiseler”, **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı, 2009, ss.951-979.

Küçükcalay, Abdullah Mesut. “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:2, 1997, ss.51-68.

Küçükömer, İdris. **Batılılaşma & Düzenin Yabancılaşması**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Lale devri sonuçları, <https://toplumsaltarih.wordpress.com/2012/11/04/lale-devrinin-sonu-patrona-halil-isyani/> (15.10.2018).

Levent Odabaşı. “Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:1, Sayı:4, 2014, ss.76-86.

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Kıratlı Metin, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.

Mardin, Şerif. **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Meriç, Metin. **Türkiye'nin Mali Yapısı**, 2.Baskı, Gazi Kitabevi, İzmir, 2007.

Merter, Mehmet Emin, Acar, İbrahim Attila ve Arslan, Enver. "Türk Vergi Sisteminde KDV Uygulaması ve Etkinliğinin Analizi", **Maliye Dergisi**, Sayı:153, 2007, ss.24-50.

Mezararkalı, Pınar ve Atsan, Tecer. "Avrupa Birliği Vergi Politikası İle Türk Vergi Sisteminin Uyumlaştırılması ve AB Üyesi Ülkelerde Uygulanan Vergiler", **10.Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi**, Konya, 5-7 Eylül 2012, ss.187-197.

Mirzede, Ferhat. "Ekonomik Modernleşme Sürecini Etkileyen Faktörler", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:16, 2015, ss.97-108.

Miynat Mustafa ve Tunçay, Barış. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Vergileme Anlayışındaki Değişim", **Prof. Dr. Naci Birol Muter'e Armağan**, Ed. Gökbnar Ramazan ve diğerleri, Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basım Evi, Manisa, 2014, ss.39-54.

Musaballı, Hakkı. "Çağdaş Gider Vergileri", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, Sayı:12, 1966, ss.1-8.

Musaballı, Hakkı. "Gelir Vergisi'nde Servet Beyanı", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**, Sayı:6, 1960, ss.109-118.

Mutlu, Abdullah. **Tanzimat'tan Günümüze Türkiye'de Vergileme Zihniyetinin Gelişimi**, T.C Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No:2009/390, Ankara, 2009.

Nadaroğlu, Halil. "Vergi Sisteminin Etkinliği", **Türkiye II. Maliye Eğitimi Sempozyumu (Kamusal Finansman Sorunları)**, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, 2-4 Mayıs 1987, ss.1-34.

Nakiboğlu, Aslıhan. "19.Yüzyılda Osmanlı Maliyesinde Değişim, Bürokratik Düzenlemeler ve Maliye Nezaretinin Kurulması", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:5, Sayı:2, 2012, ss.74-94.

Oktay, Cemil. **Siyaset Bilimi İncelemeleri**, 2.Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2009.

Ortaylı, İlber. **Batılılaşma Yolunda**, 2. Baskı, Merkez Kitaplar, Ankara, 2007.

Öklem, Necdet. **1877 Meclisi Mebusanı Bütçe İller Kanunu İç Tüzük Üzerine Tartışmalar**, Ege Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın No:2, İzmir, 1991.

Ölçen, Ali Nejat. “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, ss.133-151.

Özdemir, Nuray. “Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Yol Vergisi”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt:32, Sayı:53, ss.213-247.

Özdemir, Şelale. “Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim ve Teknoloji İç İç”, **Üretim Kongresi**, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 21-22 Mart 2014, ss.1-11.

Özdemirci, Ata. **Türkiye'de Modernizm, Yönetim ve Ayrımcılık**, Ayrımcılığın Türk Çalışma Hayatına Yansımaları, Nobel Yayıncılık, 2011.

Özsoy, İsmail. “Süleyman Sûdî'nin Osmanlı Maliyesi ve Vergi Sistemi ile İlgili Görüş ve Tesbitleri (1881)”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, Osmanlı Özel Sayısı, Sayı:4-5, 2000, ss.1-41.

Öztürk Necdet. **Çadırdan Saraya 14-15.Yüzyıl Osmanlı Devlet Düzeni**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2012.

Özyurt, Hasan. “Atatürk Dönemi Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planları ve Türk Ekonomisindeki Yapı Değişikliğine Etkileri (1933-1938)”, **Sosyoloji Konferansları**, Sayı:19, 1981, ss.119-148.

Pamir, Aybars. “Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:53, Sayı:2, 2004, ss.61-82.

Polat, Sedat ve Eser, Levent Yahya. “Motorlu Taşıtlar Vergisi'nde Değişim İhtiyacı: Türkiye İçin Bir Model Önerisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:15, Sayı:2, 2014, ss.269-289.

Quataert Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev., Ayşe Bertay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Reyhan, Ayşen Satır. “Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı:1, 2014, ss.110-120.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, 12.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.

Saraçoğlu, Fatih. “1930-1939 Döneminde Vergi Politikası”, **Maliye Dergisi**, Sayı:157, 2009, ss.131-149.

Seyfettin, Aslan ve Alkış, Mehmet. “Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türkiye'nin Modernleşme Süreci: Laikleşme ve Ulusal Kimlik İnşası”, **Akademik Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1, 2015, ss.18-33.

Solak, İbrahim. “Osmanlı Devleti'nde Taşta Teşkilatı”, **Osmanlı Teşkilat Tarihi**, Ed. Gündüz Tufan, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.

Sorel, Albert. **Avrupa ve Fransız İhtilali**, Çev. Örik Nahid Sırrı, MEB Yayınları, İstanbul, 1949, s.350'den aktaran Kızılçelik Sezgin, **Sosyoloji Yazıları II**, 2.Baskı, Yunus Emre Yayınları, Konya, 1994. ss.52-75.

Söğütlü, İlyas. “Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:11, Sayı:1, 2010, ss.1-28.

Sönmez, Mustafa. **Türkiye Ekonomisinde Bunalım 2: 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1986.

Suveren, Yaşar. “Cumhuriyetçi Radikal Modernizme Karşı Anti- Modernist Bir Entelektüel Olarak Nurettin Topçu”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:9, Sayı:2, 2014, ss.23-44.

Şahin, Harun. “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü Vergisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:37, Sayı:1, 2013, ss.45-57.

Şeker, Murat. “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:8, Sayı:2, 2007, ss.115-134.

Şen, Zafer. “Coğrafi Keşifler, Rönesans, Reform ve Fransız İhtilali'nin Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri”, <http://www.zafersen.com/cografikesifler-ronesans-reform-fihtilalinin-osmanliya-etkileri.pdf>. (07.10.2018).

Şeriati, Ali. **Kültür ve İdeoloji**, (Çev. Bekin Orhan), 2.Baskı, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1995.

Şimşek, Hayal Ayça. “Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri”, **Finans Politik Ekonomik Yorumlar**, Cilt:44, Sayı:512, 2007, ss.52-68.

Taş, Ramazan. “Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal Olarak ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:50, Sayı:1, 1995, ss.355-382.

Taşkın, Ünal. “Rüsum-u Örfiye”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:14, 2013.

Tekeli, Esat. “Vergi Politikaları ve Türkiye’de Vergi Politikası”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi**, Sayı:4, 1958, ss.1-11.

Tekin, Ahmet ve Gümüş, Öner. “1982 Anayasası’nda Yer Alan Vergileme İlkelerinin Felsefi Temelleri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:39, 2014, ss.243-258.

Tezcan, Kerametdin. “Türk Vergi İdaresinin Tarihsel Gelişimi ve Bu Süreçte Geçirdiği Aşamaların Etkinlik Açısından Değerlendirilmesi”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, Sayı:12, 2003, ss.125-146.

Tezel, Yahya Sezai. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, 4.Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Timur Taner, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, 3.Baskı, İmge Yayınları, Ankara, 1994.

Topses, Mehmet Devrim. “Niyazi Berkes’in Türk Modernleşmesine Bakışında Namık Kemal’e Yönelik Eleştirisi”, **Sosyoloji Konferansları**, No:46, 2012, ss.65-75.

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Türk, İsmail. “Atatürk ve Türk Mali Sistemi”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, ss.7-21.

Türkdoğan, Orhan. **Kültür ve Sosyal Çözülme**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Türkiye Cumhuriyet Maliye Bakanlığı Tarihçesi, <http://www.maliye.gov.tr/bakanlik-tarihcesi> (10.03.2019).

Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>. (13.03.2019).

Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm>. (05.04.2019).

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa82.htm>. (08.04.2019).

Türklü, Mehmet Emin. “Tanzimat Döneminde Ancemaatin Vergi Uygulaması ve Yaşanan Usulsüzlükler Üzerine Bazı Şikayetler (1841-1865)”, **Current Research in Social Sciences**, Cilt:2, Sayı:3, 2016, ss.130-142.

Uğur, Ahmet, Akbaş, Yusuf Ekrem ve Şentürk, Mehmet. “Özel Tüketim Vergisi Oranlarındaki Artış Cari Açığa Çözüm Olabilir Mi?”, **Journal of Yasar University**, Cilt:26, Sayı:7, 2012, ss.4572-4588. https://www.researchgate.net/publication/313677410_Ozel_Tuketim_Vergisi_Oranlarindaki_Artis_Cari_Aciga_Cozum_Olabilir_mi (30.04.2019).

Ulucak, Recep. “İktisat Politikası Olarak Çevre Politikaları ve Araç Seçimi”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:34, 2013, ss.1-16.

Ulusoy, Erol. “Modern Türk Hukukunun Oluşumu ve Gelişimi” <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/Ulusoy.html> (10.03.2019).

Ulusoy, M. Demet. “Cumhuriyet Öncesi Türk Modernleşmesi”, **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul Journal of Sociological Studies, Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı, İstanbul, No:52, 2015, ss.511-558.

Uzun, Ahmet. “Tanzimat Döneminde Vergilere İlişkin Temel Sorunlar”, **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 39.Seri, 2001, ss.89-110.

Uzun, Hakan. “Atatürk Dönemi Modernleşme Sürecinin Osmanlı Modernleşme Sürecinden Farklı Yönleri”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:4, Sayı:1, 2003, ss.1-13.

Uzun, Hakan. “Modernleşme Kuramı Ve Türkiye’de Modernleşme İle İlgili Düşünceler”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:3, Sayı:2, 2002, ss.39-51.

Uzun, Turgay, ve Atasever, Gülbahar. “Türkiye’de Modernleşme Süreci Bağlamında Oryantalist ve Oksidental Bakışlar”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:26, 2010, ss.175-182.

Ülken, Hilmi Ziya. **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, 3.Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.

Ünal, Mehmet Ali. **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2015.

Üstün, Ümit Süleyman. “Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreye Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, 2012, ss.153-190.

Varcan, Nezh. **Türkiye’de Vergi Politikaları Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:208, Eskişehir, 1987.

Yalçın, A. Zafer. “Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt:27, Sayı:2, 2013, ss.141-158.

Yaraşır Tülümce, Sevinç ve Özpençe, Özay. “Türkiye’de Özel Tüketim Vergisi ve Cari Açık Arasındaki İlişkinin Analizi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:13, Sayı:49, 2014, ss.280-291.

Yılmaz, Hüseyin. “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Öncesi Meşrutiyetçi Gelişmeler”, **Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi**, (Çev. Kırmızı Abdülhamit), Cilt:13, Sayı:24, 2008, ss.1-30.

Yurdu, Hikmet. “Osmanlı’dan Cumhuriyete Modernleşme Sürecine Kısa Bir Bakış”, **Düşünce Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Cilt:5, Sayı:9, 2012, ss.101-114.

Yücel, Fikret. **Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938**, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası, Ankara, 2014.